

A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében*

FODOR LÁSZLÓ**

1. Bevezető gondolatok

A környezetjog – ide értve nemcsak a kifejezetten környezetvédelmi normákat, hanem az azokkal szükségszerűen összefonódó ipari, energetikai, mezőgazdasági, közlekedési, pénzügyi és más előírásokat is – napjainkra nehezen áttekinthető követelményrendszerre vált. A kutatónak, aki mindezt meg kívánja érteni, vagy netán értékeléséhez viszonyítási alapot keres, többféle lehetősége is van. Ezek egyike *az alkotmányi követelmények feltárása* és az azoknak való megfelelés vizsgálata.

Ez a megközelítés sajátos (kifejezetten jogi, mégpedig a nemzeti jog szintjén érvényes, de nemzetközi összehasonlításra is alkalmas) követelmények felvázolását eredményezheti. Ráadásul *az általánosan alkalmazhatóság reményével is kecsegtet*, vagyis minden környezetvédelmi szakterületen, illetve minden jogintézmény, eljárás, sőt, konkrét jogalkalmazói döntés értékelésére is felhasználható. Hasonló eredményre más – az uniós megfelelésre irányuló, a jog-összehasonlító, vagy a (jogszociológiai, környezettudományi és társadalomtudományi) hatékonyság-vizsgálati – módszerek alkalmazásával nem juthatunk.

Az alkotmányi követelmények feltárása, majd az azoknak való megfelelés vizsgálata – ez utóbbi természetesen jelen munka keretei között még vázlatosan sem lehetséges – sajátos megközelítést és alapvetően elméleti módszerek összetett alkalmazását igényli. Ennek legfőbb oka az, hogy tételes jogi szempontból az Alkotmány egyetlen, rövid rendelkezése (a 18. §) jelenti a kiindulópontot. Egy alkotmányi rendelkezés pedig szükségszerűen általános, vagyis nem ad részletes útmutatást a jogalkotónak, például a természetvédelem, a zajvédelem, vagy a környezetvédelmi engedélyezési eljárás szabályozására.

* Ez a tanulmány a szerző 2006. október 11-én, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán megtartott, azonos című habilitációs előadása és a tudományos kollokvium alapján készült.

** Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens

A környezethez való jog ennek ellenére alkalmas arra, hogy a környezetvédelem alkotmányi követelményrendszere ráépüljön, s ily módon az egész szabályozás mércéjévé váljon. Ez következik, például abból, hogy az alkotmányi rendelkezéseknek eleve van ilyen rendeltetése, illetve, hogy azokat nem egymástól elszigetelve (például szakterületenként), hanem együtt, egymásra tekintettel (rendszerben) kell értelmezni, s a nemzeti jogrendszer alapjának tekinteni. A környezetvédelem alkotmányi követelményeihez így a tulajdonjogra, a honvédelemre, az élet védelmére, s más értékekre vonatkozó rendelkezések is hozzátartoznak. Alátámasztja állításomat az Alkotmánybíróság gyakorlata is, hiszen a követelményrendszer legfontosabb elemeit – a környezethez való jog dogmatikáját – hazánkban e testület dolgozta ki, s hatásköréhez illően nem pusztán a tudományosság igényével, hanem konkrét jogszabályok alkotmányosságának vizsgálata során, a jogszabályok megítélése érdekében. E tevékenysége során – bizonyos következtetlenségektől, illetve egyes környezetvédelmi előírások félreértésétől eltekintve – széles látókörről tett tanúbizonyságot. Emellett azt, hogy az alaptörvény rövid, környezetvédelmi rendelkezése köré milyen színes és széles dogmatika építhető fel, különösen a német nyelvű szakirodalom igazolja még, amit egyébként a mi Alkotmánybíróságunk is nyilvánvalóan ismert és felhasznált.¹

A dogmatikát kiérlelő alkotmánybíróági határozatok, csakúgy, mint a viszonylag csekély hazai, illetve a rendkívül bőséges német nyelvű szakirodalom többségében a '90-es évek elején-közepén születtek. A követelmények felelevenítésének és továbbfejlesztésének az igényét és aktualitását az utóbbi 5-6 év egyes jogalkotási termékei, hatósági döntései, ombudsmani állásfoglalásai teremtették meg. Magam is mintegy 5 éve foglalkozom e témakörrel.² Napjainkban, például a Tubesre (2004-ben még a Zengőre) tervezett NATO-beruházás (radar-állomás) kapcsán válnak a dogmatika egyes elemei közbeszéd tárgyává.

2. Az Alkotmány környezetvédelmi rendelkezései

Az egészséges, emberhez méltó, vagy kedvező környezethez való jogot számos európai (például a cseh, a finn, a portugál, vagy a szlovén) alkotmány deklarálja. Ahol ilyen jog nem része az alkotmánynak, a környezetvédelem „legalábbis” államcél vagy állami feladat (így van ez, például a holland, a német, az osztrák és a svéd alaptörvényben), s azt még abban a néhány országban (Dániában, Írországban, Luxemburgban) is elismerik az alkotmányos értékrend részének, ahol maga az alaptörvény nem szól kifejezetten a környezet védelméről.³ A környezet és annak védelme ugyanis szükségszerűen része és eszköze ennek az értékrendnek, hiszen nélküle más értékek (különösen az élet, az egészség) védelme sem lehetséges.

¹ Fodor László: A magyar Alkotmány és a német szövetségi alaptörvény környezetvédelmi rendelkezéseinek összehasonlítása, in: *Collectio Juridica Universitatis Debreceniensis, Tom. IV.*, Debrecen, 2005, 69-100. o.

² Kutatásaim eredményeit átfogóan tartalmazza: Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*, Budapest, Gondolat – DE ÁJK, 2006.

³ Az európai alkotmányok áttekintéséhez lásd Fodor László: *i. m.* 15-40. o.

A környezetvédelem megemlítése azonban természetesen aláhúzza a jelentőségét, különösen, ha az a legmagasabb szinten védett alkotmányi értékek (nálunk az alapjogok) közt, illetve többfajta rendelkezésben is megtörténik.

A magyar Alkotmány szól – mégpedig két helyen is – a környezet védelméről. Rendelkezéseit, illetve az azok kapcsán – elsősorban a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban – kidolgozott követelményeket tekinthetjük a környezetjog alkotmányjogi alapjainak, ugyanakkor maga a környezethez való jog úgy is értelmezhető, mint a környezetvédelmi szabályozás alapelve.

Az Alkotmány hatályos környezetvédelmi rendelkezései az 1989-es módosítás – s ezzel a rendszerváltozás – eredményei. Ahogyan a társadalmi-gazdasági alapokról szóló, I. fejezetbe foglalt 18. § kimondja: „*A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.*” S mint az alapvető jogokat és kötelezettségeket tartalmazó XII. fejezetben a 70/D. § szól, a mindenkit megillető, lehető *legmagasabb szintű testi és lelki egészség* biztosításának eszközei körében: „...ezt a jogot a Magyar Köztársaság az [...] *épített és a természetes környezet védelmével* valósítja meg.”

A jogállami Alkotmány rendelkezései nem pusztá deklarációk, az alkotmánybíró-sági határozatok komoly tartalommal és erővel töltötték meg őket. A környezethez való jognak (18. §) a testület tudományos szintű követelményrendszerét dolgozta ki, az európai értelmezéseket is figyelembe véve, s egyúttal formálva a kapcsolódó (azonos érdekeket védő, vagy épp ellentétes) alkotmányi rendelkezések (például az élethez való jog vagy tulajdonjog) tartalmát is. Hozzájárultak a környezet megóvásához, a társadalom környezeti tudatának erősödéséhez is. Ugyanakkor hatáskörének korlátozottsága miatt ez a követelményrendszer túlnyomóan csak a jogalkotásra vonatkozik, s nem érinti az igazságszolgáltatást, vagy például az állam nemzetközi kapcsolatait, holott a környezet védelmének az államhatalom gyakorlásának e területein is jelentősége van. Az alábbiakban összefoglalom az alkotmányi rendelkezésekből fakadó követelményeket, s igyekszem megvilágítani azt is, hogy e követelményeknek milyen elméleti és gyakorlati jelentősége van, főleg a jogalkotás termékeinek az értékelése körében.

3. A 18. §-ban foglalt rendelkezés alapjogi jellege

Az Alkotmánybíró-ság (a továbbiakban: AB) által kidolgozott elvi követelmények meghatározó eleme a környezethez való jog *alapjogként* történő értelmezése. Az alapjogi jellegből (figyelemmel az alkotmányi értékek hierarchiájára is) az következik, hogy az alkotmányi értékrendben, a különböző értékek konfliktusában a környezethez való jog *legalábbis egyenrangú a többi értékkel*, s erősebb az alapjognak nem minősülőkkal (államcélokkal, állami feladatokkal) szemben.⁴ Az AB elismeri, hogy a 18. § önállóvá teszi ebben az értékrendben a környezet védelmét, ugyanakkor rámutat arra is, hogy az állam kötelezettségei e téren más alkotmányi értékekből (például az élethez való jogból, vagy a 70/D. §-nak megfelelően, az

⁴ Ezt egyébként összehasonlító jogi vizsgálatok is alátámasztják. Fodor László – Orth Erika Elisabeth: *Umweltschutz in der ungarischen Verfassung, Osteuroparecht* 51 (2005/1) 1-16. o.

egészséghez való jogból) is levezethetőek. Sőt: a környezethez való jog anyajoga az élethez való jog, s előbbi voltaképp nem más, mint utóbbi része – a 28/1994. (V. 20.) AB határozat szóhasználatával élve a környezetvédelem az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldalának az egyik része.

Az AB szerint alapjogról van ugyan szó, de ennek *a jognak nincs alanyi oldala*,⁵ másképp fogalmazva olyan jogról van szó, amelynek az „objektív, intézményvédelmi oldala a túlnyomó és meghatározó”. Ebben az összefüggésben az objektív jelző azt jelenti, hogy a környezetvédelmi követelményeket az állam maga határozhatja meg, mégpedig objektív kritériumok alapján, vagyis az egyes emberek igényei helyett általában az élet természeti alapjainak a védelmében. A követelmények meghatározása (a környezethasználat elfogadható mértékének meghatározása) pedig elsősorban jogszabályokban, illetve szervezeti garanciákkal történik. A környezethez való jog tehát nem jelenti azt, hogy mindenki – akár az állammal szemben is – olyan környezetre tarthatna igényt, ami szubjektív igényeinek megfelel. Mint arra a szakirodalom rámutat: a követelmények szubjektívvá tétele teljesíthetetlen elvárásokhoz vezetne az állammal szemben, s ezért is nem ismerik el sehol Európában a környezethez való jogot alanyi jogként. Az állam által kidolgozott követelményeknek ugyanakkor – mondja az AB – pótolniuk kell az alanyi oldalt, azaz ugyanolyan szintű (tehát ugyanolyan szigorú) védelmet kell biztosítaniuk, mintha valódi, klasszikus értelemben vett alapjogról (s ezzel alanyi jogról) lenne szó.

Itt jegyzem meg, hogy az AB túlzott mértékben az állam belátására bízta a környezeti követelmények meghatározását, s noha felismerte, hogy vannak olyan alanyi jogi pozíciók, amelyek a környezet védelmét szolgálhatják, azok szerinte a környezet védelmével csak közvetve állnak kapcsolatban (mert elsősorban más értéket, például a tulajdonjogot védik), s alapvetően eljárási természetűek. Ez a megközelítés mára – részben a demokrácia intézményeinek a rendszerváltást követő kiépülésével, részben a sajátos környezetvédelmi eljárások, információs és részvételi jogosítványok terjedésével, amit az európai környezetjog hozott magával – elavulttá vált. Néhány európai (például a cseh, norvég, orosz és finn) alkotmány ennek megfelelően önálló alapjogként deklarálja a környezeti információkhoz, a döntéshozatali eljárásokban való részvételhez, vagy a környezeti károk miatti igényérvényesítéshez való jogot. Ma már tehát nem tekinthető a környezetvédelem „állami monopóliumnak”, illetve az alanyi jogi oldal elhanyagolhatónak.

Ilyen értelemben beszélnek egyébként Nyugat-Európa számos országában környezethez való jog helyett környezetvédelemhez való jogról, amely mindenkit megillet. A belga alkotmány, például kifejezetten ezzel a szóhasználattal él, s a német

⁵ Az Alkotmánybíróság sikeresen hidalta át azokat a nehézségeket, amelyeket a környezethez való jog sajátosságai eredményeznek, így például a jog alanytalanságának (hipotetikus alany) és a jövő generációk érdekeinek (lásd abortusz-ügyek!) a problémáját, s ezzel (a nemzetközi jogi összehasonlításban is egyedi teljesítménnyel) egyébként kedvező jogi környezet jött létre akár egy környezetvédelmi, akár egy a jövő generációk érdekében fellépő ombudsmani intézmény létrehozásához. Súlyom László: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselete a jelenben, in: *A jövő nemzedékek jogai* (szerk: Jávor Benedek) Budapest, Védegyelet, 2002, 38., 43-44. o.

szakirodalom is használja e kifejezést, persze nem a szövetségi, hanem a brandenburgi alkotmánnyal vagy éppen külföldi példákkal összefüggésben.

Álláspontom szerint az AB által kidolgozott követelmények tehát ebből a szempontból felülvizsgálatra szorulnak. Érdekes ellentmondásnak tűnik ebben az összefüggésben az AB következtelen szóhasználata, a testület ugyanis a környezethez való jog mellett esetenként a környezetvédelemhez való jogról szól, amit azonban a dogmatika ismeretében csak véletlen elszólásként, vagy még inkább a külföldi szakirodalmi adatok nem egészen pontos visszahallásaként értékelhetünk.

Az alapjogi jelleg megítéléséhez tartozik annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy vajon kit illet meg a jog. A jogot rögzítő 18. §-ban az alapjog alanya és a rendelkezés címzettje nem azonos: mindenki jogáról beszél e jogszabályhely, amit az állam (a címzett, mint kötelezett) feladata biztosítani.

A „mindenki” alatt minden természetes személyt értenünk kell, állampolgárságtól, sőt lakó- illetve a tartózkodási helytől függetlenül. Gondoljunk csak arra, hogy az állam által kötött nemzetközi szerződés a veszélyeztetett állatfajok egyedeivel való kereskedelem korlátozásáról, többségében nem is hazánkban élő fajok védelmét szolgálja. A jog tehát ilyen értelemben is objektív. Ugyanakkor eme objektivitásából, illetve az alanyi oldal hiányából az is következik, hogy a jog az AB értelmezésében alanytalan is egyben. Alanya a testület szerint valójában az emberiség vagy a természet lehetne. Ilyen rendelkezés rögzítésére ugyanakkor nincs szükség ahhoz, hogy az állam kötelezettségei – a ma élő emberen túlmenően – az állatvilág vagy épp a jövő generációk védelmében is megállapíthatók legyenek.

Álláspontunk szerint sincs szükség erre, de nem is lenne értelmes e jogot más-hoz, mint az emberhez kapcsolni. A jog ugyanis az ember eszköze, annak a társadalmilag elfogadott értékrendben van csak helye. A környezetvédelem beépítése az alkotmányi értékrendbe pedig azt fejezi ki, hogy az ember önmagáról alkotott képe (értékrendje) fejlődik, teljesedik ki a környezethez való viszony meghatározásával. Ilyen értelemben a környezethez való jog az élethez, illetve az egészséghez való jogból vált ki, s lett önállóvá. Végül a növényeknek és állatoknak az e joggal való felruházása ellen szól az is, hogy az ő igényeiket is csak az ember (a jogalkotó, a részvételi jogosítványát gyakorló állampolgár) tudná megfogalmazni, érvényesíteni.

4. Az állam kötelezettségei az Alkotmány alapján

A 18. §-ban címzett 'Magyar Köztársaság' alatt az államot kell értenünk, mégpedig a maga egészében (a jogalkotás, az igazságszolgáltatás, a végrehajtás, a nemzetközi kapcsolatok, a tulajdon- és áruviszonyok, stb. alanyaként; a közintézmények fenntartójaként; ide értve a helyi önkormányzatokat is). Így van ez még akkor is, ha az AB – lévén a jogalkotás bírósága – csak a jogra, s azon belül is főként a jogalkotásra (de azon belül mind a központi, mind a helyi önkormányzati szintre) vonatkoztatja azt.

A környezethez való jog érvényesítésének terepe elsősorban mégis a jogalkotás.⁶ A jogalkotó kötelezettsége az alkotmányi értékrendet biztosító jogszabályok megalkotása, jelen esetben a természeti erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás jogi kereteinek a megteremtése. Ez nem csak azt jelenti, hogy a jogalkotónak kifejezetten környezetvédelmi jogszabályokat kell alkotnia, hanem azt is, hogy a különböző életviszonyok (például lakásépítés, energiaipar, közlekedés stb.) szabályozásakor figyelembe kell vennie az érintett környezet szempontjait is. Ezzel – noha az Alkotmány egyedüli kötelezettként az államot említi – a jogalkotó közvetve bevonja a környezethez való jog érvényesítésébe a szabályozott életviszonyok alanyait is.

Tekintsük át először, mit is jelent a szabályozási kötelezettség, pontosabban, milyen követelmények meghatározására köteles a jogalkotó, majd azt, hogy hogyan kell a környezeti szempontokat a döntések során érvényesíteni (figyelembe venni)!

Az alkotmányi értékrend nem ad konkrét választ arra, hogy milyen környezetvédelmi szabályozásra van szükség. A jogalkotónak ezért viszonylag nagy a mozgástere ezen a téren, néhány elvi jellegű követelményre azonban figyelemmel kell lennie. Amennyiben viszont nem egy eredeti előírás meghatározására, hanem egy korábbi követelmény módosítására, netán enyhítésére kerül sor, az már szigorúbb elbírálás alá esik, mint azt alább ugyancsak bemutatom.

A környezetvédelmi szabályozás *védelmi szintjének az AB szerint – mivel az emberi (!) élet természeti alapjairól van szó – szigorúnak kell lennie, s annak objektív mércei vannak* (például azt sugallja, hogy a természetvédelem előírásai eleve ilyenek, másrészt a nemzetközi jogot említi objektív mérceként). *A védelmi szint azonban a valóságban számos körülménytől függ.* Így, a természettudományos összefüggéseken túl jelentősége van az adott társadalom környezeti érzékenységének, vagy a gazdaság szerkezetének is. A jogalkotónak ugyanis nem kötelessége a tudósok által igényelt (vagy maximális) védelmi szintet biztosítani, hiszen a teljesíthetőségre, a gazdaság- és társadalompolitikai célokra, s más alkotmányi értékekre (például a vállalkozás, a tulajdon szabadságára) is tekintettel kell lennie. E mérlegelési kötelezettség miatt – amennyiben túllépünk az emberi élet védelméhez közvetlenül szükséges követelményeken – a környezetvédelemben *az Alkotmánynak megfelelő védelmi szint térben és időben eltérő lehet, és változik* is.

Álláspontom szerint az AB érvelésének tehát azon elemét, miszerint (a természetvédelemben, s ebből következőleg általában a környezetvédelemben is) a védelemnek vannak objektív ismérvei, amelyek a védelmi szintet meghatározzák, csak az egyéntől (a szubjektumtól) független követelményekre utalásként lehet értelmezni. (Lásd az alanyi alapjog és az objektív intézményvédelem „ellentétpárját”!). Valójában tehát *nincsenek a védelemnek olyan objektív ismérvei, amelyek az embertől (ti. az emberi fajtól, annak értékrendjétől) függetlenek, illetve az Alkotmány alapján értelmezhetőek vagy meghatározhatóak lennének.* Másképp fogal-

⁶ Ezt egyes (például a német, orosz, spanyol) európai alkotmányok a törvényhozásra történő konkrét utalással is kifejezik. Ilyen rendelkezés hiányában is magától értetődő azonban a jogalkotó elsődleges felelőssége, amit nálunk az AB első környezetvédelmi határozata húzott alá (996/B/1990. AB határozat).

mazva: a védelem tárgya és szintje az emberi társadalom mindenkori értékrendjének a függvénye. Objektív ismérvek alapján csak a legszélsőségesebb környezetkárosító magatartások ragadhatóak meg, amelyek például az ivóvíz mérgezését vagy egy természetes élőhely elpusztulását közvetlenül eredményezik.

Általános követelmény a dogmatika szerint az is, hogy a jogrendnek *meg kell akadályoznia a környezetállapot romlását*. E követelménynek két lényeges oldala van: utal arra, hogy a szabályozásnak legalábbis a jelenlegi környezetállapot szintjének megfelelő védelmet kell nyújtania, de magában rejti az alkalmasság követelményét is, vagyis azt az elvárást, hogy a szabályozás ténylegesen kifejtse hatását a környezetállapotot illetően.⁷

Ha a szabályozás nem nyer alkalmazást, illetve ténylegesen nem óvja meg a környezetet, az arra utal, hogy a jogalkotó elvétette a megfelelő védelmi szintet, vagy az állam annak érvényesítésére nem megfelelő intézményrendszert, szervezeti garanciákat épített ki. Amennyiben az államot egészében kötelezettnek tekintjük, az utóbbi helyzet is ellentétes az Alkotmánnyal, noha erről az AB – hatáskör hiányában – nem emlékezik meg.

A jogalkotó kötelezettségei közt jelenik meg a *figyelembe vétel* is, ami nem érdepreferenciát, hanem mérlegelési kötelezettséget jelent. Az állam ezek szerint nem feltétlenül mulaszt akkor, ha a környezetvédelem ellenében dönt, de biztosan mulasztásba esik azzal, ha a környezeti érdekek nincsenek is befolyással döntései-re. A 30/2000. (X. 11.) AB határozat a környezet állapotát érintő tevékenységek szabályozásával, az ahhoz fűződő, ún. vizsgálati elemzési kötelezettséggel, illetve az ún. Országos Környezetvédelmi Tanács véleményezési eljárásával foglalkozott. Az érintett (a kamionstopot részlegesen feloldó) rendelet kiadása előtt nem került sor erre az eljárásra, ezért (közvetve a jogállamiság követelményének sérülése miatt, a környezethez való jogba ütközés vizsgálata nélkül) az AB a rendeletet megsemmisítette.

A figyelembe vételi kötelezettséget a környezetvédelmi törvény szabályozza, álláspontom szerint mégis fennállt (illetve minden ilyen esetben fennáll) az alkotmányellenesség. Ennek indoka, hogy a kötelezettség magából az Alkotmányból származik, a törvény csupán annak részleteit, eljárását határozza meg. Az akkor is terhelné az államot, ha a környezetvédelmi törvényben minderről szó sem esne.⁸

A fenti kívánnalommal ellentétben, az *igazságszolgáltatás* szervei maguk nem járulnak hozzá közvetlenül a környezethez való jog tartalmának a kitöltéséhez, hiszen a környezetvédelmet – a többi alkotmányi értékhez hasonlóan – csak a jogalkotás termékeinek, az egyszerű törvényeknek és más jogszabályoknak az alkalmazásán keresztül szolgálják.

Az első (996/B/1990. AB határozat) környezetvédelmi határozatában a testület még megemlékezett a bíróságok szerepéről, a dogmatikát megalapozó, 28/1994.

⁷ A német szakirodalom e követelményt '*Untermaßverbot*' néven említi, nálunk a szakirodalom nem foglalkozott vele. Schmidt Reiner: Neuere höchstrichterliche Rechtsprechung zum Umweltrecht, *Juristische Zeitung*, 52 (1997) 21. 1042. o.

⁸ Részletes elemzést ad erről Fodor László: A jogszabályok környezetvédelmi hatásvizsgálata, in: *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tom. XXIII/2.*, Miskolc, Miskolc University Press, 2005, 245-278. o.

(V. 20.) AB határozatban azonban ilyesminek már nyomát sem találjuk. Ezzel szemben, például a német rendes bíróságok közvetlenül is hivatkozzák a szövetségi alaptörvény környezeti rendelkezését, s azt az egyszerű törvényekkel szemben is érvényesítik, azaz a törvényeket az alkotmány intencióinak megfelelően értelmezik. Az igazságszolgáltatás szerepe és hozzájárulása nálunk ma még nemcsak, hogy nem terjed idáig, de a rendelkezésre álló felhatalmazásokkal és keretekkel sem él, s ez részben az alkotmánybírói dogmatikának köszönhető. A helyes utat valahol a két véglet (a jelenlegi magyar és a német gyakorlat) között lehetne megtalálni, a hatalmi ágak elválasztásának és egyensúlyának a szem előtt tartása mellett.⁹

Ejtsünk röviden szót a harmadik hatalmi ágról is! A figyelembe vételi kötelezettség nemcsak a jogalkotási eljárás során, de a normákban rögzített értékviszonyok tekintetében is fennáll. Amennyiben a jogalkotó mérlegelési kötelezettségét átruházza a jogalkalmazóra, azt csak úgy teheti, hogy a jogalkalmazás, így a *közigazgatási döntések* meghozatala (például engedélyek kiadása) során is biztosítottak legyenek a környezeti érdekek érvényesítésének a garanciái.

Az állami döntéshozatal alsóbb szintjein, a közigazgatásban, a törvények alapján kell fennállnia a figyelembe vételi kötelezettségnek.¹⁰ Ha a jogalkotó – a megváltozott életviszonyoknak, vagy az azokról alkotott elképzelés megváltozásának, például a környezeti szempontok felértékelődésének az alapján – nem írja elő a jogalkalmazó számára a környezeti érdekek figyelembe vételét, azzal mulasztásos alkotmányértésbe esik (akárcsak a megváltozott életviszonyok újraszabályozásának elmaradásakor).¹¹ Ha a jogalkalmazó figyelmen kívül hagyja a törvényekben meghatározott kötelezettségeit, illetve azokat a környezethez való jog sérelmét okozva látja el, az ezzel előidézett alkotmányos visszasságot az állampolgári jogok országgyűlési biztosa teheti szóvá. Tudományos fórumokon kevés szó esik erről, illetve a szakirodalom sem foglalkozott vele, pedig az ombudsman éves jelentései nagyszámú jogalkalmazási problémáról árulkodnak, amelyek megoldására a biztos a dogmatika felhasználásával, konkretizálásával tesz javaslatokat.

⁹ Az ellentmondásos bírói gyakorlat értékelése nem feladatom, csupán azt emelem ki – egyes német szerzőkkel összhangban –, hogy a bíróságoknak nagyobb mozgásteret van generálklauzulák, határozatlan jogfogalmak, joghézagok, stb. esetében, mint a részletes, technikai jellegű (és ezért a bírák számára akár ijesztően is ható) előírások alkalmazásakor. E mozgástérrel élniük is kell (kellene) a 18. § alapján. A gyakorlathoz adalékul lásd Bándi Gyula – Bulla Miklós – Fodor László – Fülöp Sándor – Szilávik János (szerk.): *Tíz éves a Környezeti Management és Jog Egyesület*, Budapest, EMLA, 2003, 12-29. o.; Bándi Gyula (szerk.): *Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység*, Budapest, KJK-KERSZÖV, 2001, 181-182. o.

¹⁰ Amint ezt a bírói gyakorlat megfogalmazta: „az Alkotmánybírói bíróság értelmezésében az alkotmányi előírások az állam szabályozási és védelmi felelősségét jelentik, de semmiképpen sem lehet rájuk hivatkozni egy egyedi ügyben keletkezett határozat törvényességi felülvizsgálatánál”. Gellérthegeyi István (szerk.): *Környezetvédelem 1995–2001, Környezetvédelmi döntvénytár*, Budapest, HVG-Orac, 2002, 245-246. o.

¹¹ Azt, hogy mikor áll fenn e kötelezettség, a jogalkotónak magának kell felismernie, de ebben segítségére lehet az érdekegyeztetés, a jogszabályok környezeti hatásvizsgálata, vagy akár az ombudsman is, aki a gyakorlatban felmerült konfliktusok alapján rendszeresen tesz is javaslatokat. Például *Beszámoló az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának és általános helyettesének 2004. évi tevékenységéről*, Budapest, OBH, 2005, 40., 281–286. o., *Beszámoló az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának és általános helyettesének 2002. évi tevékenységéről*, Budapest, OBH, 2003, 107-109. o., stb.

A szabályozási, illetve figyelembe vételi kötelezettség elmulasztásának alkotmányjogi következményei csak ritkán jutnak szerephez a gyakorlatban. A védelmi szint nem megfelelő megválasztásának, a különböző érdekek nem megfelelő mérlegelésének, vagy a környezeti szempontok figyelembe vétele elmaradásának ugyanis – uralkodó szakirodalmi felfogás szerint – csak szélsőséges esetekben lehet alkotmányjogi szankciója.¹² Hasonló megítélés alá esik azzal az esettel, amikor a jogalkotó egy életviszony szabályozásakor teljes egészében elmulasztja meghatározni a környezeti követelményeket, mint például a Balatoni Területrendezési Szabályzat elfogadásakor, kihagyva abból a tómeder védelmét szolgáló előírásokat, s megállapítható a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányértés.¹³

5. A környezethez való jog és más alkotmányi értékek viszonya

Az alapjog pusztá létezése, illetve a környezeti érdekek figyelembe vétele, a védelmi szint megválasztása vagy módosítása egyaránt érinti a többi alkotmányi értéket is. Emiatt célszerű röviden kitérni ezek egymáshoz való viszonyára.

Az alkotmányos értékek rendszert alkotnak. Formai szempontból érvényesül egyfajta hierarchikus rend is ezek között, amelyben a környezetvédelem a legerősebb védelemmel rendelkező alapjogok közé tartozik. E joghelyzet sajátja, hogy bármely más érdekek kerül is szembe a környezet érdeke, a környezet védelmét legalábbis egyenrangú (tehát semmiképpen sem alárendelt) értéknek kell figyelembe venni. Emellett figyelemre méltó, hogy a kifejezetten környezetvédelmi nevesített rendelkezések nem 'sajátítják ki' a környezetvédelem érdekeit, azok más alkotmányos értékekhez is kapcsolódnak.

Tartalmi szempontból a kapcsolat kétféle lehet a környezetvédelemmel érintett többi alkotmányos értékkel: érdekközösség vagy érdekellentét. Akármelyikről is van szó, azt az alkotmány rendszerében kell értelmezni. Az alkotmány nem egyes, abszolutizált értékeket véd, hanem egy értékrendet juttat kifejezésre, amelyben az egyes értékek helyét, súlyát, egymáshoz való viszonyukban kell meghatározni. Az tehát, hogy az alkotmányba bekerült a környezetvédelem, *nem jelenti, hogy a környezetet hátrányosan érintő tevékenységek ab ovo alkotmányellenesek lennének*. A környezetvédelem nem felülírja, csupán kiegészíti az értékrendet.¹⁴

Ebből az is következik, hogy az alkotmány maga (néhány szoros kivételtől eltekintve) nem dönti el az esetleges érdekkonfliktusokat. Az állam kötelezettsége, hogy feladatai ellátása körében, az adott döntési helyzetben mindig figyelembe vegye azokat a releváns érdekeket, amelyekre az alkotmány hivatkozik. Azt, hogy melyik érték, érdek erősebb a formálisan egyenrangúak között, mindig az érdekek eseti ütköztetése dönti el.

A magyar Alkotmány alapján az egészséghez való joggal a leginkább egyértelmű a rokonság és érdekazonosság, hiszen erre a 70/D §. kifejezetten is utal, emellett az élethez való jog érdemel még kiemelten említést. Az emberi életnek és

¹² Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*, 55-56, 81-82. o.

¹³ Lásd a 11/2005. (IV. 5.) AB határozatot, az ún. 'második Balaton-határozatot'.

¹⁴ Fodor László: *i. m.* 48-50. o.

egészségnek feltétele ugyanis a megfelelő környezet, s az állam „objektív életvédelmi kötelezettségének” tárgyát nem csupán az egyes emberi egyedeknek, hanem általában az emberi életnek s annak feltételeinek védelme jelentik. A környezetvédelmi alaphatározat megfogalmazása szerint: „A környezethez való jog valójában az élethez való jog objektív, intézményi oldalának egyik része: az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami köteletséget nevesíti külön alkotmányos jogként.” Az állam környezetvédelmi kötelezettségei – az AB, általam részben vitatott álláspontja szerint – kiterjesztő értelmezéssel az Alkotmány 18. §-a hiányában is levezethetőek lennének az élethez való jogból.

A konfliktus – mint arra az alkotmánybírói gyakorlat is rámutat – leggyakrabban a tulajdonhoz való joggal merül fel. Ennek egyik oka, hogy a környezet védelme az államtól egyre újabb és újabb szabályok bevezetését követeli meg, amelyek a tulajdonjogot (például egy dolog használatát) korlátozzák. Az AB értelmezésében a tulajdonjog eleve, immanens módon korlátozott, mint közérdeket engedi be a környezethez való jog érvényesülését. E megközelítésben csak szélsőséges helyzetekben képzelhető el, hogy a tulajdonjognak a környezethez való joggal szemben ne kelljen engednie. Ugyanakkor a tulajdonvédelem véd mások olyan tevékenységével szemben, amely például a környezet szennyezése révén veszélyezteti az adott dolog (például a tulajdonjognak is tárgyát képező termőföld, vízkészlet) épségét, rendeltetésszerű használatát. A két érdek tehát alkalmasint egybe is eshet.¹⁵

Annak megítélésére, hogy az állam egy-egy alapjog érvényesülését alkotmányos módon korlátozza-e, a szükségesség, alkalmasság és arányosság mércéjére épülő alapjogi tesztet alkalmazza az AB. Mivel a korlátozásra csak egy másik alapjog érvényesülése, védelme adhat alapot, az alapjogi rendszer egyensúlyi állapotát teremtette meg így az Alkotmánybíróság. A környezethez való jognak e körben is vannak ugyanakkor sajátosságai (mint a következő pontban vizsgált tilalom, amely ezen alapjog merevségét erősíti más jogokkal szemben).

6. A visszalépés tilalma

A dogmatika kétségtelenül leghíresebb, de egyben leginkább vitatható eleme a visszalépés tilalma. A védelem szintjével összefüggő, eddig tárgyalt követelményekkel ellentétben a visszalépés tilalma nem a védelmi szint megválasztására, hanem annak megváltoztatására vonatkozik. A tilalom ugyanis a korábban megválasztott – jogszabályokkal már elért – védelmi szintet védi az enyhítéssel szemben. Magyarázata, hogy *a környezetvédelmi követelmények enyhítése olyan környezetromláshoz vezethet, ami később nem orvosolható*. Ez pedig – mivel az AB szerint az emberi élet természeti alapjairól van szó – nem engedhető meg.

¹⁵ A tulajdonjog és a környezetvédelem viszonyának kettősségével elsősorban a német szakirodalom foglalkozik. Lásd például Michael Kloepfer: Umweltschutz als Verfassungsrecht: Zum neuen Art. 20a GG, *DVBj*, (1996) 1. 78. o., Michael Kloepfer: Aspekte eines Umweltstaates Deutschland – eine umweltverfassungsrechtliche Zwischenbilanz, in: *Umweltrecht im Wandel* (szerk.: Klaus-Peter Dolde), Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2001, 752. o.

Az enyhítésnek számos jogpolitikai indoka képzelhető el, de az Alkotmánybíróság azért, hogy megakadályozza annak hátrányos következményeit a környezet állapotára, (elvben) csak igen szűk körben (a gyakorlatban pedig egyáltalán nem) ismer el ilyen okokat a 18. szakasszal összeegyeztethetőnek. Pusztán gazdasági ok, vagy a vállalkozás szabadságának és a tulajdonjognak az érvényesítése például nem elegendő az enyhítéshez. A tilalom alapján ugyanis általában nem lehetséges a visszalépés, hacsak az nem *elengedhetetlenül szükséges* valamely alkotmányi érték érvényesítéséhez. Egy beruházás megvalósítása miatt egy terület természetvédelmi oltalmát feloldani például nem elengedhetetlenül szükséges, hiszen a beruházásnak lehet más helyszíne is. Amíg a védelem indoka fennáll, azaz amíg a jogi védelem egyáltalán szükséges, addig annak szintje nem csökkenthető.¹⁶

A tilalom elvileg a környezetvédelmi jog háromféle követelményének megváltoztatása körében is érvényesíthető:

- Anyagi jogi normák megváltoztatása (az AB eddigi gyakorlatából és az aktualitásokból merítve ilyen lehet a természetvédelmi oltalom feloldása, határértékek enyhítése, védőzónák csökkentése, privatizáció a továbbműködtetésre irányuló, megfelelően szigorú állami felügyelet hiányában stb.);
- Eljárásjogi rendelkezések módosítása (például engedélyezési kötelezettség vagy az eljárásban a szakhatósági közreműködés eltörlése, a jogorvoslati jog korlátozása); illetve
- Szervezeti normák és struktúrák újraszabályozása tekintetében (például környezetvédelmi és más hatóságok összevonása, megszüntetése).

Az Alkotmánybíróság eddig csak az első két normatípus módosítása vonatkozásában állapított meg alkotmányellenességet a visszalépés tilalmába ütközés miatt. Ebben a körben azonban kiterjesztette a tilalom érvényességét azokra az esetekre is, amikor a visszalépés annak az eredménye, hogy hatósági határozat állapít meg a jogszabálynál enyhébb követelményt. Ha ugyanis a jogszabály úgy ad felhatalmazást a jogalkalmazó hatóság számára eltérő tartalmú (mérlegelési) döntés meghozatalára, hogy nem biztosított a hatósági döntésnek a jogszabállyal azonos védelmi szintje (azaz nem írja elő az eltérés garanciáit, s ezzel nem korlátozza a jogalkalmazó mozgásterét), a norma alkotmányellenes.

A tilalom objektív korlát a jogalkotással szemben. A visszalépés tilalmának tárgya ugyanis, mint láttuk, mindig jogi követelmény, s mégpedig – az AB értelmezése szerint – függetlenül attól, hogy egyébként annak védelmi szintjét eredetileg jól határozták-e meg. Az esetlegesen *nem indokoltan szigorú jogszabályt is védi* tehát. Ez a következtetés ellentmondásban áll az AB által felhozott azon indokokkal, amelyek a tilalmat az élet természeti alapjainak a védelmével, illetve a visszalépéssel okozott környezetromlás meg nem engedhető voltával támasztották alá. Mint arra a 28/1994. (V. 20.) AB határozathoz fűzött *különvélemény* rámutat: az állam ugyanis, például a természetvédelem körében – részben túllépve a 18. § által megkövetelt szinten – önként vállalt kötelezettségeket is teljesít. Ezek tekintetében a visszalépést nem lenne szabad alkotmányellenesnek tekinteni. S mint egy későbbi

¹⁶ Lásd különösen a 28/1994. (V. 20.), a 27/1995. (V. 15.) és a 48/1997. (X. 6.) AB határozatokat.

ügyben (439/B/1999. AB határozat) bizonyítást nyert, a visszalépés akkor is alkotmányos lehetne, amikor nem jár együtt a környezetromlás kockázatával (Például, ha egy már kialakult környezetkárosodás nem számolható fel a helyreállítás során, s ezért kell a környezetminőségi határértékeket, mint elérendő környezeti célkitűzéseket enyhíteni – hiszen ilyenkor nem a jogszabályváltozás okozza a kárt.).

A testület azonban az elvi tételek megfogalmazásakor mindezt nem így látta, s a tilalom így álláspontom szerint eltúlzott követelmény lett, ami nyilvánvalóan hozzájárul ahhoz, hogy gyakorlati alkalmazására alig kerül sor.¹⁷ Ehhez az okhoz járul hozzá az a gyakorlat is, amely szerint az AB, amikor arra mód van, inkább formai okokat keres a megtámadott jogszabályok megsemmisítésére, és például a magasabb jogszabályba ütközés alapján mondja ki az alkotmányellenességet. (Ha például a környezetvédelmi szakhatóság közreműködését előírja egy törvény, illetve egy miniszteri rendelet is, s a rendeletet módosítják úgy, hogy az engedélyezési eljárásból kizárják a szakhatóságot, a testület nem a visszalépés tilalmára, hanem a törvénybe ütközés megállapítására támaszkodik.)

7. A védelem tárgya, viszonya az emberhez

A környezethez való jog tárgya az egészséges környezet. Az egészséges jelző, vagy akár a jognak az egészséghez való joghoz kapcsolása (70/D. §) az AB szerint nem értelmezhető a környezethez való jog korlátozásaként. Így nem korlátozható a védelem kizárólag az ember életfeltételeire sem. Emberi életfeltételekről is szó van, de nem csak azokról, hanem általában *az élet természeti alapjairól*. Az AB az 'emberi élet természeti alapjai' kifejezést csak akkor használja, amikor a környezethez való jog merevségét hangsúlyozza más alkotmányi értékekkel szemben, míg egyebekben az élet természeti alapjairól szól, s ezzel valójában kiterjeszti a jog (az állami kötelezettségek) hatókörét. A védelem tehát – a 18. § szóhasználata ellenére, amelyik egyértelműen és kizárólag az emberre utal, mint akire tekintettel a védelem szükséges – nem tisztán emberközpontú, hanem természetközpontú is egyben. Ez az értelmezés megfelel az uralkodó nyugat-európai felfogásnak.

Az AB a környezet fogalmát nem határozza meg, s e tekintetben az Alkotmány szövege is csak annyit mond, hogy az alatt az épített és a természetes környezetet is érteni kell. Áttekintve a testületnek a 18. §-ra építő határozatait, a környezetvédelmi törvényben¹⁸ definiált környezeti elemekhez hasonló körét találjuk a védett jogtárgyaknak: víz, talaj, levegő, erdők, állatok, élőhelyek (utóbbi három valójában az élővilág), települési környezet, közparkok (vagyis az épített környezet).

A környezet fogalma – s azon keresztül az alapjog – azonban nemcsak hogy nem korlátozható, illetve nem csak egy törvényi definíció segítségével értelmezhető, hanem (a nemzetközi környezetjogi fejleményekre, külföldi példákra alapozva) akár ki is terjeszthető. S ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon milyen környe-

¹⁷ Fodor László: A visszalépés tilalmának értelmezése a környezetvédelmi szabályozás körében, in: *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis, Tomus VI.*, Debrecen, 2006, 109-131. o.

¹⁸ 1995. évi LIII. tv. 4. §: föld, víz, levegő, élővilág, az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet és ezek összetevői.

zet biztosítására is köteles az állam, illetve milyen környezethez van jogunk, akkor (figyelemmel a védelem szintjével kapcsolatban elmondottakra is) a környezethez való jog következő, egymással átfedésben lévő elemeihez jutunk:¹⁹

- Egészséges környezet (szűk értelemben az ember élete és egészsége szempontjából megfelelő, káros hatásoktól mentes környezet),
- Biztonságos környezet (amelyben az ökológiai problémák nem fenyegetik az emberiség fennmaradását, az egyes emberek életét, békés egymás mellett élését és vagyonát),
- Zavartalan környezet (amely biztosítja a mentális egészséget, a pihenést és megújulást is),
- Esztétikus környezet (amely szolgálja az emberi személyiség kiteljesedését, önmegvalósítását),
- Harmonikus környezet (vagy ökológiailag kiegyensúlyozott környezet, amelyben biztosított a természet megújuló képessége, a fenntartható fejlődés),
- Kedvező környezet (amely változatos, s amelyben jó életkörülmények biztosítottak a természet javaihoz, mint közjavakhoz, a nemzeti vagyon részeihez való hozzáféréseken keresztül), s végül az
- Emberhez méltó környezet (amely álláspontom szerint az előbbieket magában rejt, a társadalom mindenkori értékrendjének, emberképének megfelelően).

8. A környezetjog elvei az AB gyakorlatában

A 18. § értelmezése, gyakorlati érvényesítése során az Alkotmánybíróság nem csak alkotmányossági szempontokat dolgozott ki, hanem a környezetvédelmi szabályozás egyes alapelveivel is foglalkozott, amelyek így ugyancsak a dogmatika részévé váltak. Egyes megállapításai hozzájárulnak az alapelvek által kifejezett követelmények megértéséhez, s egyben a jogalkotó kötelezettségeinek a meghatározásához. Az alapelvek jelentésével részletesen itt nem foglalkozhatok, ezért csupán röviden áttekintem, milyen elvekről is esett szó az eddigi ítélkezési gyakorlatban.

- A szabályozás során az utólagos szankciókkal szemben előnyben kell részesíteni a *megelőzést* szolgáló eszközöket (a megelőző eszközök felváltása szankciókkal a visszalépés tilalmába ütközik),
- A védelemnek a *jövő generációkra is tekintettel* kell lennie (hiszen a környezetvédelem az állam objektív életvédelmi kötelezettségének része, az élet alapjait pedig nemcsak a ma élő emberekre tekintettel kell megőrizni),
- A természeti *erőforrásokkal való észszerű gazdálkodás* (másképp fogalmazva: a fenntartható fejlődés; ennek rendjét kell jogszabályokkal és szervezeti garanciákkal biztosítani),
- A környezetvédelmi szabályozás lényeges *eszközei a különböző jogterületek* (az építési jog, a vízi közlekedés, vagy éppen az állattartás, stb.) *követelményei is*, amelyek kialakításakor figyelembe kell vennie a környezeti szempontokat (ez valójában az integráció elve),

¹⁹ Bándi Gyula: *Környezetjog*, Budapest, Osiris, 2006 (5. kiadás), 67-68. o.

- Az *együttműködés* (amelynek alapján az állampolgárok is kötelesek közreműködni a környezet védelmében),
- Az *állam fokozott felelősségének* elve (amelynek alapján az államnak szigorú követelményeket kell a környezethasználatokkal szemben érvényesítenie, illetve nem engedheti meg a környezetállapot romlását, de még annak kockázatát sem),
- A *részvétel és nyilvánosság* elvei (amelyek alapján mindenki számára jogosítványokat kell biztosítani a jogalkotónak, ezeket persze az AB meglehetősen mostohán kezeli, mivel csak közvetett összefüggést lát köztük, illetve a környezeti érdekek érvényesítése között).

Vannak a környezetjognak olyan elvei is, amelyeket a testület eddig nem használt fel, holott álláspontom szerint azokra eredményesen hivatkozhatott volna. Ilyen különösen az *elővigyázatosság*, amely többek közt arra mutat rá, hogy az objektív intézményvédelmi szabályok meghatározása és érvényesítése a korlátozott tudományos ismeretek és észlelési módszerek miatt nem lehet tökéletes vagy örökérvényű. Ugyancsak hasznos lenne a *felelősség* (a szennyező vagy használó fizet) elvének megjelenése, ami a környezet védelmének közérdekűsége mellett, az együttműködés követelményén túlmenően járulhatna hozzá a környezethez való jog és a többi alkotmányi érték viszonyának pontosításához.²⁰

9. Rövid összegzés és kitekintés

A környezethez való jog a fentiek szerint az alkotmányi értékrend szerves részének tekinthető. Erős, rugalmatlan jogként funkcionál, amennyiben egy másik értékre, érdekre tekintettel úgy kívánja az állam csorbítani, hogy egyben a védelem jogszabályokkal korábban elért szintjét csökkenti. A jog sérelme egyebekben azonban csak szélsőséges esetekben állapítható meg, például, ha teljes figyelmen kívül hagyásáról van szó. Mivel az alkotmányi értékrendnek más elemei is vannak, amelyeket érvényesíteni kell, az ezek közötti egyensúly megőrzése mellett a környezetállapot romlását előidéző döntés is hozható, s az lehet alkotmányos. A kockázatok, várható következmények előzetes feltárása, értékelése, mérlegelése azonban nem maradhat el, tehát a figyelembe vételi kötelezettség mindig terheli a döntéshozót. Aktuális – az anyagi jogi és eljárásjogi normák sajátos funkciójára is rávilágító – példával szemlélítve: a NATO-beruházás engedélyezése a Zengőn alkotmányos visszásságot idézett elő, hiszen a hatóságok úgy adtak ki engedélyeket egy, a környezetállapot romlását okozó létesítményre, hogy nem vizsgálták annak helyszíni alternatíváit, szakhatósági hatásköröket vontak el, teljesíthetetlen feltételeket támasztottak a különleges növényvilág megőrzésére és az eljárásból indokolatlan mértékben zárták ki a nyilvánosságot, illetve az érintett önkormányzatokat.²¹ Az új

²⁰ Az alapelvekre lásd Fodor László – Baranyi Tamás – Tóth Katalin: *Környezetjog*, 3. kiadás, Debrecen, DE ÁJK – Lícium Art, 2006, 54-76. o.; Bándi: *i m.* 21-61. o.

²¹ Fodor László: A Zengő hegyére tervezett lokátorállomás engedélyezésének környezetjogi vonatkozásai, *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tom. XXII.*, Miskolc, Miskolc University Press, 2004, 231-266. o.

helyszín, a Tubes esetében az alapkonfliktus ugyanaz: ütközik a honvédelmi és a természetvédelmi érdek. Ennek ellenére, amennyiben a figyelembe vételi kötelezettség teljesül – márpedig úgy tűnik, bevonják a szakhatóságokat és a társadalmi szervezeteket is, hatásvizsgálatot végeztek, helyszíni alternatívákat vizsgáltak – a döntés aligha lesz a 18. § rendelkezésébe ütközőnek tekinthető.

Az elmúlt néhány évben számos jogszabály került indítvány alapján az Alkotmánybíróság elé, az utólagos normakontrollt célozva.²² Szomorú aktualitása a környezethez való jog dogmatikájának, hogy az ügyek többségében a visszalépés tialmába ütközésről van szó, mivel a jogalkotó az európai jogharmonizációra hivatkozva, vagy épp minden indokolás nélkül, beruházói érdekeket szolgálva tesz „de-regulációs” intézkedéseket. Ezek részletes elemzésére itt nem vállalkozhattam, megemlítésük alkalmat kínál azonban arra, hogy felhívjam a figyelmet a jogszabályok előzetes hatásvizsgálatának, a Kvt-ben vizsgálati elemzés néven szabályozott jogintézménynek, illetve az Országos Környezetvédelmi Tanács véleményezési eljárásának a fontosságára. Noha eddig ezek elmaradása, illetve a figyelembe vételi kötelezettség megsértése miatt eddig csak egyetlen jogszabály megsemmisítésére került sor, álláspontom szerint meghatározó jelentőségű és a jogállamiság követelményéből is fakadó követelményekről van szó.

Ami az AB által kidolgozott dogmatikát illeti, annak számos eleme ma is helytálló, vannak ugyanakkor hibás elemei, illetve hiányosságai is, s maga a testület sem következetes saját értékrendjének érvényesítésében.²³ A hiányosságokat összességében ellensúlyozza a környezetvédő attitűd (a szigor, az értelmezésen túllépő követelményalkotás), ugyanakkor a testület eltekint a dogmatika fejlesztésétől (afelett elszállt az idő), s ha lehet, még alkalmazásától is (s inkább az egyszerűbb megoldásokat, például az alkotmányellenességnek a formális alapokon való megállapítását választja). A dogmatika a kidolgozását követő 10–12 évben nem követte a szabályozási tendenciákat és a változó társadalmi értékrendet, ezért álláspontom szerint az alkotmánybíróságnak ismét elvi követelményeket kellene megfogalmaznia.²⁴ Ezt új normaszöveg is segíthetné, például: „... §. *A Magyar Köztársaság a jövő generációk érdekeire is tekintettel, a földi élet alapjainak megőrzése érdekében védi a környezetet és elismeri mindenki jogát a környezet védelméhez. A környezet megóvása mindenki kötelezettsége.*”

A legutóbbi időszak (2006) határozataiban – talán nem véletlen, hogy új alkotmánybírák kinevezését követően – máris kitapintható némi pozitív elmozdulás (új elvek megjelenése, helyes jogértelmezés, ugyanakkor visszafogottság is), ami alapot ad a jövőt illető várakozásokra.

²² Ezek közül néhányat egy korábbi tanulmányomban elemeztem. A vizsgált jogszabályok közül a kézirat lezárásáig egyről hozott döntést a testület, kimondva az alkotmányellenességet. Fodor László: *Jog és környezet. Visszalépések a környezetvédelemben? Valóság*, 48 (2005) 10, 18–35. o.; illetve a 13/2006. (V. 5.) AB határozat.

²³ Ez máris kiütközik néhány határozatban, amelyet a testület téves indokolásra épített. Lásd a 439/B/1999. vagy a 113/B/1999. AB határozatokat.

²⁴ A testület által kidolgozott elvi tételek és az egyes határozatok értékelését lásd Fodor László: *Az Alkotmánybíróság környezetvédelmi határozatainak kritikája*, in: *Collectio Juridica Universitatis Debreceniensis*, Tom. V., Debrecen, 2006, 53–99. o.

A polgári jogi társaság szabályozásának főbb csomópontjai Magyarországon

SZIKORA VERONIKA *

A magyar társasági jogi fejlődés főbb állomásainak, különös tekintettel a személyegyesítő társaságok alapformájának,¹ a polgári jogi társaság szabályozás változásainak és az azokat befolyásoló tényezőknél a felvázolására vállalkozom. Ennek két szélső pólusa: a kodifikációs kísérletek időszaka és a jelenkor kodifikációs kísérletei, amellyel kapcsolatban megfogalmazom álláspontomat.

1. A Magánjogi Törvényjavaslat és az azt megelőző I. és II. Tervezet időszaka

„A magánjogi társaság személyeknek egyesülése. A személyegyesülés azonban - már csak az *ember társas természete* miatt is² - igen tág kategória. Politikai és társadalmi téren is állandó jelenség.” Kuncz Ödön megjegyzi, hogy amikor „társaságról” van szó, ezen csakis a magáncélra létesült személyegyesületekre gondolhatunk.³

A magánjogi társaságok nagy fontosságára hívja fel a figyelmünket König Vilmos. A kereskedelmi társaságok ugyanis nem felelnek meg a forgalom összes követelményének, ezért a magánjogi társaság „mint kiegészítő és pótló intézmény nagy figyelmet érdemel”.⁴

A polgári jogi társaságot szabályozó joganyagok alapvető különbsége a társasági vagyon megkötöttségének eltérőségére vezethető vissza. Nem mindig a letisztult mintaelveket látjuk, hanem sokszor az eltérő rendszerek elemei keverednek, mégis emellett erősebben körvonalazódik valamely elv.⁵

* Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, egyetemi docens.

¹ A társasági jognak dogmatikailag három alapformációja létezik: a polgári jogi társaság, az egyesület és a részvénytársaság. Sárközy Tamás: *A magyar társasági jog Európában. A társasági és konszernjog alapjai*, Budapest, HVG – Orac, 2001, 395. o.

² Az idézett szerző utal Montesquieu-re: *Le désir de vivre en société est une quatrième loi naturelle*.

³ Kuncz Ödön: Kötelmek személy- és vagyonkapcsolatokból, in: *Magyar Magánjog IV.* (szerk.: Szladits Károly), *Kötelmi jog különös része*, 8. fejezet, 1942, 709. o.

⁴ König Vilmos: A magánjogi társaság, in: *Kereskedelmi jog*, (1929) 1., 32-34. o.

⁵ Szabó Csilla: Polgári jogi társaság, in: *A Polgári Jogi Tudományos diákkör évkönyve 2002-2003. tanév*, Budapest, ELTE ÁJK, 2004, 171. o.

Az Mtj. megszületését megelőző hosszú folyamat során⁶ több mű is a vizsgálat tárgyává tette a társaságokról szóló rendelkezéseket. Az I. és II. Tervezetet érintő kritika és kapcsolódó javaslatok megfogalmazására több szerző is tollat ragadott.⁷

A társasági jogi rendszerben két elv csatáját láthajuk, amely koronként és jogonként, hol az egyik, hol a másik uralkodása alatt áll. Ezek a római jogi és a ger-

⁶ A társadalmi- gazdasági viszonyoknak megfelelően a szerződési jog Magyarországon a XIX. század közepéig fejletlen volt. A század utolsó harmadában a kapitalista fejlődés nagymértvű kibontakozásának hatására a szerződések joga is gyors fejlődésnek indult. A fejlődés két vonalon indult meg: a kereskedelmi jogban és a magánjogban. 1875-ben a német mintára készült Kereskedelmi Törvény szabályozta a kereskedelmi jellegű szerződéseket. A Kereskedelmi törvény mellett figyelmet érdemelt a kereskedelmi jogban a Váltótörvény (1876. évi 27. tc.) és a Csődtörvény (1881. évi 17. tc.). A magánjogban az osztrák, majd később túlnyomórészt német hatásokat felszívó, a jogtudomány és a Polgári Törvénykönyvet előkészítő munkálatok eredményeit is felhasználó bírósági gyakorlat fejlesztette a magánjogot, bőven merítve a Kereskedelmi Törvénykönyvből is. Lásd: Eörsi Gyula: *Kötelmi jog általános rész*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 32. o.

Az egységes, kódexbe foglalandó magyar magánjog iránti igényt 1791-ben már törvény írta elő. A tulajdoni rend átalakítására vezető eredmények egyes törvényekben időközben testet öltöttek. (1825, 1836, 1844) 1848. évi XV. törvénycikkben ismét törvényszintű norma szolt a magánjogi törvény megalkotásának szükségességéről. Egy újfajta kodifikációs irányzat került előtérbe a 80-as évek második felétől kezdve és 1895-ben megalakult egy állandó bizottság, amely 1900-ra elkészítette az első magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetét. Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam-és jogtörténet*, 5. kiadás, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991, 398. o. A Polgári Törvénykönyv I. szövegváltozata öt kötetes indoklással jelent meg, és nyilvánvalóan magán viselte az akkor friss BGB, és részben a svájci jog hatását. Ez azonban nem lett jogforrás, akárcsak a II. (1913), III. (1914) és IV. (1916) szövegváltozata sem. A „Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének” első szövegváltozata – sem szerkezetében, sem tartalmában – még nem volt egységes mű, mégis igen nagy hatással volt a gyakorlatra és az elméletre egyaránt. A tudományos világ részvétele a résztervezetek elkészítésében, majd azok megvitatásában jelentősen megélénkítette és bizonyos fókig önállóvá tette a magyar magánjogtudományt. Az V. szövegváltozat „Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslatát” elnevezéssel került a képviselőház elé 1928. március 1-jén. (A korhú rövidítés: MMT., ezzel azonos kifejezést takar az Mtj. rövidítés is.) A Magánjogi Törvényjavaslatot a felsőház nem fogadta el, ennek ellenére az 1959. évi IV. törvény elfogadásáig írott szokásjogként funkcionált. Bíró – Lenkovics: *Általános tanok*, 3. kiadás, Miskolc, Novotni Kiadó, 1998, 43. o. Lásd még: Balogh Judit: A magyar magánjogi kodifikáció gondolata és az 1848-as jogi forradalom, in: *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharc állam- és jogfejlődéséről* (szerk.: Horváth Attila), Budapest, 1999, 148-160. o.; Balogh Judit: Magyar magánjogi kodifikációs törekvések a Jogtudományi Közlöny hasábjain 1866-1900, in: *„Dum spiro doceo” Huszti Vilmos Emlékkönyv* (szerk.: Sáró Pál – Szabó Béla), Miskolc, 2000, 239-264. o.

⁷ Lásd: Szladits Károly: *Hetven év magánjogi irodalma. A magyar magánjog bibliográfiája 1861-1930.* (szerk.: Ujlaki Miklós), XII. fejezet: Társaság, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1930, 456-457. o.; például: Kiss Mór: *„Társasági szerződés”* címszó, Magyar Jogi Lexikon, 1907.; König: *A magánjogi társaság* 32-34. o.; Kuncz in: *Szladits: Magyar Magánjog* 719-742. o.; Vadász Lajos: *Magánjogunk Zsebkönyve*, 1933, 582-589. o.; Kuncz: *Társaság* 242-247. o.; Meszlény Artur: *Társaság*, Magyar jogászegyleti értekezések (Új folyam) IX. kötet (58-62. füzetek) 1914. március-július, Budapest, Franklin-társulat bizománya, 1914. III. Rész Kötelmi jog, II. kötet, 20. 247-253. o.; Nitsche Győző: *Társaság*, Magyar jogászegyleti értekezések (Új folyam) IX. kötet (58-62. füzetek) 1914. március-július, Budapest, Franklin-társulat bizománya (1914) III. Rész Kötelmi jog, II. kötet, 18. 230-241. o.; Sebess: *Észrevételek a II. tervezet szövegére*, Jogállam (1913) *„Társaság”* 545-548. o.; Vadász Lajos: *Magánjogunk Zsebkönyve*, Budapest, 1933, 157. §. *Társaság*, 582-589. o.; Doroghy Ervin: Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének a társaságról szóló fejezete, *Jogtudományi Közlöny*, (1929) 2., 11-13. o.; Nitsche Győző: *Társaság. Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetének XIII. czim második fejezetéhez*, *Jogtudományi Közlöny*, (1913) 41., 352-354. o.; Kuncz Ödön: *Észrevételek a magyar polgári törvénykönyv II. Tervezetének a társasági jogot szabályozó 1418. és 1440. §-aira*, *Jogtudományi Közlöny*, (1913) 38., 319-321. o.

mán jogfejlődés, „amelyet már a K.T. is akceptált”.⁸ A tagok kötelmi jogi kapcsolatán alapuló társulást *societas*-t már a római jog is ismerte.⁹ A nemzeti jogok is innen eredeztetik gyökereiket. A Tervezet I. szövege kifejezetten a germán jogot részesítette előnyben, de a Tervezet második szövege a római jogot fogadta el a társaság jogi szervezése alapjául.¹⁰ Vadász Lajos például már szakít az 1900-as Tervezettel, és a társaság fogalmát nem a germán eredetű *Gesamthand*-ból („jogi együttes közösségből”)¹¹ vezeti le.¹² Ebben a folyamatban megjelentek tiszta kötelmi viszonyok mellett – a társaság részére leköötött vagyon tekintetében – dologi elemek is. A gazdaság fejlődése során fokozatosan alakultak ki a régi *societas*-t, az üzletszerű működés intenzitásában és az önálló jogalanyiságot is inkorporáló szervezettségben, meghaladó társaságok. Ezek jogi szabályozása a XIX. század folyamán kristályosodott ki.¹³ Ettől kezdve lehet határozott különbséget tenni¹⁴

- polgári jogi (korábbi nevén: magánjogi) társaság és
- a gazdasági (kereskedelmi) társaságok között.

A különbség a kétféle társaság között nem elvi, hanem fokozatbeli.

A magánjogi társaság a tagok közös cél érdekében egymással szemben kölcsönösen vállalt kötelmi jogi kötelezettsége volt, amelynek elengedhetetlen eleme a közös célra rendelt vagyon, a gazdasági tevékenységből származó nyereségben és veszteségben való osztozás, a rendezett ügyvitel és képviselő. A harmadik személyekkel szemben keletkező jogviszonyok alanya nem a társaság, maguk a tagok szereznek jogokat vagy vállalnak kötelezettségeket. A tagok pusztán kötelmi jogi kapcsolata ugyanis nem teszi közösségüket jogképesé. A jogképeség, mint a legfőbb megkülönböztető jellemző, a kereskedelmi társaságnál adott. Ebből kifolyólag a kereskedelmi társaság tagjai viszonylatában és harmadik személlyel szemben is önálló jogalanyként léphet fel. A jogképeséggel való rendelkezés azonban nem jelenti egyben a jogi személyiséget is.¹⁵ Ennek elméleti fejtegetésével számos tudományos mű foglalkozik. Kuncz Ödön nem tartotta gyakorlati szempontból kardinálisnak a jogképeség – jogi személyiség problémáját, és minden kereskedelmi társaságot jogi személynek mondott ki.¹⁶

⁸ Nitsche: *Társaság* 230. o.

⁹ Sándor István: A társasági jog római jogi gyökerei, *Gazdaság és Jog*, (2002) 5., 3-6. o.

¹⁰ Nitsche: *Társaság* 230. o. Ezt az álláspontot a CCII. sz. elvi határozat is fenntartotta, addig a 78. sz. határozat a római jog álláspontját tette magáévá.

A német polgári törvénykönyvnel (BGB) fordított volt a két elv elfogadása: Az első tervezet tisztán a római jog álláspontján állt, de a bizottsági tárgyalások során mégis a „*gesammte Hand*” jogelvét, azaz az együttes közösség alkalmazását mondták ki.

¹¹ A *Gesamthand* lényegének magyar nyelvű kifejtését lásd: Antal Gergely: A polgári jogi társaság alapkérdései a német és a magyar jogban, *Magyar Jog*, (1998) 2., 93-98. o.

¹² Vadász: *Magánjogunk Zsebkönyve* 583. o.

¹³ Magyarországon az 1875. évi XXXVII. Kereskedelmi Törvényben.

¹⁴ Salamonné Solymos Ibolya: Egy deregulációs szabály margójára, azaz valóban nincs szükség a gazdasági életben üzletszerűen tevékenykedő polgári társaságra? *Magyar Jog*, (1990) 9., 724. o.

¹⁵ Lásd még: Kovács László: A gazdasági társaságok általános kérdései, *Magyar Jog*, (1991) 1., 9. o. A cikk írója többek között elemzi azt a kérdést, hogy különbséget jelent-e a jogi személyiség az egyes társaságok jogképesége szempontjából, és van-e elvi különbség a jogi személy és nem jogi személy társaságok között.

¹⁶ Kuncz Ödön: *Magyar kereskedelmi és váltójog vázlata*, Budapest, 1928. s. p.

Nitsche Győző nem ért egyet azzal, hogy az I. Tervezet után a II. Tervezetben a bizottság a római jogi állásponthoz tért vissza. A bizottság abból a gyakorlati tendenciából indult ki, hogy az összes kereskedelmi társaságnak (így a közkereseti és a betéti társaságnak) a jogi személyisége ellentmondás nélkül „*elismerésre talál*.”¹⁷

A 78. számú határozat kimondja, hogy az I. Tervezet álláspontjának védelmére „csak gyakorlati szempontot lehet felhozni”. Nitsche felhívja a figyelmet, hogy a gyakorlati szempontok sem elhanyagolhatók, de itt nem csupán ezek az érvek szólnak a római jogi *societas* „elejtése” mellett.¹⁸

Egy kúriai döntés világosan kimondta: „Az olyan társaságtól, amely a szabályos szervezet mellett a megengedett célra szolgáló vagyonnal bír és külön képviselőlet alatt áll, a jogképesség nem tagadható meg.”¹⁹

Meszlény a II. Tervezethez fűzött kritikájában megjegyzi: „Fájdalmasan nélkülözzük a társasági szervezet szabályait, a társaság alkotmányát.” Majd megjegyzi, hogy bár a „társaság a 'kölcsonös' szervezkedések” sorában hasonlóan olyan hézagpótló, általános szervezkedési forma, mint az „egyszemélyes” szervezetek” között a megbízás. Majd, minősítve a Tervezetet folytatja: „a T. számára ez a szervezet nem létezik, csak a pénzkérdés létezik.”²⁰

Imponáló Meszlénynek az intézkedésekhez szükséges valamennyi tag megegyezésének szükséges szabály kritikai megközelítése, amely a kitétel túlzására szemléletesen mutat rá.²¹ A „gazdasági célú” társaság kifejezést sem tartja szerencsés-

¹⁷ Nitsche: *Társaság* 231. o. Nitsche azt is kifejti, hogy ez a megállapítás tévedésen alapszik, és egy-két francia író és Nagy Ferencen kívül a gyakorlat és a jogtudomány sem támogatja ezt az álláspontot. A jogi személyiség elismerését már Thöl is feladta. Heinrich Thöl a göttingeni egyetem jogi karán kereskedelmi jogász (1807-1884), akinek háromkötetes kereskedelmi jogi tankönyve a kereskedelmi jogot a római jog fogalomrendszerét alapul véve mutatja be. Lásd: Hamza Gábor: Szász-Schwarz Gusztáv és az európai magánjogtudomány, *Magyar Tudomány*, (2001) 12., 11. o.

Kritika alá veti a bizottság határozatának indoklását. Érvéle szerint „A jogi személy is anyagi egység, amely kell, hogy tagjaitól független léttel bírjon, amelybe a tagok be- és kilépése, változása számot nem tesz. Ezzel szemben a társaság tagjaitól független léttel nem bír, mindenkor csak a szerződéses kötelékben álló tagok összességét képviseli; pusztán alakja és megjelenési formája a társak összességének, különálló vagyis anyagi existenciája nincsen, jogok és köteleességek alanya csak alakilag lesz, anyagilag a jog és köteleesség a társak összességét illeti.”

¹⁸ Nitsche: *Társaság* 236. o. „Tévedés ugyanis, hogy a római jog egyszerű, világos konzekvenciáiban könnyen áttekinthető szabályozást tesz lehetségessé. Éppen a római jog társasága az, amely sem nem egyszerű, sem nem világos jogszabály jogszabályokon épül fel, sőt ellenkezőleg az az ellentmondás, amely a társak egymásközi és a társaknak harmadikkal szemben fennálló viszonylatában okvetlenül felmerül, a jogi rendezést nehézkessé és komplikálttá teszi. A teória és a gyakorlat tehát együtt szól a római *societas* elejtése mellett és a társaságnak a modern jogelvek alapján való rendezését ajánlja.”

¹⁹ C. 23/1895. Lásd még ehhez a 6003/1916. PHT. 517. Grill XVII. 556. MD. XI. 109. szerint: „Haszonbérleti jog gyakorlására magánjogi társaságnak nincs önálló jogi személyisége. – Az egyes társaknak a társaság közös gazdaságába befektetett vagyona az illető társ magánhitelezője által kielégítési alapul igénybe vehető.”

²⁰ Meszlény Artur megjegyzése a II. tervezet 1408. §-hoz. Lásd Meszlény: *Társaság* 247. o.

²¹ „Túlzásnak tartom azt a szabályt, hogy minden intézkedéshez valamennyi tag megegyezése szükséges. Az első esetben, amikor az a tétel akár az ellenkező társ nyilvánvaló bosszantási szándéka, akár az intézkedés csekély jelentősége miatt kényelmetlenné válnék, a bíró fiktív akarategyezés megállapításával túltenné magát rajta. E célra azonban nem kell törvényszabály; ezt megteheti a bíró törvény nélkül is. Ha a legutolsó kereskedősegédnek van 'vélelmezett' hatásköre: a társaság tagjának is van, csak hogy az a társaság szervezetében van meghatározva, amelyet a társasági szerződés foglal ma-

nek, hiszen ez alatt „a magyar mást ért, mezőgazdaságra gondol”. Javaslatában megfogalmazza, hogy „a nyereszkedési cél, a haszonszerzés célja a döntő. Itt helyénvaló az ‘üzleti’ haszon kifejezés.”²²

A magánjogi társaság jogviszonyait az MMT²³ 1660-1691. §§ szabályozzák.²⁴ A Javaslat a magánjogi társaság fogalmát a következőképpen adja meg: „Társasági szerződéssel a szerződő felek – társaság tagjai – egymás irányában arra kötelezik magukat, hogy a meghatározott közös cél megvalósításában szerződésszerűen, különösen a kikötött hozzájárulás szolgáltatásával közreműködnek. A hozzájárulás nemcsak vagyontárgyak átruházásában (betétben), hanem egyéb szolgáltatásokban, különösen szolgálatokban állhat.”²⁵

A magánjogi társaságot kétoldalú kötelmi szerződésnek tekintették, amely szóban és közvetett akaratnyilvánítással is létrejöhet.²⁶

Szladits Károly a testület és a magánjogi társaság megkülönböztetése kapcsán jól kiemeli a társaság fogalmi elemeinek lényegét. Megállapítja, hogy a magánjogi társaság nem jogi személy, lényegileg „csak intern (kötelmi) viszony a társaság tagjai között”, a társaság vagyona nem önálló vagyon, hanem az egyes tagok vagyonának kiegészítő része (alvagyon).

A mai német felfogásra és rendszerezésre²⁷ ismerhetünk rá Szladits írásában, amikor több ember „közös” vagyona egyrészt egy közös célra egyesült, másrészt alvagyonként „a részesek általános vagyonához tartoznak.” Az ilyen közös vagyon a következő jellegű lehet:²⁸

- pusztán kötelmi jogközösség (ebben az esetben kötelmi igénye lehet a másik vagyonában való részesedésre)
- hányados dologi közösség (tulajdonközösség, amelyben a közös vagyontárgyak eszmei hányadrészek szerint megosztott)
- osztatlan vagy „együttes dologi jogi közösség” (a közös vagyontárgyak „a maguk egészében közösek a részesek között... a részeset nem illeti meg kü-

gában. Erre nézve a törvény semmi direktívát nem adhat, mert minden direktíva csak feszélyező lehet.” Meszlény Artur megjegyzése a II. tervezet 1411. §-hoz. Lásd: Meszlény: *Társaság* 249. o.

²² Meszlény Artur megjegyzése a II. tervezet 1440. §-hoz. Meszlény: *Társaság* 252. o. Vö.: II. Tervezet 1299. §-val, ahol a „gazdaságban” kifejezés más jelentéstartalmat hordoz.

²³ Térffy Gyula – Térffy Béla (szerk.): *Magyarország Magánjogi Törvénykönyv (Törvényjavaslat). Igazságügyi zsebdöntvénytár. Hatályban levő igazságügyi törvények és rendeletek gyűjteménye egységes szerkezetben, kiegészítve a m. Kuria elvi jelentőségű határozataival*, 6. kiadás, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1948. szerkesztői megjegyzés: „E törvényjavaslatot az akkori igazságügyi miniszter 1928. évi március hó 1 napján 500 sz. a. terjesztette az országgyűlés képviselőháza elé. V.ö. *Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének törvényhozási tárgyalásáról szóló 1931. XXII. t.c.*”

²⁴ Lásd: Szladits Károly – Fürst László – Ujlaki Miklós: *Kötelmi jog III. kötet*, in: *Magyar törvények Grill-féle kiadása* (Grill döntvénytár), Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1934, „I. Javaslat 1660–1691. §§”: 162-191. o. és „II. Élő jog”: 171-188. o.

²⁵ A Javaslat 1660. §-a szerint. Szladits – Fürst – Ujlaki: *Kötelmi jog III. kötet* 162. o.

²⁶ Almási Antal: *Kötelmi jog II.*, in: *Magyar törvények Grill-féle kiadása* (Grill döntvénytár) (szerk.: Szende Péter Pál), Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929, 911. o.

²⁷ Szikora Veronika: *A német társasági jog alapvető kérdései*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 78-97. o.

²⁸ Szladits Károly: A jogi személy, mint jogalany, in: *Magyar Magánjog* (szerk.: Szladits Károly), *Kötelmi jog különös része*, 85. § Magánjogi jogi személyek, Budapest, Grill, 1942, 572-573. o.

lön hányados jog... osztatlan közösségben való illetményéről, mint egésről rendelkezik.”)

Ezekben az esetekben a közös vagyon *önállótlan vagyon*, azaz a magánjogi forgalomban nem szerepel jogalanyként.²⁹

A II. világháborút megelőző időben, a német jogban is kétoldalú szerződésnek tekintették a polgári jogi társaságot.³⁰ Ennek a felfogásnak a megváltozásával a német szakirodalomban is csak a II. Vlágháború után találkozhatunk.³¹

A II. tervezetnek néhány pontját aggályosnak tartja Kuncz is. Kifejti, hogy az 1440. § rendelkezése, a dologi megkötöttség ellentételezéseként a publicitás mellett a gazdasági cél meglétét is megköveteli és mindemellett elvárja a magánjogi társaságtól, „hogy az ezzel élni akaró magánjogi társaság alá vesse magát mindazoknak a jogszabályoknak, kogens rendszabályoknak, amiket a K.T., a kereskedelmi forgalom követelményeit, a kereskedelemmel foglalkozó szakképzett egyének képességeit méltatva figyelemre, megállapított.”³² A dologi megkötöttség biztosítása érdekében a kkt-re és a bt-re vonatkozó kereskedelmi jogi szabályok alkalmazását írta volna elő. Ennek folyományaként a magánjogi társaságot a dologi megkötöttség előnyében részesíti, és emellé kötelezné például a cégbejegyzésre.

Nitsche szerint a dologi lekötöttségre vonatkozóan a magánjogi társaságoknál a „stringens okok” ugyanúgy fennállnak, mint a kereskedelmi társaságoknál, sőt azt a megállapítást is megteszi, hogy ez a dologi megkötöttség a magánjogi társaságoknál kevésbé veszélyes, mint a kereskedelmi társaságoknál. Fontosnak tartja a magánjogi erők összefogását is, sőt „tekintettel arra, hogy rendszerint kisebb erőkkel állunk szemben, még fontosabb. Gazdasági téren az erő matematikai növekedésével a hatás geometriai arányban emelkedik.”³³

Később végül Kt.³⁴ csak azokra a jogviszonyokra nyert alkalmazást, melyek a kereskedelmi jog körébe tartoznak.³⁵ „A tisztán közös gazdálkodás céljából alakult egyesüléseknél (magánjogi társaság) pedig a szerződő felek közötti ily jogviszonyok nem keletkezvén, az ily egyesületi tagok egymás közötti ügyeinek befejezésére és

²⁹ A római jogi osztatlan, együttes nem ismerte, ez „germánjogi alakulat (*Gemeinschaft zur gesammten Hand, condominium iuris germanici*)”. Ezt a rendszert alkalmazták a német jogrendszerben. A magyar jogban a magánjogi társaság római jogi, kötelmi jogi közösség formájú. A kereskedelmi társaság azonban a német jogfejlődés hatása szerint került a magyar jogba. (Szládits: *A jogi személy, mint jogalany* 573. o. 7. l.j.) A *Gemeinschaft zur gesammten Hand* elve már az Optk.-ban is jelentkezett (1202. §), de teljes kifejtése a porosz Landrecht után a német BGB-ben történt meg. Ezt követte Magyarországon az I. Tervezet is. (Szládits Károly: Az egyesületi jogról. Tekintettel a Polgári Törvénykönyv Tervezetére, in: *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, Budapest, Franklin, XXXVI. kötet (1903) 2. füzet, 15. o.)

³⁰ Szilágyi Zoltán: A polgári jogi társaság a nemzetközi összehasonlítás tükrében, in: *Polgári jogi dolgozatok*, Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1994, 138. o.

³¹ Ismertetését lásd: Uo. 138. o. és 121-127. o.

³² Kuncz: *Társaság* 242. o.

³³ Nitsche: *Társaság* 232. o.

³⁴ 1875. évi XXXVII. törvénycikk, Kereskedelmi törvény (Hatálybalépés: 1876. január 1.)

³⁵ Szende Péter Pál - László Jenő: Magyar Hiteljog I. kötet. Kereskedelmi Törvény és a reá közvetlenül vonatkozó joganyag, in: *Magyar törvények Grill-féle kiadása* (Grill döntvénytár) (szerk.: Szende Péter Pál), Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929, 147. o.

lebonyolítására a Kt. által a kereskedelmi társaságokra vonatkozóan meghatározott rendelkezések alkalmazást nem nyerhetnek.”³⁶

2. A Ptk. hatálybalépése – a pjt. „életrekelése”

A Polgári Törvénykönyvünk nem élesztette fel a Kereskedelmi Törvénykönyvnek a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó előírásait. A Ptk. kötelmi jogi részében szabályozott egyes szerződések úgy kerültek megfogalmazásra, hogy azokat mind a „magánosok” eseti, mind a kereskedők egymás közötti jogügyleteire egyaránt alkalmazni engedte a jogszabály. Az előbbit tekinthetjük *alaptípusú ügyletnek*, az utóbbiakat az erre ráépülő *speciális ügyletnek*, amelyek túlnyomó többsége a kereskedelmi ügyletekkel azonosítható.³⁷

A szocialista gazdasági viszonyait egy jogágnak – a polgári jognak – kellett szabályoznia.³⁸ Ezzel a gazdasági jog problémáját is megoldották, valamint az állami tulajdon és az állami vállalat szabályait is a magánjogon belül helyezték el. Végeredményben a Ptk. a magánjog egységes kodifikálását valósította meg, amelyben hagyományosan kereskedelmi ügyletként érvényesülő jogügyletek a kötelmi jogban kaptak helyet. Az önálló magyar kereskedelmi jog fejlődése 1960. május elsejéig, a Ptk. hatálybalépéséig tartott.³⁹

A Ptk. hatálybalépésekor szövegében⁴⁰ a polgári jogi társaság volt az egyetlen társasági forma.⁴¹ Igen korlátozott szerződéstípus volt, szinte egyáltalán nem lehetett gazdasági tevékenységre felhasználni.

Az ún. direkt tervirányítás korszaka nem kedvezett a társulásoknak, sőt bizonyos szinten ki is zárta azokat. Tehát a tervszerződési rendszer nem tette lehetővé, hogy polgári jogi társasági szerződést jogi személyek (ún. szocialista gazdálkodó szervezetek) egymás között kössenek. Bár ezt a jogszabály szövege nem zárja ki, a törvény miniszteri indoklásából ez kétséget kizáróan megállapítható. Ennek a jogintézménynek azt a szerepet szánták, hogy az állampolgárok nem szövetkezeti jellegű gazdasági együttműködési kapcsolatait ebben a formában valósítsák meg. A

³⁶ C. 421/1901. (C= m. k. Curia) Lásd még Szladits – Fürst – Ujlaki: *Kötelmi jog* 171-172. o.: C. 199/1896., G 264/1900 Dt. (= Döntvénytár) 3. f. XIX. 13.

³⁷ Prugberger Tamás: *A jogalanyiság, a dologi jog és a kötelmi jog kapcsolatának funkcionális elmélete*, Szombathely, Savaria University Press, 1997, 42. o.; Eörsi Gyula: *A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról*, Budapest, KJK, 1968, 130-131. o.; Prugberger Tamás: A nevesített szerződések elhelyezésének néhány problémája Polgári Törvénykönyvünkben, *Magyar Jog*, (1974) 4., 205-211. o. és (1974) 5., 279-285. o.

³⁸ Világhy Miklós – Eörsi Gyula: *A magyar polgári jog, II. kötet* (szerk.: Világhy Miklós), Budapest, Tankönyvkiadó, 1962, 19. o.

³⁹ Azonban a társasági jogi rendelkezések egy része hatályban maradt egészen az 1988-as gazdasági társaságokról szóló törvény megalkotásáig. Szécsényi László: *Aktuelle Fragen des ungarischen Handelsrechts (Fälle und Lösungen)* Arbeitspapier Nr. 68, FOWI (Verein zur Förderung des Forschungsinstitutes für Mittel und Osteuropäisches Wirtschaftsrecht), Bécs, Stand Dez. 1999, 10. o.

⁴⁰ Ptk. XLVI. fejezet 571-575. §§.

⁴¹ Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolci Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)*, Budapest, KJK-KERSZÖV, 2000, 27-28. o.

mozgásteret még szűkítették a „kizsákmányoló tendenciák” jogi szabályozás útján történő elfojtásával is.⁴²

A pjt. több személy jogközösségének egyik tipikus fajtája. Mint jogközösség, fejlettebb a tulajdonközösségnél, de nem éri el a jogi személyek fejlettségét. A Világhy – Eörsi-féle polgári jogi tankönyv⁴³ a következőképpen veszi sorjába a jellemzőket:

a.) fejlettebb a tulajdonközösségnél, mert

- sosem jön létre spontán módon, hanem minden esetben a felek akaratából
- nemcsak a tulajdonjog közösségét valósítja meg, hanem elvileg minden fajta vagyonjogi közösségét megvalósítja;
- szervezettel (ügyintéző, képviselő szervekkel) is intézményesen rendelkezik, tehát szervezeti téren is fejlettebb a tulajdonközösségnél.

b.) a jogi személy fejlettségét nem éri el, mert nincs a tagjaitól elkülönült jogi önállósága. A tagok változása érinti a társaság létét. A vagyon nem a társaságé, hanem a tagok összességéé. Szervezete a tagok összessége nevében tevékenykedik. A tagok összessége a jogosult, a kötelezett és a perben álló fél.

A szabályozásban a német-típusú *Gesamthand*-ra ismerhetünk, tehát már nem *societas*- jellegű, mint azt Mtj. idejében láthattuk.

A népi demokrácia viszonyai között a polgári jogi társaság helyzete és szerepe problematikus. *„Kétségtelen, hogy adott esetben alkalmas lehet a magántőke nemkívánatos egyesítésére, burkolt tevékenység folytatására.”* Aztán a törvény indoklása mégis ad lehetőséget, annak ideológiai háttérének bepillantásával: *„...felhasználható a kisárutermelők olyan alkalmi vagy időleges tevékenységének előmozdítására, amely a társadalmi érdekekkel összhangban van, és szövetkezeti úton nem valósítható meg.”*⁴⁴ Egy újabb szempont, amit előtérbe helyez: *„...hogy addig, amíg a magántulajdont társadalmi rendszerünk elismeri, létrejöhet bizonyos közös tevékenység a magántulajdonosok között (...).”* Mai felfogásunknak idegen az, hogy egyáltalán felmerül a magántulajdon elismerésének megkérdőjelezése, és annak nem jogi, hanem „társadalmi rendszer” általi elismerése. Konklúzióként mégiscsak visszatér a szerző a kiindulóponttra, a törvény kezébe olyan jogosítványt ad, amellyel egy egyensúly megtartásának eszközeként jelenik meg az írott jog: *„...ezért a Ptk. is szabályozza a polgári jogi társaságot, éspedig oly módon, hogy gátolja a jogintézmény felhasználását társadalmi rendszerünkkel ellentétes célra.”*⁴⁵

A *„társadalmi rendszerünkkel ellentétes cél”* megértése társadalomfilozófiai és politikai elmélyülést kíván meg. Az ilyen jellegű tevékenység meggátolására a Ptk. rendelkezik,⁴⁶ amikor kimondja, hogy:

⁴² Sárközy Tamás, in: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata 1-2.* (szerk.: Gellért György), Budapest, KJK-Kerszöv, 2001, 1503. o.

⁴³ Világhy – Eörsi: *A magyar polgári jog* 201. o.

⁴⁴ Példának hozza: egy permetezőgép közös bérlete, használata több gazda részéről.

⁴⁵ Világhy – Eörsi: *A magyar polgári jog* 202. o.

⁴⁶ Ptk 571- 575. §§ rendelkeztek a polgári jogi társaságról. *„Polgári jogi társaság 571. § (1) Társasági szerződéssel a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet igénylő közös céluk elérése érdekében együttműködnek, és az ehhez szükséges anyagi eszközöket közös rendelkezésre bocsátják. (2) Társaság kereskedelmi célokra nem alakulhat, és kizsákmányoló tevékenységet nem foly-*

- társaság nem alakítható kereskedelmi célra,
- nem folytathat kizsákmányoló tevékenységet,
- a társaságban a tagok általában kötelesek részt venni mind vagyoni hozzájárulással, mind személyes közreműködésükkel.

Ez az időszak nem kedvezett a társasági jog virágzásának, majd megjelentek olyan kezdeményezések, amelyek a szocialista gazdaságfilozófiával összeegyeztethetők voltak.⁴⁷

A szövetkezeti szektorban működő ún. melléüzemág egy jogi személy belső szervezeti egysége példájának volt tekinthető. Az 1961-ben megjelenő „egyszerűbb gazdasági közösség” egy polgári jogi társaságra jellemző jegyeket hordozott magán.⁴⁸

Hasonló vonásokat mutattak a polgári jogi társasággal a termelői szakcsoportok és mezőgazdasági társulások. Ezek is csak a tagok összességének nevében szerezhetnek jogokat és vállalhatnak kötelezettséget. Az különbözteti meg a pjt-től, hogy általában földművesszövetkezetek keretében jöttek létre. Az egyszerűbb termelői társulásokra vonatkozó külön jogszabályok⁴⁹ sem tekintették ezeket a formációkat pjt-nek.⁵⁰

A jogi személyiséggel rendelkező társaságokat is elhatárolták a polgári jogi társaságtól, bár ezeknek csak néhány sort szenteltek az akkori tankönyvek.⁵¹ Az ilyen társasági formák közül egyeseket „likvidáltak” (bt., csendes társaság), mások, legalábbis valamelyik szabály „eldugott mélyében” megmaradtak⁵² (kkt., rt., kft.), bár a gyakorlatban – néhány kivételtől eltekintve – egyáltalán nem alkalmazták őket.⁵³

3. A hatvanas évek végén bekövetkező változások

A *hatvanas évek végén* egy kis enyhülés volt tapasztalható az „ideológiaszorításban”, legalábbis a gazdasági szemlélet tekintetében. 1967-től kezdődően a gazdaságirányítás rendszerében a szerződési szabadság kezdett nagyobb teret kapni. Így nyílt lehetőség a társulások jogában is ennek érvényesülésére, ún. társulásokat lehetett létrehozni, amelynek mögöttes szabályát a Ptk. jelentette, azon belül is a polgári jogi társaságra vonatkozó rendelkezések.⁵⁴

tathat. (3) Vagyoni hozzájárulás nélkül csak az vehet részt a társaságban, akinek szakismeretere a társaság céljának megvalósítása érdekében szükség van. (4) A társaság valamelyik tagjának a személyes tevékenység alóli mentesítése a szerződést semmissé teszi. Ha azonban a társaságnak jogi személy tagja is van, a szerződés úgy is rendelkezhet, hogy e tag csak vagyoni hozzájárulásra köteles.”

⁴⁷ „Kezdetben úgy tűnt, hogy társasági jogra nincs is szükség. Később egy rövid ideig a kezdetleges szocialista társulási formációk a szövetkezeti jog részeként, szövetkezetek egymás közötti együttműködési formáiként nyertek szabályozást” Miskolczi Bodnár: Társasági jog a Ptk.-ban, *Gazdaság és jog*, (2001) 1., 5. o.

⁴⁸ Sárközy Tamás: Jogképesség – személyiség – jogalanyiség az embertöbbségek – csoportok – szervezetek körében, in: *Polgári Jogi Kodifikáció*, (2000) 4., 6. o.

⁴⁹ 31/1959. (V. 26.) Korm. r.

⁵⁰ Világhy – Eörsi: *A magyar polgári jog* 200. o.

⁵¹ Uo.

⁵² A Ptké. hatályban tartotta ezeket a formákat.

⁵³ Sárközy: *A magyar társasági jog Európában* 196. o.

⁵⁴ Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)*,

Továbbra sem lehetett *kizsákmányoló tevékenységet* folytatnia egy pjt-nek, de az 1967. évi 39. tvr. lehetőséget adott a szocialista szervezetek számára, hogy kereskedelmi célra is alakíthassanak társaságot.⁵⁵ A tvr. érintette a nyereség és a veszteség⁵⁶ elosztását, a tag nyereségből vagy veszteségből való kizárásának semmisségét⁵⁷ és az elszámolás⁵⁸ módját is.

Az 1970. évi 19. tvr. a gazdasági társulásokról az *egyszerű társaságot* és a *közös vállalatot* nevesíti és kimondja, hogy az egyszerű társaságra a pjt-re vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.⁵⁹

4. Az 1977-es Ptk-módosítás hatása

A felmerülő új piaci igényeket – ha egy kicsit megkésve is – a jogszabályok is követették. A piacgazdálkodás első lépései indukálták az önálló gazdálkodási egységek megszületését.⁶⁰

A Ptk. szövegét módosító és egységes szövegét megállapító 1977. évi IV. tv. (kihirdetve: 1977. X. 25.) jelentősen átalakította a XLVI. fejezetét, amely a „*Társaság*” címet kapta és új pontok beiktatásával egy új szabályrendszert alakított ki,⁶¹ amelyben „alapesetként” a jogi személyek által létrehozható gazdasági társaságot fogadták el. (Ptk. 569-562. §)

A *gazdasági társaságot*, mint szerződéstípust, csak az 1977. évi módosítás eredményeként iktatták be a Ptk-ba, változatlan rendelkezésekkel engedve a közös

Budapest, KJK-Kerszöv, 2000, és átdolgozott kiadás, 2003; Ujváriné Antal Edit: *Polgári jogi társaság* 25. o.

Ptk. 571-578. §§ „*Polgári jogi társaság* 571. § (1) *Társasági szerződéssel a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet igénylő közös céluk elérése érdekében együttműködnek, és az ehhez szükséges anyagi eszközöket közös rendelkezésre bocsátják. (2) Társaság kizsákmányoló tevékenységet nem folytathat. Szocialista szervezetek kereskedelmi célra is alakíthatnak társaságot. (3) Vagyoni hozzájárulás nélkül csak az vehet részt a társaságban, akinek szakismeretere a társaság céljának megvalósítása érdekében szükség van. (4) A társaság valamelyik tagjának a személyes tevékenység alóli mentesítése a szerződést semmissé teszi. Ha azonban a társaságnak jogi személy tagja is van, a szerződés úgy is rendelkezhet, hogy e tag csak vagyoni hozzájárulásra köteles.*

Lásd még: a 11/1967. (V. 13.) Korm. rendeletet, amely a szocialista gazdálkodó szervezetek számára megengedte a jogi személyiség nélküli egyesülési formát; a külkereskedelmi társaságok létrehozatalát elismerő 32/1967. (IX. 23.) Korm. rendeletet és a kutatási-fejlesztési társaságokról szóló 1/1968. (I. 18.) OMFB-t.

Az egységes szabályozás az 1970. évi 19. törvényerejű rendelettel jött létre. Ez a a gazdálkodó szervezetek egymás közötti jogi személyiség nélküli egyszerű társaságaira és a jogi személy közös vállalatról rendelkezett.

⁵⁵ Ptk. 571. § (2) bek., megállapította: 1967. évi 39. tvr. 19. §, hatályos: 1968. január 1-jétől.

⁵⁶ Ptk. 575. § (1) bek., megállapította: 1967. évi 39. tvr. 20. § (1), hatályos: 1968. január 1-jétől.

⁵⁷ Ptk. 575. § (2) bek.

⁵⁸ Ptk. 575. § (3) bek., megállapította: 1967. évi 39. tvr. 18. § (2), hatályos: 1968. január 1-jétől.

⁵⁹ 1970. évi 19. tvr. 6. § „*Az egyszerű társaság a polgári jogi társaságra vonatkozó szabályok (Ptk. 571-578. §) szerint működik, a tagok képviseletére azonban csak az jogosult, akit erre a társasági szerződésben kijelöltek.*” Lásd még: Papp Tekla: A magyar társasági jog fejlődése, in: *Bérczi Imre Emlékkönyv* (szerk.: Tóth Károly), Szeged, Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tomus LVIII. Fasc. 29. 2000, 419. o.

⁶⁰ Ennek gazdaság - politikai hátterének megvilágítását lásd: Világhy Miklós: *Gazdaságpolitika és polgári jog*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, op. cit.

⁶¹ Ptk. XLVI. fejezet: A társaság: 1. A gazdasági társaság, 2. A polgári jogi társaság, 3. Építőközösség, 4. Közös háztartásban élők vagyoni viszonyai.

név alatt való jogok szerzését és kötelezettségek vállalását. Ettől az időponttól a polgári jogi társaság szabályozását a Ptk. (régi) 574. §-ának (4) bekezdésében foglalt utaló rendelkezés a gazdasági társaság szabályaira építette rá. Így működhetett a polgári jogi társaság is közös név alatt.⁶² Ez egy gyökeres változást jelentett a jogalkalmazásban, hiszen megfordult az irány: a mögöttes jogterület a polgári jogi társaság vonatkozásában a gazdasági társaságok szabályanyaga lett. Ezzel elismerték a gazdálkodó szervezetek társulásainak egy fejlettebb formáját. Ennek értelmében már nem az állampolgári társulások képezték a mögöttes jogterületét a vállalati társulásoknak, hanem fordítva: a gazdaságilag legjelentősebb szerződés lépett elő a társaság alapformájává.⁶³

Az állampolgárok és a jogi személyek közötti, illetve az állampolgárok egymás közötti társaságainak⁶⁴ a neve a Ptk-ban a polgári jogi társaság (Ptk. 573-574. §).⁶⁵ Az 1977-es Novella lehetővé tette a polgári jogi társaságoknak, hogy közös név alatt működhessenek.

Az 1977-ben történt Ptk. módosítás jelentősen lecsökkentette a polgári jogi társaságra vonatkozó jogszabályszoveget,⁶⁶ ugyanakkor lehetőséget adott közös név alatt működő pjt. alapítására is [573. § (2)].

A gazdasági társulásokról részletesebb szabályokat tartalmazott az 1978. évi 4. törvényerejű rendelet⁶⁷ és annak végrehajtásáról rendelkező 9/1978. (II. 1.) MT rendelet. Ezek a jogszabályok a jogi személyiséggel rendelkező társaságokra és a jogi személyiség nélküliekre egyaránt kiterjedtek.⁶⁸

⁶² Kovács László: A közkereseti társaság elhatárolása a polgári jogi társaságtól, *Magyar Jog*, (1989) 5., 415. o.

⁶³ Sárközy: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata* 1505. o.; Ujváriné Antal Edit: A polgári jogi társaság, *Gazdaság és Jog*, (2000) 2., 11. o.; Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)* 26. o.

⁶⁴ 9/1978. (II.1.) MT r. 25. §.

⁶⁵ „2. A polgári jogi társaság 573. § (1) Társasági szerződéssel a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet igénylő közös céljuk elérése érdekében együttműködnek, és az ehhez szükséges anyagi eszközöket közös rendelkezésre bocsátják. (2) A felek közös név alatt működő polgári jogi társaságot is alakíthatnak, ilyen esetben a társasági szerződést ügyvédi munkaközösség (jogtanácsos) által ellenjegyzett okiratba kell foglalni. (3) Vagyoni hozzájárulás nélkül csak az vehet részt a társaságban, akinek szakismeretere a társaság céljának megvalósítása érdekében szükség van. A társaság valamelyik tagjának a személyes tevékenység alóli mentesítése a szerződést semmissé teszi. Ha azonban a társaságnak jogi személy tagja is van, a szerződés úgy is rendelkezhet, hogy e tag csak vagyoni hozzájárulásra köteles. (4) Az ügyek vitelére, az ügyvitel körében a többi tag képviselőtára minden tag jogosult.

574. § (1) A társaság megszűnik, ha a társaság a célját megvalósította, továbbá valamely tag halála, rendes felmondás és azonnali hatályú felmondás esetén is. (2) Ha a szerződés valamely tag halála vagy rendes felmondás esetére a társaság továbbfolytatását rendeli, azt az örökös, aki a tagokkal való meggyezés alapján nem válik a társaság tagjává, illetőleg azt a tagot, aki felmondta a szerződést, pénzben is ki lehet elégíteni. A kielégítés a társaság megszűnésére irányadó szabályok szerint történik. (3) A meghalt tag örököse az örökhagyó tartozásaiért való felelősség szabályai szerint felelős azokért a tartozásokért, amelyek a halál bekövetkeztéig keletkeztek. (4) A polgári jogi társaságra - eltérő rendelkezés hiányában - a gazdasági társaság szabályait kell megfelelően alkalmazni.”

⁶⁶ Ptk. 573-574. §§.

⁶⁷ Hatályon kívül helyezte az 1988. évi VI. törvény 331. § c., hatálytalan: 1989. I. 1-jétől.

⁶⁸ Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)* 28. o.

5. A gazdasági munkaközösségek létrejötte⁶⁹

Az 1981. évi 15. törvényerejű rendelettel a Minisztertanács felhatalmazást kapott arra, hogy a gazdasági munkaközösségek létesítésére, szervezésére, gazdálkodására és megszűnésére vonatkozó rendelkezéseket a Polgári Törvénykönyvnek a polgári jogi társaságra irányadó szabályaitól eltérően állapítsa meg.⁷⁰

A munkaközösség nem végezhetett kereskedelmi tevékenységet, azonban kereskedelmi tevékenység szervezésére és elősegítésére létre lehetett hozni.

Jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági munkaközösségbe magánszemélyek tömörülhettek. A társasági szerződésben a következő célokat fogalmazhatták meg: fogyasztási és egyéb szolgáltatás, kisüzemi termelés és a gazdálkodó szervezetek tevékenységét kiegészítő tevékenység végzése, valamint ezek szervezése és elősegítése. A rendelet szerint a munkaközösség feladata, hogy tevékenységi körében hozzájáruljon a társadalmi szükségletek jobb kielégítéséhez.⁷¹

A polgári jogi társaság szabályait⁷² (bizonyos eltérésekkel) a gmk-k létrehozására, szervezetére, gazdálkodására, valamint a tagok felelősségére és a munkaközösség megszűnésére alkalmazni rendelték.⁷³

⁶⁹ A gazdasági munkaközösségről a szerző a későbbiekben külön tanulmányt készít. A témához kapcsolódó nyolcvanas-kilencvenes években készült művek közül lásd: Csécsy György: *Ténykutató és elemzés*, Miskolc, 1983, kézirat 21. o.; Uő: Vitaülés a gazdálkodó szervezetek aktuális problémáiról, *Magyar Jog*, (1984) 12., 1092-1094. o.; Csécsy György – Kenderes György: Az innováció jogi szabályrendszere – az innovatív társulások elméleti és gyakorlati kérdései, *Jogtudományi Közlöny*, (1986) 3.; Török Gábor: A vállalati gazdasági munkaközösség és a vállalat közötti jogviszony sajátosságai, *Magyar Jog*, (1982), 935-939. o.; Uő: A gazdasági munkaközösség működésének néhány problémája, *Jogtudományi Közlöny*, (1983), 420-421. o.; Kenderes György – Török Gábor: A vállalati gazdasági munkaközösségek helye és szerepe jelenlegi gazdasági életünkben, *Borsodi műszaki-gazdasági élet*, (1984) 2., 6-9. o.; Kenderes György: Gondolatok a szövetkezeti társaság-szövetkezeti alapítvány koncepcióhoz, in: *Fiatal oktatók műhelytanulmánya*, Budapest, ELTE ÁJK, 6. köt., 1985; Miskolczi Bodnár Péter: Kisvállalkozások - gyárkapun belül, *Jogpolitika* (Az Igazságügyi Minisztérium folyóirata), (1984) 2., 12-13. o. és 1984/3., 10-11. o.; Novotni Zoltán: *Gazdasági társulások (társaságok) jogi viszonyainak kérdései az ipar és a kereskedelem területén*, Budapest, 1985, 216. o.; Uő: Gazdasági életünk új formációi – polgári jogi gondolatok, *Jogtudományi Közlöny*, (1983) 1., 1-10. o.; Uő: A vállalati gazdasági munkaközösségek polgári jogi kérdései, *Jogtudományi Közlöny*, (1984) 6., 320-325. o.; Prugberger Tamás – Novotni Zoltán: A mai társasvállalkozások problémái, *Kereskedelmi Szemle*, (1990) 6., 42-46. o.; Prugberger Tamás: Közkereseti társaság vagy gazdasági munkaközösség? In: *Ötlet*, (1990) 9.; Tóth Tivadar: Duplex veritas - avagy másképpen a gazdasági munkaközösségekről, *Magyar Közigazgatás*, (1990) 11., 1054-1056. o.; Szerző nélkül: *Jogi személyiség nélküli társaságok - közkereseti társaság, betéti társaság, gazdasági munkaközösség, jogi személyiség felelősségvállalásával működő gazdasági munkaközösség - adóügyi cégbejegyzéstől megszűnésig*, Budapest, Novorg, 1991/1992, 156 o.; Baranyai László - Kóbor Józsefné (...): *Nem jogi személyiségű vállalkozások (Bt, Gmk...) kézikönyve*, Budapest, Verzál, 1993, 215 o.; Szerző nélkül: *Vállalkozás - adózás - társadalombiztosítás. (Kisiparos, magánkereskedő, közkereseti társaság, gmk, betéti társaság, kft.)*, Budapest, Média Team gmk., 1990, 125 o.; Szarvas István (szerk.): *„A VGM-ek tapasztalati és továbblépési irányai”*: *Ankét*, Budapest, GTE, 1986, 72 o.

⁷⁰ 1981. évi 15. tvr. 1. §. Az 1981. évi 15. tvr. 1982. január 1. napján lép hatályba. (1981. évi 15. tvr. 2. §).

⁷¹ 28/1981. (IX. 9.) MT rendelet 1. § (1) és (2) bek., 2 § (1) bek. [A társasági szerződés érvényességéhez hatósági jóváhagyáshoz kötötték. Uo. 4. § (1)].

⁷² Ptk. 573-574. §.

⁷³ 28/1981. (IX. 9.) MT rendelet 2. § (2) bek.

Társasági szerződéssel a munkaközösséget legalább két, de legfeljebb harminc tag hozhatta létre.⁷⁴

A gazdasági munkaközösség (gmk.) és a jogi személy felelősségvállalásával működő gazdasági munkaközösség (jgm.) a közkereseti társaság két alfaja. E két társasági formát szabályozó rendelkezéseket 1992. január elsejétől hatályon kívül helyezték.⁷⁵ Ezért a közkereseti társaságnak ez a két korábban rendkívül elterjedt alfaja 1992. január 1-jétől már nem alapítható. A korábban bejegyzett és még működő gmk-k és jgm-k pedig az 1997-es Gt. 300. § (3) alapján a törvény hatálybalépésétől számított két éven belül kötelesek a tevékenységüket ebben a formában megszüntetni, ellenkező esetben a cégbíróság ezeket a gazdasági társaságokat hivatalból megszüntnek nyilvánítja.

6. Az 1986. január elsejétől bekövetkező változások

- Az 1985. évi 25. tvr. beiktatott egy új szakaszt, amely szerint: *„Ha a tagsági viszony fenntartása jogszabályba ütközik - ideértve azt az esetet is, ha a tagsági jogviszony fenntartását a tag munkáltatója megtiltotta - a tag köteles a társasági szerződést azonnali hatállyal felmondani. Az ezen a címen történő azonnali hatályú felmondás a társaságot nem szünteti meg.”* [573/A. § (1)]⁷⁶
- A társaság megszűnésének szabályai immáron teljesen a gt-re vonatkozó rendelkezésen alapul, kivéve a tag halálát, amely a természetes személyekből álló tagokat is magába foglaló társaság megszűnésének speciális esete. *„A társaság - a gazdasági társaság megszűnésének esetein [571. § (1)-(3) bek.]⁷⁷ kívül - valamely tag halála esetén is megszűnik.”* [574. § (1)]⁷⁸
- A „továbbfolytatás” lehetőségének szabályozása, amely szerint: *„A tag halála, vagy rendes felmondás esetén a tagok a szerződésben, vagy utólag kötött megállapodásukban a társaság továbbfolytatását rendelkezhetik el. Ilyen esetben azt az örököst, aki a tagokkal való megegyezés alapján nem*

⁷⁴ 28/1981. (IX. 9.) MT rendelet 3. § (1) bek.; Lásd még: Papp: *A magyar társasági jog fejlődése* 421. o.

⁷⁵ Az 1991. évi LXV. törvény 49. § (6) 1992. január 1-jétől hatályon kívül helyezte.

⁷⁶ 573/A. § (1) *„Ha a tagsági viszony fenntartása jogszabályba ütközik - ideértve azt az esetet is, ha a tagsági jogviszony fenntartását a tag munkáltatója megtiltotta - a tag köteles a társasági szerződést azonnali hatállyal felmondani. Az ezen a címen történő azonnali hatályú felmondás a társaságot nem szünteti meg.”* Beiktatta: Az 1985. évi 25. törvényerejű rendelet 5. §, hatályos: 1986. január 1-jétől.

⁷⁷ 573. § (1) *Társasági szerződéssel a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet igénylő közös céljuk elérése érdekében együttműködnek, és az ehhez szükséges anyagi eszközöket közös rendelkezésre bocsátják. (2) A felek közös név alatt működő polgári jogi társaságot is alakíthatnak, ilyen esetben a társasági szerződést ügyvédi munkaközösség (jogtanácsos) által ellenjegyzett okiratba kell foglalni. (3) Vagyoni hozzájárulás nélkül csak az vehet részt a társaságban, akinek szakismeretere a társaság céljának megvalósítása érdekében szükség van. A társaság valamelyik tagjának a személyes tevékenység alóli mentesítése a szerződést semmissé teszi. Ha azonban a társaságnak jogi személy tagja is van, a szerződés úgy is rendelkezhet, hogy e tag csak vagyoni hozzájárulásra köteles.*

⁷⁸ *„A társaság - a gazdasági társaság megszűnésének esetein [571. § (1)-(3) bek.] kívül - valamely tag halála esetén is megszűnik.”* Beiktatta: Az 1985. évi 25. törvényerejű rendelet 6. §, hatályos: 1986. január 1-jétől.

válk a társaság tagjává, illetőleg azt a tagot, aki felmondta a szerződést, pénzben is ki lehet elégíteni. A kielégítés a társaság megszűnésére irányadó szabályok szerint történik. Ezeket a rendelkezéseket kell alkalmazni a tag kizárása esetén is.”[574. § (2)]⁷⁹

Azt a változást hozta a törvény hatályba léptetése, hogy a pjt. nem alakulhatott közös gazdasági tevékenység üzletszerű, illetve hatósági engedélyhez kötött tevékenység folytatására. Így közös név alatt tevékenykedő pjt. sem működhetett. A polgári jogi társaságok cégnyilvántartása is megszűnt 1990. január elsején.⁸⁰ A pjt. a társasági szerződéssel létrejön, nem követi ezt sem a társaság nyilvántartásba vétele, sem a cégjegyzékbe való felvétele.⁸¹

Az 1988-as Gt. megalkotásáig a társasági jog szabályai a következőkre vezethetők vissza:⁸²

- A Ptk. szabályozta a magánjogi társaságot (568. §-tól), amely egy kötelmi jogi szerződés, és a közös név alatt gazdasági tevékenységet folytató társaságokat (573. §). Utóbbi alfajának tekintette a gazdasági munkaközösségeket (gmk.), amelyre vonatkozó joganyag⁸³ kiegészítette a Ptk. rendelkezéseit.⁸⁴
- A gazdasági társulásokról részletesebb szabályokat tartalmazott az 1978. évi 4. tvr.⁸⁵
- A külkereskedelmi vállalatokra vonatkozó 54/1978. (XII. 7.) MT és a 21/1981. (VII. 17.) MT-vel módosított 32/1967. (IX. 23.) Korm. rendelet.

7. Az 1988-as Gt. hatása

A társasági jogi kodifikáció során megszületett az 1988. évi VI. törvény.⁸⁶ *Sárközy Tamás* jellemzése alapján a Ptk. megalkotása óta nem volt a magyar gazdasági

⁷⁹ Uo. „A tag halála, vagy rendes felmondás esetén a tagok a szerződésben, vagy utólag kötött megállapodásukban a társaság továbbfolytatását rendelkezhetnek el. Ilyen esetben azt az örököszt, aki a tagokkal való megegyezés alapján nem válk a társaság tagjává, illetőleg azt a tagot, aki felmondta a szerződést, pénzben is ki lehet elégíteni. A kielégítés a társaság megszűnésére irányadó szabályok szerint történik. Ezeket a rendelkezéseket kell alkalmazni a tag kizárása esetén is.”

⁸⁰ Sárközy: *A magyar társasági jog Európában* 220. o.

⁸¹ Kisfaludi András: *A társasági jog*, Budapest, Alfa Kiadó, 1996, 27. o.

⁸² Szilágyi: *A polgári jogi társaság a nemzetközi összehasonlítás tükrében* 138. o.

⁸³ 28/1981. (XI. 9.) MT. r. a gazdasági munkaközösségekről.

⁸⁴ Novotni Zoltán véleménye szerint a vgmk. – annak ellenére, hogy nem jogi személy – polgári jogi jellegű jogalanyisággal rendelkezik. (Saját nevében szerződéseket köthet, a kötelezettségeiért a munkaközösséget terheli az elsődleges kötelezettség). Miskolci Bodnár Péter tanulmányában hivatkozik Novotni következő írásaira: Novotni Zoltán: *Gazdasági életünk új formációi – polgári jogi gondolatok*, *Jogtudományi Közlöny*, (1983) 1., 1-10. o.; Novotni Zoltán: *A vállalati gazdasági munkaközösségek polgári jogi kérdései*, *Jogtudományi Közlöny* (1984) 6., 320-328. o. [Miskolci Bodnár Péter: *A társasági jog kérdései egy életmű kapcsán (Novotni Zoltán)*, in: *Novotni Emlékkönyv*, Miskolc, 1991, 236. o.]

⁸⁵ Végrehajtásáról rendelkező 9/1978. (II. 1.) MT rendelet szól. Az 1978. 4. tvr-t (a jogi személyiségű társaságokról) hatályon kívül helyezte az 1988. évi VI. törvény 331. § c., hatálytalan: 1989. I. 1-jétől.

⁸⁶ Ezt szokás „régí Gt.”-nek is nevezni az 1997. évi CXLIV. törvényhez képest, amely az „új Gt.” címkét kapta. Az idő előrehaladtával újabb kodifikációs törekvések jelentek meg, amelyek eredménye ezeknek a neveknek a tartalmát megváltoztatják, és a relativizálódó jelzők már nem töltik be valódi jelentéstartalmukat. Ezért a tanulmányban a „’88-as Gt.” és a „’97-es Gt.” rövidítéseket kapják ezek a törvények a tanulmányban.

életben olyan jelentőségű és méretű törvényalkotás, mint a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény.⁸⁷

A Gt. a tőke- és a személyegyesülések lehetőségeit kiszélesítő új társasági formákat hozott létre, és emellett újraszabályozta a már meglévő társasági formákat is. Az általa létrehozott társasági rendszerben utolérhetők az 1975-ös Kereskedelmi törvény vonásai is. A törvény létrehozásának időszakában a politikai és gazdasági befolyásoló tényezők kompromisszumokra kényszerítették a jogalkotót.

A gazdasági társaságok egyéb gazdálkodó szervezetektől való elhatárolásához segít hozzá a '88-as Gt., amely még egy negatív körülhatárolását is adta a gazdasági társaságok megengedett formáinak felsorolása mellett. Ennek alapján nem tartoznak a társasági törvény hatálya alá⁸⁸: a szövetkezetek, a szakcsoportok⁸⁹, a vízgazdálkodási társulatok, a jogi személyiségű munkaközösségek (jgmk.), az egyesületek és a természetes személyeknek gazdasági tevékenységet nem igénylő célra irányuló más személyegyesülései.

Ezekre a vonatkozó külön jogszabályokat, a polgári jogi társaságra pedig a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit kell alkalmazni.⁹⁰

A Gt. kapcsán szükségszerűen módosításra került a Ptk. is. A Gt. kardinális változást hozott annak a kérdésében is, hogy a tagoktól elvonatkoztatott, relatíve önállósult jogalanyisággal csak a nem jogi személyiségű gazdasági társaságokat ruhazza fel. A tagoktól elvonatkoztatott jogalanyiságot elismeri a gazdasági társasági formák zárt körére és a közkereseti társaság (ill. altípusai) és a betéti társaság részére. A polgári jogi társaság elvesztette az önálló jogalanyiség megszerzésének lehetőségét, abból kifolyólag, hogy közös név alatt nem működhet az új szabályok rendelkezése értelmében.⁹¹

A Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló 1988. évi XXV. tv. hatálybalépését megelőzően a gazdasági társaságok is a Ptk. XLVI. fejezetében kerültek szabályozásra. Ezen társasági formák csak a '88-as Gt. megalkotása és hatályba lépése után „kerültek ki” a Ptk.-ból. „A társaság” című fejezetét – ezzel ismét átszerkesztették a jogalkotók.⁹²

A „*gazdasági társaság*” cím helyét a Ptk.-ban ismét a *polgári jogi társaság* vette át, ezzel ismételten kivívta magának a tisztán szerződési jellegű társaság alapesetének

⁸⁷ Sárközy Tamás előszava, *Az 1988. évi VI. törvény magyarázata*, 1988, 7. o.

⁸⁸ Ezt a negatív körülhatárolás vizsgálja Kovács László. (Kovács László: A gazdasági társaságok általános kérdései, *Magyar jog*, (1991) 1., 10-12. o.). Kisfaludi a kétirányú elhatárolást feleslegesnek tartja, hiszen a pozitív felsorolás egyértelművé teszi, hogy a felsoroltakon kívül más formában nem hozható létre gazdasági társaság (még megjegyzi, hogy ezzel a kettős elhatárolással egyértelmű helyzetet teremt a törvény). Kisfaludi: *A társasági jog* 36. o.

⁸⁹ Ezek megszüntetéséről rendelkeznek a szövetkezeti jog reformja kapcsán: az 1992. évi I. törvény a szövetkezetekről és a 1992. évi II. törvény a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. tv. hatálybalépéséről és az átmeneti szabályokról.

⁹⁰ 1988-as Gt. 3. §-a.

⁹¹ Kovács László: A közkereseti társaság elhatárolása a polgári jogi társaságtól, *Magyar Jog*, (1989) 5., 415. o.; Kovács.: *A gazdasági társaságok általános kérdései* 11. o.

⁹² A megváltozott rendszere a következő pontokból épült fel: A társaság: 1. A polgári jogi társaság, 2. Építőközösség, 3. Közös háztartásban élők vagyoni viszonyai, 4. A jogi személyiség nélküli gazdasági társaság.

járó pozíciót. Megszüntette a közös név alatt működő „gazdálkodó” pjt-t, és helyette más formációkat hozott létre.⁹³ A pjt-re vonatkozó szabályok a Gt. megalkotásával egyidejűleg részleteiben megváltoztak. Elvi élel határolja el a gazdasági társaságokat a polgári jogi társaságtól⁹⁴ (így pl. a közkereseti társaságot a polgári jogi társaságtól). A polgári jogi társaságot nem az „üzleti élet társaságának” tekinti, a Gt. módosító szabályai eredményeként nem lehetett közös tevékenység üzleti folytatására polgári jogi társaságot alapítani.

Tehát a jogalkotó kizárja a pjt-t abból a lehetőségből, hogy üzletszerű gazdasági tevékenységet a Gt-n kívül, cégbejegyzés nélkül folytasson.

Wellmann György szerint ezt a jogalkotói szándékot a gyakorlat nem igazolta vissza, hiszen életszerűtlen a polgári jogi társaság ilyen szintű mellékvágányra helyezése és kivonása a gazdasági életből.⁹⁵ Az „üzletszerűség” fogalma⁹⁶ a gyakorlatban nem határozható meg egyértelműen. A polgári perek tapasztalata is azt mutatja, hogy e rendelkezések szigorú alkalmazása több polgári jogi társaság érvénytelenségét eredményezte volna.⁹⁷

A pjt-nek nincs a tagoktól elkülönült jogalanyiséga, a közös tulajdon sajátos formájaként értelmezendő. Nem minősült jogalanynak, és hatósági engedélyhez kötött tevékenységet sem folytathatott [Ptk. 568. § (2)].⁹⁸

A Ptk. új 568. § (1) bekezdésének lényegi tartalma érintetlenül maradt, azaz a felek arra vállaltak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet is igénylő közös céljuk elérése érdekében közreműködnek és az ehhez szükséges vagyoni hozzájárulást közös rendelkezésre bocsátják. Azonban gazdasági tevékenység tartalmának a törvény korlátot állít:⁹⁹

- pjt. nem alapítható közös tevékenység üzletszerű folytatására,

⁹³ Példának hozza: bt., kft., kkt. Sárközy: *Jogképesség – személyiség – jogalanyiség az embertöbbségek – csoportok – szervezetek körében* 7. o.

⁹⁴ Ujváriné Antal Edit: A polgári jogi társaság – múltja – jelene – jövője(?) I., *Gazdaság és Jog*, (2000) 2., 11. o.; A polgári jogi társaság és a gazdasági társaság elhatárolásának tematikus leírását lásd: Sárközy: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata* 1506. o.

⁹⁵ Wellmann György: A társasági törvény felülvizsgálatáról, *Magyar Jog*, (1991) 8., 471. o. Ehhez a véleményhez csatlakozik Sárközy Tamás is, amikor a pjt. és a gazdasági társaságok merev elhatárolásának enyhítését üdvözli, ugyanis nem tartja indokoltnak a pjt-k kizárását az üzletszerű gazdasági forgalomból. (Sárközy Tamás: Társasági jogunk strukturális kérdéseiről, *Gazdaság és Jog*, (1993) 1., 5. o.)

⁹⁶ Az üzletszerűség fogalmával, valamint a gazdasági társaságok és a polgári jogi társaság megkülönböztetésének kifejtésével részletesen foglalkozik: Kovács: *A közkereseti társaság elhatárolása a polgári jogi társaságtól*, 410. o.

⁹⁷ Wellmann példaként hozza azt az esetet, amikor mezőgazdasági kistermelést folytató magánszemélyek olyan jellegű társas együttműködést végeznek, amely polgári jogi társaságnak tekinthető. Nehéz annak megállapítása, hogy tekinthető-e nem üzletszerűnek egy több éven átnyúló, nyereségszerzésre törekvő mezőgazdasági kistermelői tevékenység, és hogy nem tekinthetjük-e ezt „közös gazdasági tevékenység üzletszerű folytatásának”.

⁹⁸ Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Kereskedelmi jog. Társasági jog és konszernjog*, egyetemi tankönyv, Budapest, Uniós, 2002, 53. o.; Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)* 29-30. o.

⁹⁹ Kovács: *A közkereseti társaság elhatárolása a polgári jogi társaságtól* 411. o.

- pjt. keretében nem folytatható hatósági engedélyhez kötött tevékenység.¹⁰⁰

Azoknak a polgári jogi társaságoknak, amelyek az üzletszerű gazdasági tevékenység folytatása mellett döntöttek, a törvény a gazdasági társaságokká való átalakulás lehetőségét kínálta föl.¹⁰¹ Ennek értelmében 1989. december 31-ig az átalakulást be kellett fejezniük.¹⁰² Szerződéses üzemeltetés esetén a szerződés lejártáig a pjt. tovább működhetett.¹⁰³

Az Gt. jelentősen átértékelte a polgári jogi társaság jelentőségét a gyakorlatban. Megvont tőle bizonyos jogosultságokat, és emellett juttatott is. Az a társaság, amely megkezdte működését, de nem jegyezték be, jogilag nem tekinthető létezőnek. Nem válhat különböző jogviszonyok alanyává, így a Gt. 1. § (2) bekezdésében felsoroltak sem érvényesek rá. A társaságon kívüli személyek érdekeit védi az a korlátlan és egyetemleges felelősség kimondása, amely a bejegyzés előtt a társaság képviselőjében – törvényes képviselőként – eljárókat terheli. Ezek a jogalanyok az egymás közti viszonyukban megállapodhatnak a felelősség kérdéseiről és korlátozhatják, vagy akár ki is zárhatják a felelősséget, de csakis a belső jogviszonyaikban. Ez a megállapodás kívülálló felé hatálytalan. Tehát az ilyen társaság hitelezője tetszése szerint választhat a követelése érvényesítésénél a társaság nevében eljárók között.¹⁰⁴

Ha a cégbíróság jogerősen megtagadta annak a társaságnak a bejegyzését, amely már a bejegyzés előtt megkezdte a működését, a tevékenységét be kell szüntetni.¹⁰⁵

A jogerős elutasítást követően lehetőségük van a feleknek, hogy megállapodással rendezzék a szerződés megkötésétől a tevékenység kötelező megszüntetéséig terjedő időszakra vonatkozó elszámolást.

¹⁰⁰ Ez a korlátozás Kovács László megállapítása szerint kiüresedett illetve szűk körre szorult vissza. Korábban a kisiparról szóló 1977. évi 14. tvr. 2. §-a által megkívánt iparjogosítványt (iparigazolványt, működési engedélyt), valamint az 1978. évi I. tv. 4. §-ának 2. bekezdésében írt magánkereskedői igazolvány kiadását megelőző engedélyezést kell érteni. Az egyéni vállalkozásról szóló 1990. évi V. tv. azonban az iparüzés és kereskedés engedélyhez kötöttségét már nem ismeri. (Kovács: *A gazdasági társaságok általános kérdései* 11. o.) Így a Ptk-t csak olyan tevékenységektől tiltja el, amelyek a gazdasági társaságoknak is meg kell szerezni. A különbség tehát nem más, mint hogy a gazdasági társaságok megkapják ezeket a hatósági engedélyeket, a polgári jogi társaságok azonban nem.

¹⁰¹ Fazekas: *Magyar társasági jog* 53. o.; Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)* 29. o.

¹⁰² Gt. 334. § (2) bek. szerint: „A polgári jogi társaságok cégnyilvántartása 1990. január 1. napján megszűnik. Azok a polgári jogi társaságok, amelyek e törvény hatálybalépése után üzletszerű gazdasági tevékenységet kívánnak folytatni, kötelesek gazdasági munkaközösséggé vagy más gazdasági társasággá átalakulásukat 1989. dec. 31. napjáig a cégbíróságnak bejelenteni.”

¹⁰³ Gt. 336. § (1) bek. szerint: „A kiskereskedelmi és vendéglátó üzletek szerződéses és bérleti üzemeltetésére 1988. október 1. napja előtt létesített polgári jogi társaságok szerződéseik megszűnéséig az eddigi szabályok szerint folytathatják működésüket.”

¹⁰⁴ Ebben a viszonyban nem érvényesül az esetleges kizáró vagy korlátozó mögöttes megállapodás. Lásd a '97-es Gt. Kommentár (Complex) 25. §-hoz fűzött magyarázatot.

¹⁰⁵ A Gt. a jogerős határozat *kézhez vételét* említi, polgári eljárásban nem kézhez vételről, hanem *kézbesítésről* beszélünk, miután a bíróság a határozatait nem „kézhez vétel”, hanem kihirdetés vagy kézbesítés útján közli.

Amennyiben nem állapodnak meg a felek, akkor a Ptk-nak a polgári jogi társaságra vonatkozó rendelkezései szerint (Ptk. 568-578/A. §)¹⁰⁶ kell eljárni, ha ennek a feltételei egyébként is fennállnak.¹⁰⁷ Ez közvetlenül emelte a pjt. jelentőségét.

b.) Az építőközösség

A pjt. és az építőközösség között az alapvető különbség a típuszabadságban kerekendő. A pjt-t létrehozó szerződési elemeket kógens szabályokkal határozza meg a Ptk., amely nem ad lehetőséget arra, hogy a közös tevékenységet folytatni kívánó felek nem nevesített vagy vegyes tartalmú szerződéssel az együttműködés másféle módjában egyezzenek meg. Az építőközösségi szerződéseknek nincsenek ezek a megkötések.¹⁰⁸

Az építőközösség a jogi személyiség nélküli társaság egyik fajtája. Az építőközösségi szerződésben az építőközösség tagjai kötelezettséget vállalnak arra, hogy az épület felépítése érdekében együttműködnek és az ehhez szükséges anyagi eszközöket közös rendelkezésre bocsátják.

Az építőközösség jellemző specifikumai: a tagok vagyonegyesítése, az anyagi eszközök közös rendelkezésre bocsátása és az együttműködés, mint személyes közreműködés az épület felépítése érdekében.

Az építőközösségi szerződés érvényességi kellékeként annak írásba foglalását írja elő a Ptk. (eltérően a polgári jogi társaságtól), valamint meghatározza a minimális, ugyancsak az érvényességét érintő tartalmi kellékeit is: a feleknek a szerződésben kötelezettséget kell vállalniuk arra, hogy tulajdoni viszonyaikat rendezik, a felépített épületre társasház tulajdont hoznak létre, ennek során a szerződésben meghatározott részeket az építőközösség egyes tagjainak, a későbbi társasház-tulajdonosoknak külön tulajdonába, az egyéb épületrészeket pedig a külön tulajdoni hányaduk arányában a tagok közös tulajdonába adják.

Az építőközösségre a polgári jogi társaság Ptk-beli rendelkezéseit kell alkalmazni egyéb specifikus szabályozás hiányában.

¹⁰⁶ 568. § (1) „A polgári jogi társaság létesítésére irányuló társasági szerződéssel a felek arra vállallnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet is igénylő közös céljuk elérése érdekében együttműködnek és az ehhez szükséges vagyoni hozzájárulást közös rendelkezésre bocsátják. Polgári jogi társaságot a felek közös gazdasági érdekeik előmozdítására és az erre irányuló tevékenységük összehangolására, vagyoni hozzájárulás nélkül is létrehozhatnak. (2) Közös gazdasági tevékenység üzletszerű folytatására polgári jogi társaság nem alapítható, valamint hatósági engedélyhez kötött tevékenység polgári jogi társaság keretében nem folytatható. Az ezzel ellentétes társasági szerződés semmis. (3) A közös gazdasági érdekek előmozdítására és az erre irányuló tevékenységek összehangolására létesített társaságok kivételével vagyoni hozzájárulás nélkül csak az vehet részt a társaságban, akinek szakismeretere a társaság céljának megvalósítása érdekében szükség van. (4) A társaság valamelyik tagjának a személyes tevékenység alóli mentesítése a szerződést semmissé teszi. Ha azonban a társaságnak jogi személy tagja is van, a szerződés úgy is rendelkezhet, hogy e tag csak vagyoni hozzájárulásra köteles.”

¹⁰⁷ Gt. 26. §-a szerint: „Ha a cégbíróság a gazdasági társaság bejegyzését megtagadta, a társasági tevékenységet a jogerős határozat kézhez vétele után meg kell szüntetni. A társasági szerződés megkötésétől a tevékenység megszüntetéséig terjedő időszakban a felek egymás közötti jogviszonyára, - ha ennek feltételei egyébként fennállnak, és a felek másként nem rendelkeznek, - a polgári jogi társaság szabályait kell megfelelően alkalmazni.” Lásd még: Fazekas: *Magyar társasági jog* 53. o.; Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)* 30. o.; és a '97-es Gt. Kommentár (Complex) 25. §-hoz fűzött magyarázatát.

¹⁰⁸ Ptk. 578. § A-F-ig; Megállapította: az 1988. évi XXV. tv. 3. §-a, hatályos: 1989. jan. 1-jétől.

Az építőközösség tagjainak

- pénzben vagy elhasználható dologban nyújtott vagyoni hozzájárulása közös tulajdonukba kerül,¹⁰⁹
- egyéb hozzájárulásuk pedig közös használatukba kerül.

A közös használatba adott vagyoni hozzájárulás felett a tag rendelkezési joga korlátozódik, a többi tag hozzájárulása nélkül át nem ruházható és meg nem terhelhető.

A polgári jogi társaságtól alapjaiban különböző szabályokat is tartalmaz a Ptk., az építőközösség céljára tekintettel: az építőközösségből a tag kizárható, a tag kizárása az építőközösséget nem szünteti meg.

Az építőközösség inkább céljához kötött, kevésbé érvényesül a személyhez kötöttség. Az épület felépítése az elsődleges, ennek megfelelően alakulnak a szabályok. Így az építőközösségből kizárással vagy felmondással megváltó tag helyének betöltésére a törvény az építkezés folyamatos menetét biztosító, azt megkönnyítő rendelkezéseket tartalmaz.

Miután az építőközösségi szerződésben, írásban vállal a közösséget létrehozó tag kötelezettséget arra, hogy az építmény elkészültét követően társasházzá alakulva a közösség tulajdoni viszonyait rendezi, amennyiben a tag később a társasház alapító okiratának aláírását megtagadja, a bíróság az előszerződés alapján létrehozandó szerződésre vonatkozó Ptk. 208. § (3) bekezdés szabálya alapján a szerződést létrehozhatja, és tartalmát megállapíthatja, miután az építőközösségi szerződés egyben szerződéskötési kötelezettségvállalást is jelent a társasház létesítésére.

Az építőközösség – hasonlóan a polgári jogi társasághoz – nem jogi személy. A Ptk. a perindítási jogosultságot nem adja meg közös név alatt lévő építőközösségnek. Ezért, a perbeli jogképesség hiányában, az építőközösség perben félként nem vehet részt (sem felperesi, sem alperesi pozícióban). Ez azt jelenti, hogy az építőközösség tagjainak kell felperesként perben állniuk. Természetesen nincs akadálya, hogy egyik pertársukat hatalmazzák meg képviselőjükkel, és amennyiben az „építőközösséget” perelik, annak tagjait kell személy szerint alperesként megjelölnie a felperesnek.¹¹⁰

8. Az 1993. évi XCII. törvény következményei

¹⁰⁹ A vagyoni hozzájárulás után kamatot érvényesen kikötni az építőközösségi szerződésben nem lehet. A vagyoni hozzájárulás vagy értéke kiadását csak az építőközösség megszűnésekor, illetőleg akkor lehet követelni, ha a tag a társaságtól megváltik.

¹¹⁰ Lásd még: Ptk. Kommentár (Complex) 578/B-F. §-hoz fűzött magyarázatát.

Az 1993. évi XCII. törvény módosította a Ptk. 568. § (2)-(3) bekezdését¹¹¹, és ezzel lehetőséget adott a gazdálkodó szervezetek által alakított polgári jogi társaságoknak, hogy üzletszerű közös gazdasági tevékenységet folytathassanak, önálló üzleti elnevezés alatt.¹¹² Ezzel a módosítással lehetővé tette a jogalkotó, hogy az üzletszerű gazdasági tevékenységet nem folytató típus mellett a gazdálkodó szervezetek számára az üzletszerű gazdasági tevékenység lehetősége is megnyíljon. Ezt közjegyzői okiratba foglaláshoz vagy ügyvédi (jogtanácsosi) ellenjegyzéshez kötötte, de a cégjegyzékbe való bejegyzéshez nem kötötte a törvény.

Ebben az időszakban a jogi szabályozás szintjén is megjelentek az ún. nonprofit szervezetek, amelyek korlátozott mértékű gazdasági tevékenységet folytathattak. Mindemellett a polgári jogi társaság is betöltötte azt a funkcióját, amely alapján az üzletszerű gazdasági tevékenység kötelmi jogi alapon való folytatására lehetőséget teremt.¹¹³

9. 1997-es gazdasági társaságokról szóló törvény¹¹⁴ befolyása a pjt. szabályaira

A kódex jellegű gazdasági társaságokról szóló törvény nem zárja ki, hogy a Ptk. mint mögöttes jogforrás szintén érvényesüljön a gazdasági társaságok szabályozásában¹¹⁵. Ez keretjellegű szabályozás, amely csak részben ad rendelkezéseket a jogi személyiségű gazdasági társaságokra. A gazdasági társaságokra vonatkozó tényleges szabályokat a Gt. tartalmazza. Ezzel összhangban a Gt. alapvetően kizárólagos jogforrása az általa szabályozott alapítási, működési stb. kérdéseknek, kizárva más jogszabályt. Mindemellett nem kizárt az, hogy egyes tevékenységi körökre

¹¹¹ 568. § (1) A polgári jogi társaság létesítésére irányuló társasági szerződéssel a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet is igénylő közös céljuk elérése érdekében együttműködnek és az ehhez szükséges vagyoni hozzájárulást közös rendelkezésre bocsátják. Polgári jogi társaságot a felek közös gazdasági érdekeik előmozdítására és az erre irányuló tevékenységük összehangolására, vagyoni hozzájárulás nélkül is létrehozhatnak.

(2) Gazdálkodó szervezetek polgári jogi társaságot közös gazdasági tevékenység üzletszerű folytatására is alapíthatnak, ilyen esetben a társasági szerződést közokiratba vagy ügyvéd (jogtanácsos) által ellenjegyzett magánokiratba kell foglalni.

(3) A közös gazdasági tevékenységet üzletszerűen folytató polgári jogi társaság a tagjainak vagy a tagok egy részének nevét tartalmazó üzleti elnevezést használhat. Erre az üzleti elnevezésre a bírósági cégnyilvántartásról szóló jogszabálynak a cégek elnevezéséről rendelkező előírásait kell megfelelően alkalmazni. Hatályos: 1993. XI. 1-jétől.

¹¹² Sárközy megjegyzi, hogy ennek a jelentése a bírói gyakorlatban nem világos. Ezzel azonban 1993-ban a részjogképeség helyreállt. (Sárközy: *Jogképeség – személyiség – jogalanyiség* 7. o.); A szabályozást azért sem tartja jónak, ui. az 1991. évi LXV. tv. kiiktatta a Gt.-ből a gmk. és a jogi személyiség felelősségvállalásával működő gmk. (jgmk.) intézményét. Ezért, ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a '97-es Gt. ismételten megszüntette a közös név alatt működő, gazdasági tevékenységet folytató polgári jogi társaságot (Sárközy: *A magyar társasági jog Európában* 220. o.).

¹¹³ Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: *Speciális társaságok (A társaságok különös formái – azonosságok, eltérések a gazdasági társaságokkal)* 27. o.

¹¹⁴ A gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény ('97-es Gt.) Kommentárja, Complex CD Jogtár, Budapest, KJK-Kerszöv.

¹¹⁵ Lásd: Ptk. 52-56. §§.

alapított gazdasági társaságokra ne lennének speciális alapítási, működési, illetve szervezeti stb. rendelkezéseket tartalmazó további jogforrások.¹¹⁶

Az anyagi jogi rendelkezéseket eljárásjogi szabályok is kiegészítik a Gt.-ben, a polgári jogi passzusok mellett pedig más jogterületet érintő (pl. munkajogi jellegű) rendelkezések is találhatók, mert az átfogó jellegű szabályozás igénye csak ezek együttes megjelenésével teljesülhet.

A kizárólagosságra törekvés mellett is vannak a gazdasági társaságok alapításának, működésének egyéb olyan vonatkozásai, amelyek értelemszerűen nem a Gt., hanem az adózási, pénzügyi, számviteli, társadalombiztosítási stb. rendelkezéseket tartalmazó más jogszabályok hatálya alá tartoznak.¹¹⁷

A '97-es Gt.¹¹⁸ „Hatályon kívül helyezett rendelkezések” cím alatt a 320. § a) pontjában kimondja a Ptk. több szakaszának hatályon kívül helyezését. Többek között erre a sorsra jutott a Ptk. 568. § (2)-(3) bekezdése is, és a (4) bekezdésből a *„közös gazdasági tevékenységet üzletszerűen nem folytató”* szövegrész.¹¹⁹

Ennek következtében a Gt. hatályba lépésétől kezdődően polgári jogi társaság közös gazdasági tevékenység üzletszerű folytatására már nem alapítható, illetve nem létesíthető a tagok elnevezésétől különböző önálló üzleti elnevezés alatt sem.

Mindemellett Gt. 306. §-ának (2) bekezdése pedig kimondta¹²⁰, hogy a törvény hatálybalépését követő két éven belül a már működő polgári jogi társaságoknak a társasági szerződését az új rendelkezéseknek megfelelően módosítaniuk kell és ennek következtében az üzletszerű gazdasági tevékenységet be kell fejezniük.¹²¹

Ezáltal pedig a polgári jogi társaságnak megszűnt a lehetősége, hogy üzletszerűen és tartósan gazdasági tevékenységet folytasson, és saját üzleti elnevezést használjon. A jogszabályi változásokkal összhangban a társasági szerződésüket is módosítaniuk kell, és azt az új szabályoknak megfelelően kell átalakítaniuk. A Gt. azonban lehetővé tette – a tagok üzleti érdekeire figyelemmel –, hogy az új helyzet

¹¹⁶ Például az értékpapírok forgalomba hozataláról, a befektetési szolgáltatásokról és az értékpapír tőzsdéről szóló 1996. évi CXI. törvény, a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény, a biztosító intézetekről és a biztosítási tevékenységről szóló 1995. évi XCVI. törvény vagy a lakás-takarékpénztárakról szóló 1996. évi CXIII. törvény stb.

¹¹⁷ '97-es Gt. Kommentár (Complex) 1. §-hoz.

¹¹⁸ A gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény ('97-es Gt.).

¹¹⁹ 568. § (1) *A polgári jogi társaság létesítésére irányuló társasági szerződéssel a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy gazdasági tevékenységet is igénylő közös céljuk elérése érdekében együttműködnek és az ehhez szükséges vagyoni hozzájárulást közös rendelkezésre bocsátják. Polgári jogi társaságot a felek közös gazdasági érdekeik előmozdítására és az erre irányuló tevékenységük összehangolására, vagyoni hozzájárulás nélkül is létrehozhatnak.*

(2)-(3) Hatályon kívül helyezte: az 1997. évi CXLIV. tv. 320. § a.), hatálytalan: 1998. VI. 16-tól.

(4) *A társaság valamelyik tagját a személyes tevékenység alól mentesítő megállapodás semmis; ha azonban a társaságnak jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság tagja is van, a szerződés úgy is rendelkezhet, hogy e tag csak vagyoni hozzájárulásra köteles.* [Megállapította az 1993. évi XCII. tv. 36. §-a, hatályos: 1993. XI. 1-jétől, módosította az 1997. évi CXLIV. tv. 320. § a.).]

¹²⁰ Gt. 306. § (2) *„E törvény hatálybalépését megelőzően létrejött polgári jogi társaságok a törvény hatálybalépését követő két éven belül kötelesek társasági szerződésüket az e törvényben meghatározott rendelkezésekhez igazítani.”*

¹²¹ 2001/15. APEH iránymutatás – a polgári jogi társaság jogi minősítése az 1997. évi CXLIV. tv. (új Gt.) módosítását követően. (Igazságügyi Minisztérium Civilisztikai és Gazdasági Kodifikációs főosztály IM/CIV/2000./GAZD/1471 - APEH 1223529859 Adónemek főosztálya; AEÉ 2001/3.).

által keletkezett elvárásokat egy átmeneti idő alatt teljesítsék ezek a társaságok. Így társasági szerződési módosításokra 1998. június 16-tól számított két éven belül voltak kötelesek. (Ebből tehát az következik, hogy két évig még a társasági szerződésükkel összhangban végezheték üzletszerű gazdasági tevékenységüket a polgári jogi társaságok). Ezt követően azonban már nem állt fenn ez a lehetőség és legkésőbb 2000. június 16-ig be kellett fejezniük az üzletszerű gazdasági tevékenységet és eddig az időpontig a társasági szerződésüket is módosítaniuk kellett a Ptk. megváltozott szabályai szerint.¹²²

A módosítás egyik célja egy egyértelmű elhatárolás, hogy a polgári jogi társaság ezen jellegében is különbözzön a gazdasági társaságtól, amelynek fogalmi ismérve az üzletszerű közös gazdasági tevékenység folytatása saját cégnév alatt.

A polgári jogi társaság létesítői alanyi körének kérdését a hatályon kívül helyezés nem érintette. Változatlanul bárki, így természetes személy és gazdálkodó szervezet egyaránt tagja lehet a jogalanyisággal nem rendelkező polgári jogi társaságnak.¹²³

A Gt. hatályba lépése előtt vitatható volt, hogy milyen esetben lehetséges polgári jogi társaságot alapítani gazdasági társaság helyett gazdasági tevékenység üzletszerű folytatására. A módosítások eredményeképpen a korábbi jogbizonytalanság megszűnt, a hatályos szabályozás átlátható viszonyokat teremtett. Polgári jogi társaság már csak a közös cél elérését biztosító, gazdasági tevékenységet is igénylő kooperációt valósíthat meg. A társasági szerződéséből egyértelműen megállapíthatónak kell lennie ennek a tevékenységnek. Üzletszerű gazdasági tevékenység általában bizonyos huzamosságot, rendszerességet követel. Ezt a tagok csak külön-külön, gazdasági társaságként vagy egyéni vállalkozóként folytathatnak. A polgári jogi társaság ugyanakkor a tagok közös célját jogosult, illetve köteles előmozdítani. Erre példa egy olyan összefogás, amelyben több cipőgyártó kft., a gazdasági társaságok piacra jutását előmozdító, marketinggel foglalkozó polgári jogi társaságot hoz létre.

Egy másik eset kapcsán is érzékelhető a különbség, amely szerint az egyéni vállalkozó zenészek a gazdasági aktivitásukat (koncertezés, lemezfelvétel) nem egy polgári jogi társaság tagjaként, tehát nem pjt. alapításával fejthetik ki, hanem például egyéni vállalkozóként. Azonban nincs akadálya annak, hogy az egyébként önállóan tevékenykedő egyéni vállalkozó zenészek egy konkrét zenei esemény (koncert) megszervezésére polgári jogi társaságot hozzanak létre.¹²⁴

A Ptk. polgári jogi társaságra vonatkozó rendelkezéseit az 1997. évi CXIV. törvény 320. §-a módosította, a módosított rendelkezések 1998. június 16. napjával hatályosak.¹²⁵

¹²² '97-es Gt. Kommentár (Complex) 306. § 2. bekezdéséhez.

¹²³ Uo., 2001/15. APEH iránymutatás.

¹²⁴ '97-es Gt. Kommentár (Complex) 306. § 2. bekezdéséhez, 2001/15. APEH iránymutatás.

¹²⁵ Ptk. Kommentár (Complex) 52. §-hoz fűzött magyarázat: „A Ptk. a gazdasági társaság fogalmát nem határozza meg, azonban általános rendelkezéseiből is következtethetően a gazdasági társaság üzletszerű gazdasági tevékenység folytatására, a tagok vagyoni hozzájárulásával létrehozott, önálló jogalanyisággal rendelkező, társas vállalkozási forma, amely esetében a tagok a nyereségből közösen részesednek és a veszteséget is közösen viselik. A Gt. (új) szabályaiban változatlanul a formakényszer elve érvényesül, gazdasági társaság tehát csak a Gt. (új) által előírt formák valamelyikében hozható

A jogi személyiségű gazdasági társaságokra vonatkozó alapvető szabályokkal a Ptk. a jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó külön rendelkezések körében foglalkozik,¹²⁶ míg a részletes szabályokat a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXIV. törvényben találhattuk meg. E szabályrendszer alapján tartalmazza a Ptk. XLVI. fejezetének a jogi személyiség nélküli társaságokról szóló része a polgári jogi társaság és az építőközösség, valamint a társasházközösség mellett a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokra vonatkozó alapvető szabályokat.¹²⁷

A társasági törvény módosította a Ptk. 578/H. §-ának (2) bekezdését és 1998. június 16-i hatállyal mellőzni rendelte meghaladott társasági formára, a gazdasági munkaközösségre vonatkozó korábbi rendelkezéseket.

A társaság megszűnésekor következő „végelszámolás” helyére az „elszámolás” kifejezés került,¹²⁸ ezzel az esetleges kifejezésbeli hasonlóságból eredő félreértéseket eloszlatva a jogalkotó, bár a jogszabálysöveg nem maradt mentes a „végelszámolás”-tól: „Az ügyintézés és képviselet szabályait a végelszámolás során is alkalmazni kell”¹²⁹. Természetesen a „végelszámolás” alatt itt is elszámolás értendő.

A társaságot legalább két tag társasági szerződése hozza létre, amennyiben gazdasági tevékenységet is igénylő közös céljuk és a társaság működésének megindulását biztosító vagyonuk van. A társaság létrejöttéhez a törvény nem kívánja meg a megállapodás írásba foglalását, az szóban, írásban, illetőleg ráutaló magatartással is létrejöhet. Természetesen azonban a társaság működésének biztonsága érdekében célszerű az alapvető szabályokat tartalmazó társasági szerződés írásba foglalása.¹³⁰

létre. A társasági formákat tekintve a leglazább személyegyesülés a Ptk.-ban szabályozott polgári jogi társaság. Ezt követi a gazdasági társaságnak minősülő, jogi személyiséggel nem, de önálló jogalanyisággal rendelkező közkereseti és betéti társaság. A más vállalati jellegű társaságok legegyszerűbb formája a közös vállalat. A korlátozott felelősségű társaság a kis taglétszámú, de viszonylag tőkeerős gazdasági vállalkozás jellemző formája. A sort a legbonyolultabb szervezeti forma, a nagy taglétszámú, általában anonim és rendkívül mobil tőkeegyesülés, a részvénytársaság zárja.”

¹²⁶ A Ptk. a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokat felsorolja, definiálja alapvető jellemzőjüket és ... hasonlóan a társasházközösség társasági formához – mögöttes szabályként külön törvényre utal. 578/H. § (1) „Jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok: a közkereseti társaság és a betéti társaság. (2) A közkereseti társaság létesítésére irányuló társasági szerződéssel a társaság tagjai arra vállalnak kötelezettséget, hogy korlátlan és egyetemleges felelősségük mellett közös gazdasági tevékenységet folytatnak és az ehhez szükséges vagyont a társaság rendelkezésére bocsátják. A gazdasági munkaközösség olyan közkereseti társaság, amely kizárólag természetes személyekből áll. (3) A betéti társaság létesítésére irányuló társasági szerződéssel a társaság tagjai közös gazdasági tevékenység folytatására vállalnak kötelezettséget oly módon, hogy legalább egy tag (beltag) felelőssége korlátlan és a többi beltaggal egyetemleges a társaság kötelezettségeiért, míg legalább egy másik tag (kültag) felelőssége vagyoni betétje mértékében korlátozott. (4) A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságra vonatkozó részletes szabályokat külön törvény állapítja meg.”

Lásd még: Szikora Veronika: Az egyes jogi személyek létjogosultsága a Polgári Törvénykönyvben, in: *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis I.*, 2001, 37-52. o.

¹²⁷ Ptk. Kommentár (Complex) 578/H. §-hoz.

¹²⁸ Ptk. 578/A. § (1): Az első mondat szövegét megállapította az 1997. évi CXIV. tv. 325. § (1), hatályos 1998. június 16-tól.

¹²⁹ Lásd a Ptk. 578/A. § (1) második mondatát.

¹³⁰ Ptk. Kommentár (Complex) 568. §-hoz.

A polgári jogi társasági szerződés tárgya a közös cél érdekében való együttműködés. Az együttműködésnek gazdasági tevékenységet is igénylő közös célra kell létrejönnie, mely cél elvileg lehet akár gazdasági, akár kulturális jellegű. Amennyiben a társaság célja az azt létrehozó felek közös gazdasági érdekeinek előmozdítása, illetőleg gazdasági tevékenységük összehangolása, a törvény megengedő rendelkezése folytán, az ilyen társaság vagyoni hozzájárulás nélkül is létrehozható.

A vagyoni hozzájárulás mellett kiemelkedő fontosságú a polgári jogi társaságban a tagok személyes közreműködése, ezért főszabályként a törvény kimondja, hogy a társaság valamelyik tagjának személyes tevékenység alól való mentesítése a szerződést semmissé teszi. Ez a szabály értelemszerűen nem alkalmazható akkor, ha a polgári jogi társaságnak jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság a tagja. Kizárólag ezeket mentesítheti a társasági szerződés a személyes közreműködés alól, ez esetben azonban a társasági szerződésnek tartalmaznia kell, hogy ez a tag csak vagyoni hozzájárulásra köteles. A tagsági viszonyból folyó személyes közreműködésért díjazást érvényesen a törvény tiltó rendelkezése folytán kikötni nem lehet.

A polgári jogi társaság határozatlan időre vagy határozott időre, illetőleg egy meghatározott célra hozható létre. A határozott időre, illetőleg a cél elérésére kötött társaság automatikusan megszűnik a határidő lejártával, illetőleg a cél megvalósulásával.¹³¹

Zárszó

A polgári jogi társaság szabályozásának bemutatását elkerülhetetlen annak társasági jogi hátterébe ágyazva megtenni, hiszen a változások mikéntjét csak ennek ismeretében érthetjük meg.

A polgári jogi társaság jelen van a Polgári Törvénykönyvünkben, annak megalkotása óta, azonban szabályanyagát többször módosították. Azt feltételezhetjük, hogy ezek a próbálkozások arra voltak hivatottak, hogy megtalálják a polgári jogi társaság helyét az elméletben és a gyakorlatban. A polgári jogi társaság szabályozását közvetetten szintén érintette a gazdasági társaságokról szóló törvény, de a változás nem olyan kardinális, hogy ez a gazdasági – társadalmi életben betöltött szerepét számottevően befolyásolta volna.

A témaválasztás aktualitását indokolja, hogy a Polgári Törvénykönyvünk újrakodifikálásakor a személyegyesítő társaságok is előtérbe kerültek. A polgári jogi társaság társasági jogrendszerben elfoglalt helye vitatott, hazánkban nem érvényesül az alap-jogintézményi jellege, szemben például a német-osztrák társasági joggal, ahol a polgári jogi társaságot nemcsak a társasági jog szerves részének, hanem minden társasági forma alapjának tekintik. Amíg az osztrák és német jogtudomány ehhez méltó, bőséges szakirodalmat tár elénk, addig Magyarországon csak néhány írás foglalkozik a témával, ezek is inkább a gyakorlati oldaláról közelítik meg a társasági jog ezen szegmensét. A magyar jogirodalomban alig találkozunk a

¹³¹ Uo.

személyegyesítő társaságokról szóló publikációkkal, eltekintve a kereskedelmi személyegyesítő társaságokat – a betéti társaságot és a közkereseti társaságot – taglalóktól. Ezzel ez a munka egy kevésbé feltárt terület felkutatására tesz kísérletet.

A leíró bemutatáson túl felhívjuk a figyelmet arra, hogy a társasági jog nem redukálható a gazdasági társaságok jogára. Manapság különösen megnövekedett ennek a jelentősége, amikor az üzletszerű gazdaság mellett egyre erőteljesebben jelenik meg a ún. nonprofit társasági jog.

Bár a magyar polgári jogi társaságok számáról pontos statisztikai adatok – a jogintézmény jellegéből eredően – nem állnak rendelkezésünkre, ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a német-osztrák polgári jogi társaságok száma nagyságrendekkel magasabb a magyar polgári jogi társaságokénál.

A polgári jogi társaság Magyarországon betöltött szerény szerepének ténye alapot adhat arra, hogy elemezzük a problémát: miért csekély jelentőségű hazánk gazdasági életében az a polgári jogi társaság, amely a szomszédos Ausztriában (és más nyugat-európai országban is) jól bevált és a gyakorlatban alkalmazott forma.¹³²

Fontosnak tartjuk, hogy a „magyar jelenség” leírását a XX. század elejétől, a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek kezdetéig vezessük vissza. Egyrészt ez az az időszak, amikor erőteljes német – osztrák hatás alatt állt jogunk, másrészt a napjainkban folyó rekodifikációnak is tanulsággal szolgálhatnak a korabeli jogászok gondolatai, amelyek napjainkban is megállják helyüket. Meglepő, de a száz évvel ezelőtt élt elődeink is hasonló elvi kérdésekkel harcoltak, a pro és kontra érvek ütköztetése kísértetiesen emlékeztet a mai „pengeváltásokra”. A magánjogi társaságok jelentőségére már akkor felhívták a figyelmünket, ami ma is érvényes, hiszen a forgalom igényeit a kereskedelmi társaságok nem tudják maradéktalanul kielégíteni, tehát a magánjogi társaságok hézagpótló szerepet is betöltenek.

Kérdések fogalmazódnak meg bennünk, amelyekre keressük a választ: Van-e kimutatás az országban működő polgári jogi társaságokról? Egyáltalán lehetséges-e, akár csak hozzávetőlegesen is, a számuk meghatározása? Van-e jelentősége a polgári jogi társaságnak mint társasági formának?

¹³² A német és osztrák polgári jogi társaságok magyar nyelvű feldolgozását lásd pl.: Antal: *A polgári jogi társaság alapkérdései a német és a magyar jogban* 93-98. o.; Szilágyi Zoltán: *A polgári jogi társaság a nemzetközi összehasonlítás tükrében* 119-177. o.; Szikora Veronika: *A polgári jogi társaság jelentősége a magyar és az osztrák jogban*, *Gazdaság és Jog*, (2004), 7-8. és 25-35. o.; Szikora Veronika: *Társaságok a német jogban (különös tekintettel a személyegyesítő társaságok rendszerbeli helyére)*, *Collega*, 2003. március, 32-34. o.; Szikora Veronika: *A német személyegyesítő társaságok jellemzői és elhatárolásuk más társasági formáktól*, In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica Tomus XXIII/2.*, Miskolc, Miskolc University Press, 2005, 535-560. o.; Szikora Veronika: *A társasági jogviszonyok szabályozása a német polgári jogi társaságban*, *Debreceni Jogi Műhely*, (2004) 1, www.jogimuhely.hu, 1-20. o.

A követő jog

Egy jogintézmény múltja, jelene és jövője a magyar szerzői jogban

KISS TIBOR *

I. A követő jog fogalma

A követő jog¹ azt jelenti, hogy meghatározott műalkotások szerzőjének joga van arra, hogy a műalkotás eredeti példányának átruházása során részesedjen annak további eladásából. Annak ellenére, hogy meglehetősen rövid történeti előzményekkel rendelkező jogintézményről van szó, a magyar jogi szabályozás több alkalommal is változott, a jogirodalom azonban mindig 'mostohagyerekként' kezelte, a jogintézményt feldolgozó átfogó tanulmányok nem születtek,² a szerzői jogi kommentárok szűkszavú magyarázatai³ segítenek hozzá csak a jogintézmény könnyebb megértéséhez.

A követő jog eredete visszavezethető a francia impresszionisták korszakára, ugyanis náluk jelentkezett elsőként az a probléma, hogy a művek megalkotása időpontjában olcsón átruházott (eladott) művek bizonyos idő elteltét követően sokkal magasabb értéket képviseltek és az eredeti első átruházás vételárához képest sokkal magasabb áron lehetett azokat értékesíteni, amely értékesítésből azonban csak a műalkotás átruházáskori tulajdonosa részesült, a szerző nem. Ez volt a kiindulópont ahhoz, hogy – először Franciaországban⁴ – elismerjék az eredeti képzőművészeti alkotás szerzőjének díjigényét a műalkotás tulajdonjogának átruházása esetére, mely a vételár meghatározott százalékának szerző javára történő megfizetését jelentette.⁵ A szabályozás – érthető módon – a műkereskedelemmel foglalkozó gazdálkodó szervezetek ellenállását váltotta ki, hiszen a szerzőt az átruházott műalkotás vételárából az ő hátrányukra részesíti díjazásban.

* Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, tanársegéd; Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, PhD hallgató.

¹ Franciául *droit de suite*, angolul *artist's right*, németül *Folgerecht*.

² Kivételként említhető Batta János: Eredeti képzőművészeti alkotás felhasználása a tulajdonjog átruházása útján, *Magyar Jog*, 1978/11 című cikke.

³ Dr. Petrik Ferenc (szerk.): *A szerzői jog*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1999, 237-238. o. és Gyertyánfy Péter (szerk.): *A szerzői jogi törvény magyarázata*, Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2000, 331-333. o., illetve ez utóbbi kommentár 2006- évi kiadása 364-369. o.

⁴ A törvényt 1914-ben fogadták el, és 1920-ban hirdették ki.

⁵ A követő jog eredetéről részletesen Gyertyánfy: *i.m.* 332. o.

A követő jog viszonylag új keletű intézménye a szerzői jognak,⁶ a nemzetközi jogalkotás eredményeként először 1948-ban jelent meg.⁷ A magyar szerzői jogban 1979. január 1. óta van jelen e jogintézmény.

A követő jog napjainkban előtérbe került, ugyanis hosszú viták után az Európai Unióban 2001. szeptember 27-én elfogadásra került az Európai Parlament és a Tanács 2001/84/EK irányelve az eredeti műalkotás szerzőjét megillető követő jogról, mely irányelvnek meg kellett feleltetni a magyar szerzői jogi törvényt is, 2006. január 1-jéig az irányelv determinálta szükséges módosításokat végre kellett hajtani. Az alábbiakban kívánjuk bemutatni azt, hogy a hatályos szerzői jogi törvényünket mennyiben kellett módosítani az irányelv elvárásainak megfelelően. Ezt megelőzően röviden ismertetjük a követő jog – és az ahhoz szorosan kapcsolódó, a vagyoni jogok védelmi idejének lejártá utáni időre vonatkozó járulékfizetési kötelezettségre irányadó szabályozás – magyar szerzői jogi történetét, valamint említést teszünk arról, hogy nemzetközi egyezmények hogyan szabályozzák ezt a jogintézményt. Jelen írás elkészültekor már nem csak a szerzői jogi törvényt a követő jogról szóló irányelv előírásainak megfelelően módosító törvényjavaslat⁸ állt rendelkezésünkre, hanem már hatályba is lépett az időközben elfogadott törvénymódosítás,⁹ ezért a korábbi szabályozás, az irányelv és a magyar törvényjavaslat, illetve az elfogadott törvény összevetése alapján tekintjük át az irányelv determinálta szükséges módosítások főbb pontjait.

II. A követő jog a magyar szerzői jogban

(a) A követő jog megjelenése a magyar szerzői jogban. A szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvény (a régi Szjt.) – a hatályba lépésekor – még nem ismerte a követő jog intézményét, ahogy a régi Szjt-t megelőző korábbi szerzői jogi törvények, így az 1884. évi XVI. törvénycikk és az 1921. évi LIV. törvénycikk sem. A korabeli magyar jogtudomány nem mutatott túlzott rokonszenvet a követő jog francia mintára történő bevezetésének szükségességét és hatékonyságát illetően.¹⁰ A jogintézményt az 1978. évi 27. törvényerejű rendelet vezette be a magyar jogrendszerbe, amely 1979. január 1-én lépett hatályba. A jogintézmény bevezetését

⁶ A követő jog dogmatikai megalapozásának egyes elméleti irányzatait összefoglalja Kulcsár Eszter 'A követő jog nemzetközi és európai uniós szabályozásának alakulása' című két részes írásának 1. részében, mely megjelent az *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 2005. júniusi számában (a releváns részeket lásd 23-25. o.).

⁷ A Berni Unió Egyezmény 1948. évi brüsszeli felülvizsgálata iktatta be az egyezmény szövegébe a 14. cikket.

⁸ T/16855. számú törvényjavaslat a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény módosításáról, az Országgyűléshez benyújtva 2005. június 23-án.

⁹ A törvénymódosítást az Országgyűlés a 2005. október 3-i ülésnapján fogadta el, a 2005. évi CVIII. törvényt 2005. október 19. napján hirdették ki a Magyar Közlöny 138. számában.

¹⁰ Lásd erről részletesen Szalai Emil: 'A *droit de suite*' című írását, amely megjelent a *Kereskedelmi jog* 1921. évi 15-18. számában, 114-119.o.

az indokolta, hogy Magyarország is tagja volt ekkor már¹¹ a Berni Unió Egyezménynek, amely 1948-tól tartalmaz követő jogi rendelkezéseket.¹²

A régi Sztj. képzőművészeti, építészeti, műszaki és iparművészeti alkotások, művészi fényképekről szóló X. fejezetébe került beiktatásra a követő jog intézménye.¹³ Az 1979. január 1-től hatályos egy mondatból álló törvényi rendelkezés szerint az eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotás tulajdonjogának átruházásakor a kulturális miniszter által meghatározott esetekben és mértékben kell szerzői díjat fizetni. A követő jog részletszabályait a régi Sztj. végrehajtási rendelete, a 9/1969 (XII.29.) MM rendelet tartalmazta (Vhr.), melynek eredeti szövegét a 4/1978 (XII.7.) KM rendelet módosította, illetve egészítette ki. A Vhr. 35/A §-a határozta meg a követő jog alanyát, tárgyát, valamint mértékét. A Vhr. szabályai szerint a szerzői díjat akkor kellett megfizetni, ha festmény, rajz, sorszámmal és szerző kézjeggyel ellátott sokszorosított képgrafika, iparművészeti alkotás, valamint szobrászati alkotás és gobelin tulajdonjogát közvetítő vállalat közreműködésével ruházták át.¹⁴ Ha azonban a vevő múzeum vagy muzeális közgyűjtemény volt, akkor a szerzői díjat csak abban az esetben kellett megfizetni, ha a mű szerzője még életben volt.¹⁵ A szerzői díjat a vevő volt köteles megfizetni és azt a művészeti alaphoz eljuttatni. A díj beszedésért és az alaphoz történő átutalásért a közvetítő vállalat volt felelős.¹⁶ A szerzői díj mértékét a Vhr. 5 %-ban határozta meg.¹⁷ A művészeti alap a hozzá befolyt díjakat a képzőművészeti alkotás szerzőjének, illetőleg jogutódjának fizette ki külön jogszabályi rendelkezés szerint.¹⁸

A régi Sztj.-t módosító 1978. évi 27. törvényerejű rendelet a követő joghoz hasonló másik jogintézményt is bevezetett és a régi Sztj. vagyoni jogokról szóló III. fejezetében rendelkezett a szerzői művekhez kapcsolódó vagyoni jogok védelmi idejének eltelte után fizetendő járulékról.¹⁹ A törvényi szintű szabályozás azonban csak a járulékfizetési kötelezettség előírását tartalmazta, a részletszabályok – hasonlóan a követő jogra vonatkozó jogi szerkesztési technikához – a Vhr.-ben kerültek rögzítésre. E szerint a járulékot mindazon művészeti alkotások után kellett megfizetni, melyek a követő jog tárgyát is képezték,²⁰ a járulék mértéke is meg egyezett a követő jog körében szabályozott 5 %-os szerzői díjjal, s annak fizetésére ugyancsak a vevő volt köteles,²¹ a járulékot is a művészeti alaphoz kellett befizetni, a beszedésért és az alaphoz történő átutalásért szintén a közvetítő vállalat felelt.²²

¹¹ 1909. óta.

¹² A Berni Unió egyezmény követő jogra vonatkozó rendelkezéseivel a III. pontban foglalkozunk részletesen.

¹³ Régi Sztj. 46/A. §.

¹⁴ Vhr. 35/A. § (1) bekezdés.

¹⁵ Vhr. 35/A. § (2) bekezdés.

¹⁶ Vhr. 35/A. § (3) bekezdés.

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ 24/1952 (III. 27.) MT rendelet 11. §.

¹⁹ Régi Sztj. 15/A. §.

²⁰ Vhr. 13/A. § (1) bekezdés.

²¹ Vhr. 13/A. § (3) bekezdés.

²² *Uo.*

A különbség pusztán abban állt a követő joghoz képest – azon túlmenően, hogy a járulékot a vagyoni jogok védelmi idejének eltelte után kellett megfizetni –, hogy a művészeti alaphoz átutalt járulékot nem a szerzők és jogutódaik kapták meg, hanem az alap azt az alkotói tevékenység támogatására, valamint az írók és alkotóművészek jóléti és szociális céljaira használta fel.²³ A követő jog és a védelmi idő eltelte után történő járulékfizetés közötti hasonlóságot igazolta továbbá az is, hogy a közvetítő vállalat fogalmát a jogalkotó a Vhr-ben, a járulékfizetési kötelezettség kapcsán szabályozta csak, közvetítő vállalatot értve a Bizományi Áruház Vállalatot, az Állami Könyvterjesztő Vállalatot, illetőleg a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat antikváriumait. Ugyanezt a közvetítő vállalati fogalmat rendelte alkalmazni a követő jog kapcsán is a jogszabály.

A védelmi idő letelte utáni járulékfizetés jogintézményének – melyet nagyon gyakran 'fizető köztulajdonnak' is neveznek²⁴ – törvénybeli elhelyezése nem volt következetes, ugyanis azt a szerzőt megillető vagyoni jogok körében szabályozta a jogalkotó, noha a járulék nem az adott alkotás szerzőjét illette meg.

(b) A követő jogi szabályozás kiigazításai és gyakorlata. A magyar követő jog történetének első két évtizedét a bírói gyakorlatra és az alkotmánybíróság döntésére is figyelemmel lévő többszöri kiigazítás, a szabályozás folyamatos pontosítása jellemezte. Ennek rövid bemutatására teszünk kísérletet az alábbiakban.

A követő jog törvényi szintű szabályának – generálklauzulájának – változatlanul hagyása mellett a Vhr-t először kiegészítette, illetve módosította a 18/1988. (VIII. 24.) MM rendelet, bár a kiegészítések elsősorban technikai jellegűek voltak. A módosítás szerint a követő jog alapján beszedett szerzői díjat félévente kellett a művészeti alaphoz befizetni eladott művenként, a szerzői díj összegét, a szerző nevét vagy annak a művön való hiányát feltüntetve,²⁵ továbbá a rendelet ezen a ponton már nem képzőművészeti alkotást, hanem csak az alkotás fogalmát használja.²⁶ A 'fizető köztulajdon' intézménye ugyancsak módosításra került²⁷ a Vhr-t érintő módosítás formájában. A változás lényege, hogy a közvetítői vállalat definiálása a taxatív felsorolás helyett általános fogalom-meghatározással történt és ez időponttól kezdődően közvetítő vállalatot kereskedelmi tevékenység folytatására jogosult jogi személyt vagy magánszemélyt kellett érteni.²⁸ Ezáltal a szabályozás általánosabbá vált, de jobban igazodott a gyakorlat igényeihez. A módosítás érintette továbbá – a követői joghoz hasonlóan – a fizetés teljesítésének időpontját, fél éves ciklusokban előírva a fizetési kötelezettséget.²⁹

1992-ben újabb – technikai jellegű – módosításra került sor, amely egyformán érintette a követő jog és a 'fizető köztulajdon' intézményét, ugyanis a továbbiakban

²³ Vhr. 13/A. § (1) bekezdés.

²⁴ 'Domaine – public payant', Petrik: *i.m.* 238. o.

²⁵ Vhr. 35/A. § (3) bekezdés, 18/1988. (VIII. 24.) MM rendelet 4. § (2) bekezdés.

²⁶ Vhr. 35/A. § (4) bekezdés, megállapította a 18/1988. (VIII. 24.) MM rendelet 7. § (2) bekezdése.

²⁷ 1988. szeptember 1-jei hatállyal.

²⁸ Vhr. 13/A. § (1) bekezdés, megállapította a 18/1988. (VIII. 24.) MM rendelet 4. § (1) bekezdése.

²⁹ Vhr. 13/A. § (3) bekezdés, megállapította a 18/1988. (VIII. 24.) MM rendelet 4. § (2) bekezdése.

a szerzői díjat, illetőleg a járulékot nem a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjához, hanem az Alkotóművészeti Alapítványhoz kellett befizetni és ez az alapítvány gondoskodott a szerzői díjak kifizetéséről, illetve a járulék megfelelő célú felhasználásáról.³⁰

A vizsgált jogintézmény komoly gyakorlati problémái nem merülhettek fel az 1980-as években, a bírói gyakorlatból egyetlen egy publikált eseti döntés ismeretes csak, melyben a bíróság – a közvetítő vállalatok komoly ellenállása ellenére – megerősítette azt, hogy a kereskedelmi tevékenység folytatására jogosult vállalat a művészeti alkotások tulajdonjogának átruházása esetén szerzői díjat, illetőleg járulékot tartozik fizetni.³¹ A per alperese egy régiség bolt volt, amely, mint kereskedelmi tevékenység folytatására jogosult szerv azzal próbált védekezni, hogy rá nem terjed ki a követő jogra vonatkozó jogszabályok hatálya, azaz nem minősül közvetítő vállalatnak. A Legfelsőbb Bíróság azonban egyértelműen rögzítette, hogy bármely kereskedelmi tevékenységet folytató vállalatra kiterjednek a követő jog, illetőleg a járulékfizetésre vonatkozó jogszabályi előírások.

Kiemelést érdemel az Alkotmánybíróság a 14/1994. (III.10.) AB határozata, amely megállapította, hogy a régi Szjt. végrehajtási rendeletének követő jogi díj fizetését előíró 13/A. §-a alkotmányellenes és ezért ezen rendelkezést 1994. december 31-i hatállyal megsemmisítette. Az Alkotmánybíróság döntését azzal indokolta, hogy a szerzői műhöz fűződő jogok és kötelezettségek körében³² a szabályozást törvényi szinten kell megvalósítani, alkotmányossági szempontból a végrehajtási rendelet, mint jogforrási szint nem elfogadható. Az Alkotmánybíróság azonban érdemben, tartalmában nem találta alkotmányosértőnek a hivatkozott rendelkezést. Rámutatott arra, hogy mivel bizonyos műalkotások értéke a forgalomban az eredeti vételárának többszörösére növekedhet, amely a közvetítő vállalat számára előnyt jelent, a szerzői jogviszony lényeges tartalmához tartozik a szerzőt megillető követő jog.³³ Az Alkotmánybíróság lehetőséget adott a jogalkotónak arra, hogy a tartalmában nem alkotmányosértő jogszabályi rendelkezések törvényi szintű szabályozására megfelelő idő álljon rendelkezésre. Ezt szolgálta az 1994. december 31-ei hatályú megsemmisítés.

Az Alkotmánybíróság ismertetett határozata alapján az Szjt. követő jogi szabályainak módosítására az 1994. évi LXXII. törvénnyel került sor. A módosítás alapvető jellemzője, hogy a részletszabályok is törvényi szinten kerültek rögzítésre, a Vhr. szintű szabályozás csak a technikai kérdésekre szorítkozott.³⁴ A változtatás másik

³⁰ A 12/1992. (VII. 29.) MKM rendelet 2. § (2) bekezdése.

³¹ BH 1991. 391.

³² 1987. évi XI. törvény 5. § f) pontja alapján.

³³ Az indítványozó azzal is érvelt, hogy a 'fizető köztulajdon' intézménye adójellegű kötelezettséget ír elő, amely járulék árnövelő hatású, ezért ezen szabályozás fenntartása nem célszerű, hátrányos a magyar kulturális, művészeti érték közvetítésre nézve, adóhatósági jogkörrel ruházza fel a műkereskedőket, ami nem egyeztethető össze a működésükkel, továbbá a járulékfizetők számára ellenőrizhetetlen a művészeti alaphoz telepített elosztási és döntési jogkör. Ezen érvek kapcsán az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy a járulék nem adójellegű kötelezettség, ez okból nem indokolt a törvényi szintű szabályozás. Rámutatott továbbá az Alkotmánybíróság arra, hogy jogszabályok célszerűségének, hatékonyságának és igazságosságának kérdéseit nem vizsgálja, az indítvány erre vonatkozó részeivel érdemben nem foglalkozott.

³⁴ Lásd részletesen az 1994. évi LXXII. törvény indoklását.

lényeges eleme, hogy a közvetítő vállalat fogalma is átalakult, a 'közvetítő' helyébe egy egyértelmű megfogalmazás, a 'kereskedelmi tevékenységet folytató' kifejezés lépett. Így a szabályozás lényege – figyelembe véve a fentebb ismertetett bírói joggyakorlatot is – az lett, hogy – a múzeum és muzeális közgyűjtemény kivételével – bármely természetes vagy jogi személy, ha kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezettől eredeti képzőművészeti vagy iparművészeti alkotást vásárolt, köteles volt a követő jogi díjat megfizetni.³⁵ Változott továbbá a követő jog tárgyának meghatározása, egy általános jellegű megfogalmazás – eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotás – mint új fogalom került rögzítésre az Szjt-ben,³⁶ megtartva azonban ezt követően is a taxatív jellegű felsorolást.³⁷ Törvényi szinten is rögzítetté vált a szerzői díjon túlmenően az általános forgalmi adó fizetési kötelezettség is. A díj beszedéséért és az átutalásáért – a korábbi szabályozással paralel módon – kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet felelt.³⁸ A szabályozás törvényi szinten írta elő azt, hogy a múzeum és a muzeális közgyűjtemény mentes a díjfizetési kötelezettség alól,³⁹ továbbá az Szjt-ben került szabályozásra a díj jogosultja, továbbá keretjelleggel a díjfizetés időpontja is.⁴⁰

Az 1994. évi törvénymódosítás jelentős mértékben érintette a járulékfizetési kötelezettséget is. A változás mindenek előtt abban a szerkesztési technikában nyilvánult meg, hogy a járulékfizetési kötelezettséget kivették a vagyoni jogokat szabályozó fejezetből és az Szjt. XIV. fejezetében helyezték el, mely „A járulék fizetése védelmi idő eltelte után” címet kapta. A korábbi szabályozáshoz képest ez a strukturális elhelyezés tekinthető indokoltnak, figyelemmel arra, hogy a járulék már nem a műalkotás szerzőjét illeti meg, de mégis szellemi alkotáshoz fűződő fizetési kötelezettséget jelent, ezért az Szjt.-ben van a helye, de nem a vagyoni jogok körében, hanem azoktól elkülönítve, önálló fejezetben.

Az Szjt. 1995. január 1-től hatályos rendelkezése szerint a szerzői vagyoni jogok védelmi idejének eltelte után az eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotás tulajdonjogának kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet közreműködésével történő átruházásakor járulékot kell fizetni.⁴¹ A törvény az alkotások körének meghatározása, a járulék kötelezettje, mértéke körében, valamint a beszedésére és a járulék alóli mentességre vonatkozóan visszautal a követő jogi törvényi rendelkezésekre azzal az eltéréssel, hogy a közalapítvány a hozzá átutalt járulékot az alkotói tevékenység támogatására és az alkotóművészek szociális céljára köteles felhasználni.⁴² A rendeleti szintű szabályozás terjedelme a 'fizető köztulajdon' kapcsán is jelentős mértékben lecsökkent, mely csupán – visszautalva a köve-

³⁵ Kommentár a szerzői jogról szóló 1969. évi III. törvényhez, az Szjt. 46/A §-ához fűződő magyarázat.

³⁶ Szjt. 46/A. § (1) bekezdés.

³⁷ Szjt. 46/A. § (2) bekezdés.

³⁸ Szjt. 46/A. § (3) bekezdés.

³⁹ Szjt. 46/A. § (4) bekezdés.

⁴⁰ A díjfizetés időpontját, illetve a díj beszedésére jogosult szervezet a Vhr. 35/A. § (1) bekezdése határozta meg, negyedévenként, a negyedévet követő hó 20-ig történő átutalást előírva a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány számára azzal, hogy az átutaláskor közölni kellett a szerző nevét, vagy annak a művön való hiányát, a mű címét, technikáját és művenként a díj összegét.

⁴¹ Szjt. 54/A. § (1) bekezdés.

⁴² Szjt. 54/A. § (2) bekezdés.

tő jogra vonatkozó Vhr-beli rendelkezésekre – azt tartalmazta, hogy a járulék címen befolyt összeget a közalapítvány külön köteles kezelni és nyilvántartani és a járulék felhasználásáról a nyilvánosságot évente a Művelődési Közlöny útján köteles tájékoztatni.⁴³ Az 1994. évi törvénymódosítás járulékfizetésre vonatkozó rendelkezéseit a miniszteri indokolás akként aposztrofálta, hogy a korábbi szabályozáshoz képest – a szabályozás helyén túlmenően – érdemi változás nem történt, a megfelelő jogforrási szint biztosítása mellett csupán néhány jogtechnikai pontosítást hajtottak végre.⁴⁴

A negyedik és egyben utolsó módosítása a régi Szjt-nek egy technikai jellegű változtatás volt, mely nem is magát a régi Szjt-t, hanem csak a Vhr-t érintette. A szerzői és a szomszédos jogok közös kezelését végző egyesületek nyilvántartásának szabályairól szóló 5/1997. (II. 12.) MKM rendelet 10. §-a szerint ugyanis a Vhr. 35/A. §-ában, valamint 37/A. §-ában meghatározott, a követő jogdíj, illetőleg a járulék beszedésére feljogosított Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány helyett a szerzői és szomszédos jogok közös kezelését végző illetékes egyesület járt el a módosítást követően.⁴⁵

(c) Az 1999. évi LXXVI. törvény követő jogi szabályozása. Az 1999. szeptember 1-én hatályba lépett 1999. évi LXXVI. törvény (új Szjt.) – 2005-ig módosítással alig érintett – követő jogi rendelkezései az új Szjt. X. fejezetében, a képzőművészeti, fotóművészeti, építészeti, iparművészeti és ipari tervező művészeti alkotások, műszaki létesítmények tervei körében kerültek rögzítésre, a védelmi idő letelte utáni járulékfizetésre vonatkozó szabályok is fennmaradtak, önálló fejezetet alkotva az 5. részben a XIV. fejezetben rögzítve annak részleteit. Az új szabályozás – következetesen és helyesen – szerkezetileg is elkülönítetten kezeli az egymással rokon két jogintézményt.

Az új törvényi rendelkezések szerint eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotás tulajdonjogának átruházása esetén kellett szerzői díjat fizetni akkor, ha ez az átruházás kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet közreműködésével történt az alkotás tulajdonjogának szerző részéről történő első átruházását követően.⁴⁶ A jogi szabályozás is átvette a régi Szjt. taxatív felsorolását, kiemelve, hogy a festmény, a rajz, a sorszámmal és a szerző kézjeggyel ellátott sokszorosított kép, grafikai és iparművészeti alkotás, valamint a szobrászati alkotás és a gobelin minősül eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotásnak.⁴⁷ Ugyancsak a korábbi szabályozást vette át az új Szjt. akkor, amikor a szerzői díj fizetésére kötelezettként a vevőt jelölte meg és amikor a díj mértékét 5 %-ban határozta meg, továbbá akkor is, amikor a díj beszedése és átutalása tekintetében a kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet felelősségét rögzítette.⁴⁸

⁴³ Vhr. 37/A. § (1) és (2) bekezdés.

⁴⁴ Az 1994. évi LXXII. törvény miniszteri indokolása 5. pont; a 24/1994 (XII. 28.) MKM rendelet.

⁴⁵ 5/1997. (II. 12.) MKM rendelet 10. § (1) bekezdése.

⁴⁶ Új Szjt. 70. § (1) bekezdés.

⁴⁷ *Uo.* 70. § (2) bekezdés; a gyakorlati jogalkalmazáshoz komoly segítséget nyújtva a kommentár ehhez hozzáfűzi azt, hogy az minősül eredeti alkotásnak, amely a művész kezétől származik. Gyertyánfy: *i.m.* 333. o.

⁴⁸ Új Szjt. 70. § (3) bekezdése.

A muzeális intézmények és muzeális közgyűjtemények továbbra is mentesek maradtak a díjfizetési kötelezettség alól.⁴⁹ A mentesség abban az esetben is fennállt, amikor kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezettől vásárolják az alkotást.⁵⁰ A mentesség oka egyrészt ezen intézmények közérdeket szolgáló tevékenysége, másrészt a problémás anyagi helyzetük.⁵¹ Törvényi szinten került rögzítésre az is, hogy a szerzői díjat a képzőművészeti és iparművészeti alkotásokra vonatkozó szerzői jogok közös kezelését végző szervezethez – amely a HUNGART Egyesület – kell átutalni, mely szervezet a díjat az alkotás szerzőjének vagy jogutódjának fizeti ki.⁵² Törvényi szinten kerül rögzítésre az a technikai jellegű, de az azonosításhoz elengedhetetlen szabály is, mely szerint az átutaláskor közölni kell a szerző nevét, vagy azt, hogy a szerző nevét a művön nem tüntették fel, valamint a mű címét, technikáját és művenként a díj összegét.⁵³

A 'fizető köztulajdon', mint a szerzői jogok védelmi idejének eltelte utáni járulékfizetési kötelezettség ugyancsak a kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet közreműködésével történő átruházáskor maradt esedékes, melynek részleteire a követő jogra vonatkozó rendelkezéseket kellett az új Szjt. szerint is alkalmazni.⁵⁴

A 2003. május 1-jén hatályba lépett Szjt. módosítás szerint a közös jogkezelő szervezet a járulék összegéről, annak felhasználásáról a nyilvánosságot évente, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma hivatalos lapja útján köteles tájékoztatni.⁵⁵ A változás pusztán annyi, hogy kikerült a törvény szövegéből a minisztérium alternatívájaként meghatározott országos hatáskörű szerv, mint a közös jogkezelő szerv felügyeletét ellátó hatóság említése a tájékoztatási kötelezettség körében, egyértelművé téve azt, hogy ezen szervezetek felügyelete minisztériumi hatáskör.

Az új Szjt. kommentár élesen rávilágít arra, hogy lényeges különbség van a követő jog és a 'fizető köztulajdon' között. A követő jog jogosultja ugyanis a szerző vagy annak jogutódja. Ez a követő jog a védelmi idő elteltével megszűnik, s innentől kezdve a mű közkinccsé válik, azt bárki szabadon használhatja. Éppen ezért a 'fizető köztulajdon' alanya az átruházás idején élő és alkotó szerzők közössége. Így a 'fizető köztulajdon' nem szerzői jogi intézmény, nem is a szomszédos jogok körébe tartozik, de mindenképpen szellemi alkotásokhoz kapcsolható jog.⁵⁶ Ezen elhatárolás lényeges, szem előtt tartandó szempont kell, hogy legyen az itt tárgyalt jogintézményekre vonatkozó jövőbeli jogalkotás során is.

⁴⁹ Uo. 70. § (4) bekezdés.

⁵⁰ Gyertyánfy: *i.m.* 333. o.

⁵¹ Kommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez, a 70. § (4) bekezdéséhez fűzött magyarázat.

⁵² Új Szjt. 70. § (5) bekezdés; a kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet a szerzői díjakat negyedévenként – a negyedévet követő hónap 20. napjáig – köteles átutalni a HUNGART-hoz.

⁵³ Új Szjt. 70. § (6) bekezdés.

⁵⁴ Uo. 100. § (2) bekezdés.

⁵⁵ A szabályozást módosította a 2003. évi CII. törvény 89. §-a.

⁵⁶ Kommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez, az Szjt. 100. §-ához fűzött magyarázat.

III. A követő jog nemzetközi szintű szabályozása

Jelenleg egyetlen olyan nemzetközi egyezmény létezik, amely a követő jogot közvetlenül szabályozza, az 1886-ban elfogadott Berni Unió Egyezmény (BUE). A BUE 1948. évi felülvizsgálata során Brüsszelben került sor arra, hogy az egyezmény szövegébe beiktatták a 14. cikket, mely a követő jogra vonatkozó szűkszavú rendelkezéseket tartalmaz. Az egyezménynek a követő jogra vonatkozó szabályokkal történő kiegészítése egy kompromisszumos megoldás eredménye. A BUE-hez tartozó több ország 1948-ban már ismerte belső nemzeti jogi intézményként a követő jogot,⁵⁷ az országok másik része azonban komoly ellenvetésekkel élt ellene. Ez eredményezte a BUE 14. cikke (2) bekezdésének azon megfogalmazását, mely szerint a követő jog az unióhoz tartozó valamennyi országban csak akkor követelhető, ha a szerző hazai törvénye ilyen védelemnek teret enged és csak annyiban, amennyiben annak az országnak a törvénye, ahol a védelmet igénylik, ezt lehetővé teszi. Mindez tehát azt jelenti, hogy a követő jog intézményének szabályozása fakultatív jellegű, azaz az adott BUE-hez tartozó részes állam nemzeti jogi szabályozásának függvénye. Így a BUE-hez csatlakozott több ország – például Nagy-Britannia, Írország, Svájc, Hollandia és Ausztria – nemzeti joga nem ismeri e jogintézményt.

A követő jogra vonatkozó szabályok alkalmazásának feltétele továbbá a viszonosság fennállása is.⁵⁸ Lehetőség van ugyanis arra, hogy a nemzeti jog olyan előírást alkalmazzon, mely szerint az adott államban állampolgársággal nem rendelkező szerzőre csak akkor kerülhetnek alkalmazásra a követő jogi szabályok, ha az állampolgársága szerinti nemzeti jog ismeri a követő jog intézményét, feltéve, hogy azon nemzeti jog, amely hatálya alatt a szerző a védelmet igényli ezt lehetővé is teszi.⁵⁹

Nemcsak az alkalmazása fakultatív a követő jogra vonatkozó BUE szabálynak, hanem a díjak mértékét és beszedésének módozatait is az egyes országok törvénye határozza meg,⁶⁰ azaz a követő jogdíj érvényesítése tárgyában is kizárólag a nemzeti jog az irányadó, e körben a BUE nem tartalmaz semmilyen szabályozást. Mindezekből következően elmondható, hogy az egyezmény egy kiüresedett követő jogot szabályozott, amely azon országok érdekét szolgálta, amelyek nem ismerték el ezen jogintézményt és ahol a műkincsek értékesítésének piaca virágzott.⁶¹

A követő jog lényegét meghatározó rendelkezés meglehetősen bonyolultan került megfogalmazásra az egyezményben, abból pusztán arra lehet következtetni, hogy a követő jognak ki a jogosultja, de arra már csaknem lehetetlen, hogy mit is takar valójában ez a jog. A jogosultak tekintetében – a magyar fordítás szerint – az írókat, a zeneszerzőket nevesíti az egyezmény, a követő jog tárgyaként pedig ezen szerzők eredeti műalkotását és eredeti kéziratát jelöli meg. Lehetőséget ad továbbá

⁵⁷ Gyertyánfy: *i.m.* 532. o.

⁵⁸ Gyertyánfy: *i.m.* 533. o.

⁵⁹ BUE 14. cikk (1) bekezdés.

⁶⁰ BUE 14. cikk (3) bekezdés.

⁶¹ Kulcsár Eszter: A követő jog nemzetközi és európai uniós szabályozásának alakulása 1. rész: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* (2005/3.) 27. o.

arra is az egyezmény, hogy a szerzők halála után a nemzeti jogok által meghatározott személyeket vagy szervezeteket is megillessen a követő jog. A BUE eredeti szövege alapján azonban egyértelmű, hogy a BUE elsősorban a képzőművészek érdekeit kívánja védeni, számukra biztosítja a követő jogot. A magyar szabályozáshoz képest a követő jog tárgyát tekintve eltérés az, hogy a kéziratot is a követő jog tárgyaként tekinti, másrészt azt is hangsúlyozni kell, hogy a magyar, illetőleg az idegen nyelvű szövegek eltéréseiből fakadóan pontosan a tárgy sem határozható meg.

Az a megfogalmazás, hogy a szerzők a szerző által eszközölt első átruházást követően részt vehetnek a mű eladására vonatkozó műveletekben, nem fejezi ki a követő jog lényegét, nem határozza meg pontosan, hogy melyek azok a jogok, amelyek megilletik a szerzőket és nem határozza meg ezen jogok terjedelmét és határidejét sem.

A BUE ezen szabálya tehát a gyakorlati alkalmazás szempontjából problémákat vet fel, jelentőségét meglehetősen elhalványítja az a körülmény, hogy a jog tényleges tartalmáról és idejéről nem rendelkezik az egyezmény.

Közvetett módon – egy kapcsolószabály alapján – a GATT keretében létrejött Marrakeshi Egyezmény mellékletét képező, Magyarországon az 1998. évi IX. törvénnyel kihirdetett, a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló TRIPS-Megállapodás utal a követő jogra, ugyanis 9. cikkében BUE 1-21. cikkében foglalt szabályok betartásáról rendelkezik, vagyis a TRIPS-Megállapodás tagjai magukra nézve kötelezőnek ismerik el a BUE hivatkozott rendelkezéseit. A viszonyosság azonban a követő jog tekintetében a TRIPS-Megállapodás hatálya alatt is fennáll.⁶²

IV. Az Európai Unió követő jogi irányelve

(a) Az irányelv megalkotásának előzményei. Az Európai Unióban csak nagyon hosszú, éles vitákkal tarkított egyeztetés után sikerült elfogadni a követő jogról szóló irányelvet 2001. szeptember 27-én.⁶³ A problémát az jelentette, hogy a belső piacon azon országokban folyt, illetve folyik a műkincs-kereskedelem óriási mértékben, ahol a követő jog intézményét nem ismeri a nemzeti jogrend.⁶⁴ Konfliktusok forrása volt továbbá, hogy a BUE viszonyossági szabálya alapján meg lehetett volna tagadni követő jogdíj fizetését azon országok szerzői javára, akiknél még nem került bevezetésre a követő jog intézménye, s így lehetett volna ösztönözni ezen államokat az ez irányú jogalkotásra.⁶⁵ Az Európai Közösséget Létrehozó Szer-

⁶² TRIPS-Megállapodás 4. cikk b) pont.

⁶³ A tagállamoknak 2006. január 1-ig kell megfeleltetniük belső szabályaikat az irányelvben foglaltaknak a 12. cikk (1) bekezdése alapján.

⁶⁴ Ilyen ország elsősorban az Egyesült Királyság (Christie's, Sotheby's aukciós házak).

⁶⁵ Az irányelv elfogadásához vezető út részleteit bemutatja Gyenge Anikó: A képzőművészeti alkotások szerzői jogi védelméről – különös tekintettel a követő jogi szabályozás módosítására című írásában, *Infokommunikáció és jog* (2005/3.) 87-88. o.

zódás (EKSZ) azonban tiltja⁶⁶ a Közösségen belül az állampolgárság szerinti megkülönböztetést.

Az irányelv így kompromisszumos megoldásként az alábbi tartalommal szabályozza a követő jogot, annak jogosultját, tárgyát és mértékét:

(b) A követő jog fogalma és tárgya. A követő jog alapján az alkotásnak a szerző általi első eladását követő minden további eladásáért származó eladási árból a szerző részesedésre jogosult, kivéve azt az esetet, amikor magánszemélyek között történik az adásvétel.⁶⁷ Eredeti műalkotás alatt a képzőművészeti alkotást kell érteni, azaz az irányelv taxatív felsorolása alapján a képet, kollázst, festményt, rajzot, metszetet, nyomatot, litográfiát, szobrot, falikárpitot, kerámiát, üvegtárgyat és fotóművészeti alkotást, azzal a feltétellel, hogy azt maga a művész készítette, vagy az ő irányítása alatt készítették és melyeket a művész rendszerint számmal lát el, szignál, vagy más módon szabályszerűen jóváhagy.⁶⁸ Ki van zárva a követő jog köréből a kézirat.

(c) A követő jog kedvezményezettje. Az irányelv az eredeti műalkotás szerzőjének javára biztosít elidegeníthetetlen követő jogot, amelyről lemondani sem lehet. A követő jog csak az eredeti tulajdonos, azaz a szerző és a halála után a jogutódja⁶⁹ részesedési igényét biztosítja a további eladások vételáraiból, azaz a követő jog nem engedélyezési jog és nem érinti a már egyszer jogszerűen elidegenített eredeti műpéldány új tulajdonosának rendelkezési jogát. Az irányelv tekintettel van a harmadik országból származó jogosultakra is, kimondja ugyanis, hogy a követő jog alkalmazása során a tagállam a saját állampolgáraival azonos elbánásban részesítheti azokat a szerzőket, akik nem állampolgárai egyik tagállamnak sem, de szokásos tartózkodási helyük az érintett tagállamban van. Előírja az irányelv, hogy a harmadik országokbeli szerzőket és jogutódjaikat csak akkor illeti meg a követő jog, ha a szerző, illetve jogutódja állampolgársága szerinti ország jogszabályai biztosítják a követő jogot az illető országban a tagállamokból származó szerzők és jogutódjaik számára.⁷⁰

(d) A követő jog korlátai, kivételek a követő jog alól. Nem kell alkalmazni a követő jogot – a tagállamok ilyen rendelkezése esetén – az olyan újraeladásokra, ahol az eladó az alkotást közvetlenül a szerzőtől szerezte meg az újraeladást megelőzően három éven belül, és az újraeladási ár nem haladja meg a 10.000 eurót.⁷¹ A tagállamok meghatározhatnak továbbá küszöbértéket, amely alatt a követő jog egyáltalán nem érvényesíthető, ez azonban a 3.000 eurót nem haladhatja meg.⁷²

⁶⁶ EKSZ 12. cikk.

⁶⁷ 2001/84/EK irányelv 1. cikk (2) bekezdés.

⁶⁸ Uo. 2. cikk (1) és (2) bekezdés.

⁶⁹ Uo. 6. cikk (1) bekezdés.

⁷⁰ Uo. 7. cikk (1) és (3) bekezdés.

⁷¹ Uo. 1. cikk (3) bekezdés.

⁷² Uo. 3. cikk (1) és (2) bekezdés.

További korlátot jelent az, hogy olyan eredeti műalkotásokra kell alkalmazni az irányelvet, amelyek 2006. január 1-jén – azaz azon időpontban, amikor a tagállami jogokat meg kell feleltetni az irányelvnek – a tagállamok szerzői jogi jogszabályai alapján védelemben részesülnek, azaz a hetven éves, vagyoni jogokra vonatkozó védelmi idejük még nem járt le.⁷³

A követő jog időben korlátozott, védelmi ideje a szerzők vagyoni jogainak védelmi idejével, azaz a hetven évvel azonos.⁷⁴ Azok a tagállamok, amelyek az irányelv hatályba lépésekor még nem biztosították a követői jogot, azt 2010 január 1-jéig csak élő szerzők javára kötelesek alkalmazni. Lehetősége van azonban a tagállamoknak ezen határidőnek legfeljebb két évvel történő meghosszabbítására, a Bizottsággal történő egyeztetést követően.⁷⁵

(e) A díj fizetésére kötelezett és a díjfizetés módja. A követő jogi díjat az eladó köteles megfizetni, de a tagállamok rendelkezhetnek úgy, hogy az eladótól különböző természetes vagy jogi személy egyedül, vagy az eladóval együttesen felel a követő jogi díj megfizetéséért.⁷⁶ A követő jogi díj behajtására a tagállamok kötelező vagy önkéntes közös jogkezelést írhatnak elő.⁷⁷

(f) A díj mértéke. Az irányelv a követő jogi díj mértékét⁷⁸ degresszíven összetett kulcsrendszerrel határozza meg.⁷⁹ A követő jogi díj mértékének meghatározásához alapul az adott nem tartalmazó eladási ár szolgálat,⁸⁰ ennek százalékos arányában kerül meghatározásra a díj mértéke, amely az eladási ár 50.000 euró alatti hányadára 4 %, 50.000,01 és 200.000 euró közötti eladási ár hányadára 3 %, a 200.000,01 és 350.000 euró közötti eladási ár hányadára 1 %, a 350.000,01 és 500.000 euró közötti eladási ár hányadára 0,5 %, az 500.000 eurót meghaladó hányadára 0,25 % azzal, hogy a követő jogi díj teljes összege a 12.500 eurót nem haladhatja meg. A tagállamoknak lehetőségük van arra, hogy az 50.000 euró alatti eladási árhányadra 5 %-os díjszabást alkalmazzanak, valamint meg kell határozniuk a 3.000 eurónál alacsonyabb eladási árhányadra eső díj mértékét is, amely azonban nem lehet 4 %-nál kevesebb.

(g) Információhoz való jog. Az információszerzéshez való jog biztosítása⁸¹ – mint az irányelv garanciális jellegű szabálya – azt jelenti, hogy a követő jogi díj jogosultjai az újraeladást követő három éven belül követelhetik a művészeti galériák-

⁷³ Uo. 10. cikk.

⁷⁴ Ezt a 93/98/EK irányelv 1. cikke határozza meg, erre csak utal a 2001/84/EK irányelv 8. cikk (1) bekezdése.

⁷⁵ 2001/84/EK irányelv 8. cikk (2) és (3) bekezdés.

⁷⁶ Uo. 1. cikk (4) bekezdés.

⁷⁷ Uo. 6. cikk (2) bekezdés.

⁷⁸ Uo. 4 cikk.

⁷⁹ Berke – Boytha – Dienes-Oehm – Király – Martonyi: *Az Európai Közösség kereskedelmi joga*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2004, 432. o.

⁸⁰ 2001/84/EK irányelv 5. cikk.

⁸¹ Uo. 9. cikk.

tól, aukciós házaktól, illetve a műkereskedőktől mindazon információk megadását, amelyek az újraeladással kapcsolatos követő jogi díj fizetésének biztosításához szükségesek lehetnek. Ennek tagállami feltételeit az egyes tagországok belső jogában ki kell dolgozni.

V. Az Szjt. megfeleltetése az irányelvnek, a hatályos szabályozás

Összevetve a fentiekben ismertetett korábbi magyar követő jogi szabályozást a 2001/84/EK irányelv rendelkezéseivel megállapítható, hogy több ponton szükséges volt a magyar törvényi szintű szabályozás kiegészítése, illetve módosítása, mely változtatásokat a jogalkotónak 2006. január 1-jéig meg kellett tennie. Az alábbiakban – figyelemmel a hatályos szerzői jogi törvényt 2006. január 1-jei hatállyal módosító 2005. évi CVIII. törvényre is – röviden összefoglaljuk azokat a fontosabb pontokat, melyeken elengedhetetlen volt a jogalkotói tevékenység, a hatályos magyar szabályozás kiigazítása. A törvénymódosítás az Szjt. korábban hatályos, hat bekezdést tartalmazó 70. §-a helyébe egy teljesen új, tizenhárom bekezdést tartalmazó szakaszt iktatott be.

(a) A követő jog fogalma és alkalmazási köre. A hatályos magyar jog és az uniós irányelv is egyezően közelíti meg a követő jog fogalmát, annak lényegi, tartalmi felfogásában nincs különbség a két jogforrás között. A követő jogi díj fizetésére mindkét jogforrás alapján akkor kerül sor, ha az alkotást a szerző általi első eladást követően értékesítik, így e tekintetben nem volt szükség a hatályos magyar szabályozás megváltoztatására. Valójában a terjesztési jog kiegészítéséről beszélhetünk a követő jog kapcsán, hiszen az alkotás első átruházásakor a szerző a terjesztés jogát gyakorolja, ezt követően, a terjesztési jog kimerülésére figyelemmel a követő jogot.⁸² Az uniós irányelv azt nem mondja ki *expressis verbis*, hogy a követő jogi díj fizetésére az esetben kerülhet sor, ha az eladás során valamely kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet működik közre, az irányelv megalkotásának céljait vizsgálva azonban ez a jogalkotói szándék egyértelműen kimutatható. Az irányelv ugyanis csak arról rendelkezik, hogy a díjfizetési kötelezettség csak akkor nem áll fenn, ha az adásvételre magánszemélyek között kerül sor. Ezt a szabályt helyesen úgy kell értelmezni – figyelemmel az irányelv bevezető rendelkezéseire is⁸³ –, hogy a díj a műkereskedő közbeiktatásával történő ügyletkötések során gazdát cserélő műalkotások után fizetendő. Az irányelv szövegének helyes értelmezése szerint a magánszemély fogalma alatt érteni kell a jogi személyeket is, s az esetben sem kell megfizetni a követő jogi díjat ha az adásvételre egy jogi személy és egy természetes személy között, illetve két jogi személy között kerül sor, de az ügyletben nem működik közre műkereskedő. A jogalkotói szándékot előtérbe helyező értelmezés szerint továbbá abban az esetben, ha az ügyletben kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet közreműködik, mindig meg kell fizetni a követő jogi díjat, akkor is, ha mind az eladó, mind a vevő termé-

⁸² Gyertyánfy: *i.m.* 367. o.

⁸³ 2001/84/EK irányelv bevezetője 18. pont.

szetes személy. Így az irányelv, illetőleg a korábbi magyar szabályozás e körben összhangban állt, módosításra indok nem volt.

Újdonság a szabályozásban az, hogy a törvénymódosítás a kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet helyett a műkereskedő fogalmát használja, definiálva is azt. A törvénymódosítás műkereskedőn a műalkotásokat forgalmazó természetes vagy jogi személyeket, illetve a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságokat érti,⁸⁴ szűkítve ezáltal a korábbi magyar szabályozásban szereplő gazdálkodó szervezeti⁸⁵ kört, de megfelelve az irányelv „a műtárgypiac hivatásos szereplői” elnevezésének.⁸⁶

Az új magyar szabályok szerint a követő jogi díjról lemondani nem lehet.⁸⁷ Ez a szabály összhangban van az irányelv azon rendelkezésével, mely szerint a követő jog nem átruházható, elidegeníthetetlen szerzői jogosultság, amelyről előzetesen sem lehet lemondani.⁸⁸ Mivel a korábbi – 2006. január 1-jéig – hatályos Szjt. ilyen tárgyú rendelkezést nem tartalmazott, a díjazásról való lemondás jogának kizárására vonatkozó szabály kimondása elkerülhetetlen volt az irányelvvel történő összhang megteremtése érdekében.⁸⁹ Az Szjt. 9. § (3) bekezdése ugyanis – mely szerint a vagyoni jogokról lemondani nem lehet – a követő jogra nem alkalmazható, mert az nem engedélyezési típusú jog, hanem díjigényként érvényesíthető, melyről főszabály szerint – ha a törvény eltérést nem enged, illetve nem zárja ki a lemondást – le lehet mondani.⁹⁰

(b) A követő jog tárgya. A hatályos magyar szabályozásban egy gyűjtőfogalom megadásával élt a jogalkotó, az Szjt. az eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotás kifejezést használja. Az irányelv az eredeti műalkotás kifejezését alkalmazza.⁹¹ A törvénymódosítás a korábbi szabályozásban szereplő gyűjtőfogalmat nem tartja fenn, átveszi az irányelv szóhasználatát.⁹² A korábban hatályos Szjt. is – hasonlóan az irányelvi szabályozáshoz – taxatív felsorolását adja azon alkotásoknak, melyek tekintetében a követő jogi díj fizetési kötelezettség az alkotások tulajdonjogának átruházása esetében fennáll. A két jogforrás rendelkezésének összevetéséből megállapítható, hogy az uniós irányelv felsorolása szélesebb körű az egyes elemek, azaz az eredeti műalkotások megnevezését illetően.

A magyar jogban továbbra is lehetőség lesz arra, hogy az iparművészeti alkotások mindegyikére vonatkozzon a követő jogi díj fizetése, ugyanis ezt az irányelv nem tiltja, bár az iparművészeti alkotások közül csak néhányat említ. Meggyőződésünk, hogy – az uniós irányelv tiltó rendelkezésének hiánya következtében – az

⁸⁴ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (3) bekezdés.

⁸⁵ Ptk. 685. § c) pont.

⁸⁶ 2001/84. EK irányelv 1. cikk (2) bekezdés.

⁸⁷ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (1) bekezdés.

⁸⁸ 2001/84. EK irányelv 1. cikk (1) bekezdés.

⁸⁹ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (1) bekezdéséhez fűzött indokolás.

⁹⁰ Gyenge Anikó: A képzőművészeti alkotások szerzői jogi védelméről – különös tekintettel a követő jogi szabályozás módosítására, *Infokommunikáció és Jog* (2005/3.) 89. o.

⁹¹ 2001/84 EK irányelv 1. cikk (1) bekezdés és 2. cikk (1) bekezdés.

⁹² 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (1) és (2) bekezdés.

irányelv által felsorolt műalkotásokon túlmenő további iparművészeti alkotások vonatkozásában is elő lehet írni követő jogdíj fizetését. Az iparművészeti alkotásoknak a képzőművészeti alkotásokkal fennálló 'rokonságára' és a magyar követő jogi szabályozás hagyományaira figyelemmel⁹³ maradt a módosítás szerint a magyar törvényi felsorolásban az iparművészeti alkotás meghatározás is, az irányelvben tételesen felsorolt egyes iparművészeti alkotások exemplifikatív jellegű említésével.⁹⁴ A törvénymódosítás az irányelvben meghatározott valamennyi műalkotásfajtát megemlíti, a szabályozás áttekinthetőségét megkönnyítve kategóriákba⁹⁵ sorolva azokat, képzőművészeti alkotásként nevesítve a képet, kollázst, festményt, rajzot, metszetet, nyomatot, litográfiát, szobrászati alkotást, iparművészeti alkotás alatt értve például a falikárpitot, a kerámiát és üvegtárgyat, s ezáltal lehetővé téve az irányelvben tételesen meghatározott műalkotásokon túlmenő bármely más, képzőművészeti és iparművészeti alkotásra nézve a követő jogi szabályok alkalmazását. Az irányelv rendelkezéseire figyelemmel a jelenlegi magyar szabályozás műfelsorolása bővült és jellege taxatívról exemplifikatív alakult.⁹⁶ A szabályozás tág teret enged annak is, hogy a bírói gyakorlat a jövőben, a törvényben nem említett alkotásokat besoroljon az Szjt. 70. §-ának hatálya alá.⁹⁷

Ki kellett egészíteni továbbá a hatályos magyar szabályozást azzal az általános rendelkezéssel, amely minden műalkotás tekintetében előírja, hogy az a művésztől származó kell, hogy legyen, azaz azt a művésznak kell készítenie, vagy az ő irányítása alatt készítettnek, s ez utóbbi esetben a művész által számmal ellátottnak, illetve szignáltnak vagy más módon szabályszerűen jóváhagyottnak kell lennie. A korábbi magyar szabályozás ugyanis csak arra utalt, hogy eredeti legyen az alkotás, amelyre a követő jog vonatkozik, nem határozta azonban meg azt, hogy mit ért eredetiség alatt. A sorszámmal, illetőleg a szerző kézjegyével történő ellátottságot is csak a képgrafika esetén írta elő, amely az uniós szabályhoz képest mindenképpen szűkebb körű szabályozást jelentett. Az irányelvnek történő megfelelést biztosító elengedhetetlen módosítást a jogalkotó megtette.⁹⁸

(c) A követő jog kedvezményezettje. A követő jog kedvezményezettje, azaz a díjigény jogosultja a korábbi magyar szabályozás szerint a szerző. Ezzel azonos szabályozást tartalmaz az uniós irányelv is. Az irányelv azonban a szerző fogalmát bővíti és nemcsak az adott tagállam saját állampolgárát ismeri el szerzőnek, hanem azon személyeket is, akiknek a szokásos tartózkodási helye az adott tagállamban van, de annak nem állampolgára, továbbá harmadik országokbeli szerzők – azaz nem uniós tagországok állampolgárai és jogutódjai – tekintetében is lehetősé-

⁹³ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (2) bekezdéséhez fűzött indokolás.

⁹⁴ *Uo.*, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (2) bekezdés.

⁹⁵ Képzőművészeti alkotás, iparművészeti alkotás, fotóművészeti alkotás.

⁹⁶ Önálló képviselői indítványként (T/16855/8) tett javaslatot az egyik képviselő a szabályozás tárgyának a népi-iparművészeti alkotásokra történő kiterjesztésére, az Országgyűlés azonban az erre vonatkozó módosító javaslatot nem fogadta el.

⁹⁷ Kiss Zoltán: A szerzői jogról szóló törvény 2005. évi módosításai és további tervezett reformjai, *Magyar iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület Közleményei* (2005/2006) 46. 140. o.

⁹⁸ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (2) bekezdés.

get ad a követő jog érvényesítésére a szerzők számára, amennyiben a két érintett ország között viszonyosság áll fenn. Ezen két utóbbi szabályt a módosítás akként kívánta a magyar jogba átültetni, hogy a követő jogi rendelkezéseket alkalmazni rendeli az Európai Gazdasági Térség bármely tagállamának állampolgárára, míg az ezen térségen kívül szerzők esetében ugyanezt csak viszonyosság fennállása esetén, illetve akkor teszi lehetővé, ha a szerző, illetve jogutódja szokásos tartózkodási helye a Magyar Köztársaság területén van.⁹⁹

(d) A követő jog korlátai, kivételek a követő jogi szabályozás alól.

Az uniós irányelv több olyan esetet szabályoz, melyek fennállta azzal a következménnyel jár, hogy az egyéb feltételek teljesülése esetén sem kell követő jogi díjat fizetni, ez iránti igényüket a szerzők nem érvényesíthetik. Ezek a kivételek azonban csak akkor érvényesülnek, ha a tagállamok így rendelkeznek. Az uniós irányelv ugyanis nem kötelező jelleggel írja elő a kivételek alkalmazását, azt a tagállamok saját mérlegelésére bízta. A tagállamoknak a kivételek alkalmazása során elsősorban saját nemzeti hagyományaikra, korábbi szabályozásukra kell tekintettel lenniük az implementáció során.

Az egyik kivétel azon újraeladásokra vonatkozik, melyek esetén az eladó az újraeladást megelőző három éven belül az alkotást közvetlenül a szerzőtől szerezte meg és az újraeladási ár a 10.000.- eurót nem haladja meg. A magyar szabályozás korábban ezen kivételt nem ismerte, a jövőben sem indokolt – elsősorban a szerzők anyagi érdekei szem előtt tartása miatt – a rendelkezés átvétele. A szerző vagyoni érdekei mellett ezt indokolja a szabályozás állandóságának fenntartása iránti igény, a korábbi és a jövőbeli szabályok közötti kontinuitás minél szélesebb körben való megteremtésének kívánalma. Az Szt-t az irányelv rendelkezéseinek megfelelően módosító törvény nem tartalmaz rendelkezést e körben, azaz a jogalkotó is a mellett foglalt állást, hogy ahol nem feltétlenül szükséges a módosítás, ott a szabályozás állandóságát kell elsődleges szempontnak tekinteni.

Ugyancsak nem indokolt azon irányelvbeli szabály átvétele, mely szerint a 3000.- eurót meg nem haladó eladási ár, mint küszöbérték esetén a szerzők egyáltalán nem jogosultak egyéb feltételek fennállása esetén sem – a követő jogi díjra. Ez a szabály ugyanis ellentétes a korábbi magyar szabályozással, másrészt a szerzői vagyoni jogok csökkentésével járna. Figyelemmel arra, hogy a magyar műalkotások értéke a műalkotások jelentős részénél 3000.- euró alatt van, a szerzők jelentős mértékű követő jogi díjtól esnének el ezen szabály bevezetése esetén. Egy – ésszerűnek mondható – korlát azonban mégis részét képezi 2006. január 1. napjától a magyar követő jogi szabályozásnak is. Nem kell ugyanis megfizetni a díjat akkor, ha a műalkotás nettó vételára nem haladja meg az ötezer forintot.¹⁰⁰ Ez a küszöbérték egy adminisztratív korlátnak tekinthető, hiszen ezen összeg alatt a kezelési költségek már meghaladják a fizetendő követő jogi díj mértékét.¹⁰¹

⁹⁹ *Uo.*, illetve *uo.* 70. § (12) bekezdés.

¹⁰⁰ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szt. módosított szövege szerinti 70. § (6) bekezdés.

¹⁰¹ *Uo.*, illetve az Szt. módosított szövege szerinti 70. § (6) bekezdéséhez fűzött indokolás.

Komoly közérdek fűződik a múzeumok gyűjtőtevékenységének elősegítéséhez, melynek azonban gátját képezheti az, ha e szervezeteket is terheli követő jogi díj fizetési kötelezettség. Tekintettel arra, hogy az irányelv preambuluma lehetővé teszi azt, hogy kivételt képezzenek a díjfizetési kötelezettség alól azok az eladások, amelyeknél magánszemélyektől vásárolnak eredeti műalkotást a múzeumok,¹⁰² s figyelemmel arra, hogy a korábbi magyar szabályozás szerint is menetesek voltak a díjfizetési kötelezettség alól a muzeális intézmények,¹⁰³ a törvénymódosítás a díjfizetés alóli kivételként szabályozza azt az esetet, amikor muzeális intézmény nem műkereskedőtől szerzi meg az eredeti műalkotás tulajdonjogát és a muzeális intézmény működése jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.¹⁰⁴ Nem áll fenn azonban közérdek, ezért nem indokolt a muzeális intézményeket kivételezett helyzetbe hozni a szerzők hátrányára abban az esetben, ha eladóként vagy közvetítőként vesznek részt az eredeti műalkotás átruházására irányuló ügyletben.

Felmerül továbbá a kérdés, hogy hogyan kell értékelni azt a követő jog korlátjaként érvényesülő szabályt, mely szerint a szerző követő jogi díj iránti igényét az életében, illetőleg a jogutódjai a hetven éves védelmi időn belül érvényesíthetik csak, s van-e lehetőség arra, hogy az Szjt. 100. §-ában szabályozott „járulék fizetése a védelmi idő után”¹⁰⁵ intézménye a továbbiakban is alkalmazásra kerüljön figyelemmel arra is, hogy ilyen járulékfizetési szabályt az uniós irányelv nem tartalmaz.

A kérdés megválaszolásánál abból kell kiindulnunk, hogy mind a két jogintézmény (követő jog és járulékfizetés a védelmi idő után) alapvetően hasonló sémára épül. Az új Szjt. kommentár élesen rávilágít arra, hogy lényeges különbség van a követő jog és a 'fizető köztulajdon' között. A követő jog jogosultja ugyanis a szerző vagy annak jogutódja. Ez a követő jog a védelmi idő elteltével megszűnik, s innentől kezdve a mű közkinccsé válik, azt bárki szabadon használhatja. Éppen ezért a 'fizető köztulajdon' alanya az átruházás idején élő és alkotó szerzők közössége. Így a 'fizető köztulajdon' nem szerzői jogi intézmény, nem is a szomszédos jogok körébe tartozik, de mindenképpen szellemi alkotásokhoz kapcsolható jog.¹⁰⁶

Ha tehát a két jogintézmény tartalmát vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy alapvető eltérés köztük, hogy a védelmi idő letelte utáni járulékfizetés szabályai szerint az ily módon beszédett díj nem a szerzőt, illetve jogutódját illeti meg, hanem a befolyt járulékot az alkotói tevékenység támogatására és az alkotóművészek szociális céljaira kell fordítani. Figyelemmel arra, hogy ez az aspektus az, amely tartalmilag a két jogintézményt alapvetően elhatárolja egymástól, álláspontunk szerint fenntartható és fenntartandó továbbra is a védelmi idő lejártá utáni járulékfizetésre vonatkozó szabály, mint a követő jog sémájához hasonló, de attól mégis különböző jogintézmény.

¹⁰² 2001/84 EK irányelv preambuluma 18. pont.

¹⁰³ Szjt. 70. § (4) bekezdés.

¹⁰⁴ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (8) bekezdés.

¹⁰⁵ Más néven: fizető köztulajdon.

¹⁰⁶ Kommentár a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvényhez, az Szjt. 100. §-ához fűzött magyarázat.

A 2005. évi CVIII. törvény – bár erre jogharmonizációs kötelezettség nem készítette a jogalkotót – módosította a fizető köztulajdon intézményét is annyiban, hogy – figyelemmel a két jogintézmény, a követő jog és a fizető köztulajdon közötti hasonlóságokra – az eredeti képzőművészeti és iparművészeti alkotás fogalma helyett e helyütt az eredeti műalkotás fogalmát használja és e körben is egyértelművé teszi, hogy a járulék fizetési kötelezettség csak a visszterhes átruházások esetén érvényesül.¹⁰⁷ Rögzíti továbbá a törvénymódosítás azt is, hogy a járulék mértéke vonatkozásában nem érvényesül a követő jogi díjra bevezetendő degresszív kulcsrendszer, hanem marad továbbra is az egységes, a nettó vételár öt százalékában meghatározott mérték.¹⁰⁸ A követő jogi díjhoz hasonlóan kerül szabályozásra a járulék fizetése alóli kivételként az az eset, amikor muzeális intézmény szerepel eladóként vagy vevőként az eredeti műalkotás átruházása során.¹⁰⁹

(e) A díj fizetésére kötelezett személy. A korábbi magyar szabályozás szerint a szerzői díjat a vevőnek kellett megfizetnie, melynek beszédéséért és átutalásáért a kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezet felelt. Az uniós irányelv szerint a díjat az eladó köteles megfizetni, de a tagállamok rendelkezhetnek úgy is, hogy nem az eladó, hanem tőle különböző természetes személy, azaz akár a vevő fizesse meg egyedül, adott esetben az eladóval egyetemleges felelősséggel. E körben a célszerűségi szempontok a szabályozás kontinuitásának fenntartását indokolják, ezért – mivel az irányelv is lehetővé teszi ezt – célszerű a vevő számára előírni a követő jogi díj fizetés kötelezettségét. Az esetleg képezheti megfontolás tárgyát, hogy a díj fizetésért az eladó és a vevő egyetemlegesen legyen felelős, fenntartva azt a szabályozást, hogy a beszédés és az átutalás felelőssége továbbra is a kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezetet, azaz a kereskedőt terhelje. Az egyetemleges felelősség mindenképpen a szerzők érdekeit szolgálja, ezért egy ilyen irányú módosítás üdvözlendő.

Fentiekkel részben ellentétben a törvénymódosítás szerint a műkereskedő köteles a követő jogi díjat megfizetni, míg ha az ügyletben több műkereskedő vett részt, felelősségük egyetemleges, de egymás közötti viszonyukban a kötelezettség az eladót terheli, míg ha az ügylet során eladóként nem műkereskedő vesz részt, a fizetési kötelezettség a vevőt terheli.¹¹⁰ Igaz a törvénymódosítás indokolásának azon megállapítása, mely szerint az új szabályozás célja megegyezik a korábbi szabályozás azon céljával, mely a díj legbiztosabb beszédését igyekszik garantálni.¹¹¹ Ehhez azonban mindenképpen hozzá kell tenni, hogy ezt a célt az új szabályozás a jelenlegitől eltérő eszközökkel kívánja elérni. Az új szabályozás szerint a jogdíjfizetés tekintetében különféle konstellációk állhatnak elő, ugyanis (1) amennyiben az eladó műkereskedő, de a vevő nem az, akkor a díjat az eladó köteles fizetni, ha (2) a vevő műkereskedő és az eladó nem az, akkor a vevőtől követelhető a díj megfizetése, míg (3) ha sem az eladó, sem a vevő nem műkereskedő, de a közvetítő

¹⁰⁷ 2005. évi CVIII. törvény 2. §, illetve az Szt. módosított szövege szerinti 100. § (1) bekezdés.

¹⁰⁸ *Uo.*, illetve *uo.* 100. § (2) bekezdés.

¹⁰⁹ *Uo.*, illetve *uo.* 100. § (3) bekezdés.

¹¹⁰ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szt. módosított szövege szerinti 70. § (9) bekezdés.

¹¹¹ *Uo.*, illetve az Szt. módosított szövege szerinti 70. § (9) bekezdéséhez fűzött indokolás.

igen, akkor a közvetítő műkereskedő a díjfizetésre kötelezett, ha azonban (4) az eladó és a vevő is műkereskedő, akkor egyetemlegesen felelnek.¹¹²

A díj megfizetésének technikai lebonyolítása kapcsán az uniós irányelv lehetővé teszi az önkéntes vagy kötelező közös jogkezelést. Mivel a korábbi magyar szabályozás is közös jogkezelést írt elő e körben, a HUNGART Egyesület által tanúsítandó magatartásra vonatkozó szabályok módosítására nem volt szükség annál is inkább, hogy ennek részletei tekintetében az irányelv semmilyen előírást nem tartalmaz. A korábban hatályos szabályozáshoz képest csak egy ponton tér el a törvénymódosítás szerinti jövőbeli szabályozás: a követői jogi díj megfizetésekor az eladó nemcsak a díj összegét köteles művenként a közös jogkezelő szervezettel közölni, hanem a vételárat is. A díjfizetési kötelezettség továbbra is negyedévenként, a negyedévet követő hónap 20 napjáig áll fenn az adott negyedévben megkötött szerződések alapján, s a közös jogkezelő szervezet a hozzá befolyt szerzői díjat az alkotás szerzőjének vagy jogutódjának fizeti ki.¹¹³

(f) A követő jogi díj mértéke. A módosítás előtt hatályos magyar szabályozás szerint a díj mértéke a vételár ÁFÁ-t nem tartalmazó részének 5 %-a volt. Az irányelv az ugyancsak adót nem tartalmazó nettó vételárat tekinti a díjszámítás alapjának, azonban e körben a degresszíven összetett kulcsrendszer alkalmazását mindenképpen át kellett vennünk. A törvénymódosítás az irányelv előírásaival azonos módon szabályozza a követő jogi díj mértékét, azaz annak mértéke az eladási ár 50.000 euró alatti hányadára 4 %, 50.000,01 és 200.000 euró közötti eladási ár hányadára 3 %, a 200.000,01 és 350.000 euró közötti eladási ár hányadára 1 %, a 350.000,01 és 500.000 euró közötti eladási ár hányadára 0,5 %, az 500.000 eurót meghaladó hányadára 0,25 % azzal, hogy a követő jogi díj teljes összege a 12.500 eurót nem haladhatja meg.¹¹⁴

A díj mértékére vonatkozó rendelkezések átvételénél alapvető problémát jelentett az, hogy milyen árfolyamon történjen az irányelvben euróban meghatározott eladási ár forintban történő kifejezése, tekintettel az árfolyam-ingadozásokra. Mindenképpen indokolt egy olyan szabályozás, amely akként rendelkezik, hogy az eladási árakat az irányelvben meghatározott euróban kifejezett eladási árnak megfelelő, az eladás időpontjában érvényes hivatalos euró-forint árfolyam alapján kell meghatározni. Ezt a törvénymódosítás úgy fogalmazza meg, hogy technikai szabályként rögzíti, hogy a vételárát a Magyar Nemzeti Banknak a szerződéskötés szerinti naptári negyedév első napján érvényes hivatalos devizaárfolyama alapján kell megállapítani.¹¹⁵

Ki kellett ugyanis egészíteni a korábbi magyar szabályozást azzal a rendelkezéssel, hogy a követő jogi díj teljes összege – függetlenül az eladási ár mértékétől – nem haladhatja meg az eladás időpontjában érvényes árfolyam alapján a 12.500.-eurónak megfelelő forint összeget. A korábban hatályos magyar szabályozás ilyen maximum összeget nem tartalmazott. Figyelemmel a magyar képzőművészeti alko-

¹¹² Kiss: *i.m.* 142. o.

¹¹³ 2005. évi CVIII. törvény 1. §, illetve az Szjt. módosított szövege szerinti 70. § (10) bekezdés.

¹¹⁴ *Uo.*, illetve *uo.* 70. § (4) és (5) bekezdés.

¹¹⁵ *Uo.*, illetve *uo.* 70. § (7) bekezdés.

tások árára és az irányelvben rögzített százalékokra, a felső határ rögzítése hosszú ideig még csak elméleti jelentőséggel fog bírni.

Tekintetbe véve azt, hogy az irányelv lehetőséget ad arra, hogy az 50.000.- euró alatti eladási árhányadra az irányelv által főszabályszerűen előírt 4 % helyett 5 %-os díjszabást alkalmazzanak a tagországok, ezen lehetőséggel mindenképpen élnie kellett a magyar jogalkotónak egyrészt azért, mert a korábbi szabályozás szerint is 5 %-os díjfizetést írt elő az Szt., s így a folyamatosság fenntartása mindenképpen indokolt, másrészt a szerzők érdeke is ezt kívánja, harmadrészt arra is figyelemmel, hogy a magyar piacon értékesített képzőművészeti alkotások döntő többsége ebbe a kategóriába tartozik. A törvénymódosítás mindezen érvek alapján az 5 %-os felső kulcsot rendeli alkalmazni.¹¹⁶

A 3000.- euró alatti eladási árhányadra eső díj mértékének megállapítása esetén a tagállamoknak – így Magyarországnak is – meg kellett határozniuk a díj mértékét, amely 4 %-nál kevesebb nem lehet. E körben is indokolt az 5 %-os mérték meghatározása, figyelemmel a fentiekben hivatkozottakra is. A törvénymódosítás nem él az eltérő szabályozás lehetőségével, nem képeznek külön kategóriát a 3.000.- euró alatti átruházások a követő jogi díj mértéke szempontjából, pusztán az adminisztratív jellegű 5.000 forintos összeget határozza meg akként, hogy ha ezen összeget – adók és más köztartozások nélkül – a vételár nem haladja meg, akkor nem kell követő jogi díjat fizetni.¹¹⁷

(g) Információhoz való jog. Az uniós irányelv lényeges garanciális jellegű szabályát, mely szerint a követő jogi díj jogosultjai az újraeladást követő három éven belül követelhetik a kereskedőtől azon információknak a megadását, amelyek az újraeladással kapcsolatos követő jogi díj fizetésének biztosításhoz szükségesek, át kellett vennie a magyar jogalkotónak is, mert ilyen jellegű rendelkezések eddig a magyar jogban nem voltak jelen. A törvénymódosítás lehetővé kívánja tenni ezt a közös jogkezelő szervezet számára, összhangban az irányelv ezirányú szabályával.¹¹⁸ Figyelemmel arra, hogy ezen feltételeket a tagállamoknak a belső jogukban ki kell dolgozniuk, az erre vonatkozó részletes mechanizmust is a közös jogkezelő szervezetek közbeiktatásával kell megvalósítani. Ezek a szervezetek rendelkeznek ugyanis a megfelelő technikai és egyéb kapacitással az információk feldolgozására. A szabályozás tekintetében a német szerzői jogi törvény rendelkezéseit lehet mintául venni, mert a német jog – ellentétben a magyar szabályozással – korábban is ismerte ezen jogintézményt.¹¹⁹

E körben – a német minta alapján – nálunk is lehetőséget kellene adni arra a közös jogkezelő szervezetnek, hogy amennyiben a műkereskedő a kért információt határidőben nem szolgáltatja, egy független könyvvizsgáló a könyveinek áttekintése után – a műkereskedő költségére – a kért adatokat, (melyek a követő jogi díj meghatározásához elengedhetetlenek), megállapíthassa. Ezt az információszolgál-

¹¹⁶ *Uo.*, illetve *uo.* 70. § (4) bekezdés.

¹¹⁷ *Uo.*, illetve *uo.* 70. § (6) bekezdés.

¹¹⁸ *Uo.*, illetve *uo.* 70. § (11) bekezdés.

¹¹⁹ Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urhebergesetz) vom 9. September 1965, 26 § (3) – (5) bekezdés.

tatást a kereskedők részéről össze lehet kapcsolni azzal a jelenleg is hatályos magyar szabályozással, mely szerint a gazdálkodó szervezet a szerzői díjat negyedévenként köteles átutalni a közös jogkezelő szervezethez, és az átutaláskor közölni kell a szerző nevét, a mű címét és technikáját és a díj összegét. Ezen szabályon legfeljebb finomítani lenne szükséges azzal, hogy amennyiben a szerzőnek tudomása származik arról, hogy valamely újraeladást nem jelentett be a kereskedő, úgy a három éves időn belül ennek pótlására és az adatok szolgáltatására hívhatja fel a közös jogkezelő szerv a kereskedőt, s annak megtagadása esetén – amennyiben a szerző az újraeladás tényét valószínűsítette – az információ kiadása iránti igényt a közös jogkezelő szervezet bírósági úton is érvényesíthesse. A német megoldással rokon magyar szabályozásra a jogalkotó nem gondolt a törvénymódosítás elkészítésekor.

VI. Zárszó

A követő jogi szabályozás pontosítása, a részletek meghatározása, azaz az irányelvben foglaltak megfelelő átvétele komoly kihívás elé állította a magyar jogalkotókat, európai társaikhoz hasonlóan. A már a magyar Parlament által elfogadott törvénymódosítás az Szjt-t az irányelvvel teljes összhangban módosítja. A törvénymódosítás alapján megállapítható, hogy a viszonylag rövid irányelv által biztosított széleskörű részletszabályok megalkotásának lehetőségével a magyar jogalkotó is élni kívánt.

Az irányelvnek megfelelő rendelkezések nemzeti jogi hatályba lépését követően komoly feszültségeket jelenthet az, hogy azon tagállamok, amelyek az irányelv hatályba lépésekor még a követő jogot nem alkalmazzák, a 2010. január 1-jén lejáró időpontig nem kötelesek alkalmazni a követő jogot azok javára, akik erre a művész jogutódjaként annak a halála után jogosultak.¹²⁰ Ugyancsak problémát jelenthet az, hogy ezen tagállamoknak további két évig joguk van arra, hogy fokozatosan alkalmazkodjanak a követő jog rendszeréhez azon személyek tekintetében, akik a követő jogra a művészek halála után jogutódként jogosultak.¹²¹ Így akár 2012. januárjáig is fennmaradhatnak a tagországok közötti komoly különbségek a követő jogi díj fizetési kötelezettség körében. Ez az átmeneti időszak az ára azonban annak, hogy végül sikerült a Közösségnek egy minden tagállamra érvényes követő jogi szabályozást megalkotnia.

Amennyiben valamennyi tagországban a követő jogra vonatkozó nemzeti jogszabályok azonos tartalommal hatályba lépnek, érdekes változások következhetnek be a műkincs-kereskedelemmel foglalkozó szervezetek területi megoszlásában, az azonos feltételek miatt a jövőben az Unió számos olyan országában is alakulhatnak aukciós házak, ahol eddig ez az üzletág nem virágzott. A követő jogi díj azonos mértéke miatt az aukciós házak letelepedésének más mozgatórugói, pl. adójogi szempontjai lehetnek. Felmerülhet azonban az is, hogy a műkincs-kereskedelem

¹²⁰ 2001/84/EK irányelv 8. cikk (2) bekezdés.

¹²¹ *Uo.* 8. cikk (3) bekezdés.

áttevődik – a jelenleginél is nagyobb mértékben – az Egyesült Államokba, ahol a követő jog nem ismert jogintézmény.

A szerzők és jogutódjaik szemszögéből nézve mindenképpen előnyös és hasznos jogintézmény minden bizonnyal komoly fejlődésnek indul. Az irányelv folyamatos felülvizsgálata során, az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlata alapján a követő jog részletszabályai finomodhatnak, tovább erősítve a szerzők és jogutódjaik igényérvényesítési lehetőségeit.

A váltó fajai a 19. században*

BABJÁK ILDIKÓ**

I. Bevezető gondolatok

Az újkor technikai, közlekedési vívmányai fellendítették a nemzetközi kereskedelmet, amely megfogalmazta annak igényét, hogy a jogok mobilizálhatóak legyenek. Ezt a célt szolgálták az értékpapírok. A kereskedelem egzisztenciális érdeke a könnyű hitelszerzés és a tömegfizetések egyszerű lebonyolítása. E két szükséglet kielégítésének tökéletes eszközeként alakult ki a váltó és a csekk. Az értékpapírok közül jogtörténetünkben a váltó töltötte be a legfontosabb szerepet.

A 19. századi magyar jogtudomány nem tekintette a váltójogot a kereskedelmi jog részének, hanem önálló jogágként kezelte, tekintettel arra, hogy a váltó nemcsak fizetési, hanem hiteleszköz is volt. Váltójogunk fejlődésére az osztrák váltójog hatott döntő mértékben: az 1792. évi 17. törvénycikk lehetővé tette, hogy osztrák bíróságok ítéeljenek a kereskedők váltóköveteléseinek ügyében, mely ítéleteket a magyar hatóságoknak végre kellett hajtani. Első váltótörvényünket, a 1840. évi 15. törvénycikket („régí” váltótörvényünket) is az osztrák váltótörvény alapján állította össze Wildner Ignác bécsi jogtanár által irányított bizottság az 1839-40. évi pozsonyi országgyűlésen.¹ Ezt nem sokáig alkalmazhattuk, ugyanis az 1850. január 25-i császári nyílt parancs az osztrák (Kuncz Ödön szerint osztrák-német) *Wechselordnungot* léptette hatályba.² A Kiegyezés után az Osztrák-Magyar Monarchiában megélénkültek a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok, mindennapossá vált a váltóval való fizetés, a váltó uralta a magyar hiteléletet, melyet az osztrák és magyar váltójog harmonizálása alapozott meg. Az 1876. évi 27. törvénycikk („új” váltótörvényünk) javaslatát Apáthy István is osztrák minta alapján dolgozta ki.³

* A tanulmány a Deák Ferenc Poszt doktori Ösztöndíj támogatásával készült.

** Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, egyetemi docens.

¹ „A váltó múltja hazánkban nagyon szerény, 1840-ig még a kereskedők sem nagyon ismerték, a leghíresebb korabeli jogászok és publicisták, sőt a váltótörvény elkészítésére 1839-ben kiküldött országos bizottság előtt is idegen volt a váltójog. Pedig ezen bizottság tagja volt Deák Ferenc, Szentkirályi Móric, Szentiványi Károly, Zsedényi Ede, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc stb. is, mégsem kezdtek hozzá a törvény előkészítéséhez, amíg Wildner Ignác, bécsi jogtanár szakértőként nem csatlakozott hozzájuk.” Babják Ildikó: Az írástudatlanok váltóképessége a dualizmus idején, *AETAS* (2007) 1. (megjelenés alatt)

² Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*, Budapest, Grill, 1938, 322. o.

³ Pauler Tivadar, akkori igazságügyi miniszter a kereskedői körök „nyomására” bízta meg Apáthyt 1873-ban az új váltótörvény tervezetének elkészítésével. Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*, 322. o. Kuncz egyébként következetesen nem pusztán az osztrák, hanem a német általa-

A dualizmus államszervezetéből szükségképpen következő jogi közösségre vezethető vissza az az egyértelmű és közvetlen osztrák hatás, amelynek feltárásán túl jelen tanulmány a „boldog békeidők” magyar gazdaságában megjelenő váltójogi szabályok tanulmányozásán alapul. Bár a 19. században a váltójog fejlődésében három irány, a francia, az angol-amerikai és a német irány különböztethető meg,⁴ a jelen tanulmány célja kifejezetten azon szakirodalmi nézetek összefoglalása, amelyek a hazai és német-osztrák váltójogi témában alkotó szerzők tollából 19. század során, illetve a 20. század elején jelentek meg, ugyanis történelmi és földrajzi adottságainknak köszönhetően, figyelemmel a feljebb már említett kereskedelmi összefonódásra is, a német-osztrák váltójogot recipiáltuk. Mivel a kereskedelem rövid lejáratú hitel nélkül életképtelen, és a váltó alkalmas volt arra, hogy a hitellezés ezen típusát biztosítsa, továbbá a nemzetközi fizetés eszközeként is nélkülözhetetlenné vált (maga Kuncz minősítette „veszedelmesnek” a „legtermészetesebbnek látszó arany-küldést”⁵), nemcsak a hazai, de az egyre inkább fellendülő nemzetközi kereskedelemben is számos olyan váltójogi jogvita merült fel, amely megkívánta a váltójog nemzetközi szintű egységesítését. Ez egy hosszú folyamat volt, amelynek fordulópontjai az 1885. évi antwerpeni nemzetközi kereskedelmi jogi kongresszus,⁶ az 1910. évi első, illetve 1912. évi második hágai államértekezle-

nos váltórendszabály magyarra való átültetésének tekinti 1876. évi váltótörvényünket. Vö. Kuncz: *i. m.* 323. o., továbbá Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, II. rész, Budapest, Grill, 1929, 293. o.

⁴ A 17. században Európa-szerte sokféle váltórendszabály élt egymás mellett, de ezek különbözősége nem bénította meg a váltó gazdasági funkcióját, ugyanis ezek a „különböző” váltórendszabályok többnyire néhány bevált rendszabály kópiái voltak, és nem annyira a tartalmuk, inkább csak a címük volt különböző. E rendszabályok tömegéből az 1673. évi francia *Ordonnance du Commerce* fölényesen kiemelkedett, amellyel a kereskedelmi- és váltójog terén Franciaország veszi át a vezetést Olaszországtól. Az *Ordonnance* váltójoga jórészt átment az 1808. évi *Code de commerce*-be, amely Franciaország után világszerte elterjedt, vagy azzal, hogy egyszerűen hatályba léptették, vagy pedig úgy, hogy rendkívüli befolyást gyakorolt a külföldi kodifikációkra. A francia fölényvel vakmerően szállt szembe az 1847. évi német váltójog, amely ha nem is szakíthatott teljesen a múlttal, mégis az egyik legjelentősebb váltótörvényé vált annak folytán, hogy a váltót, mint jogintézményt új alapokra fektette. A német váltójog leglényegesebben az alábbiakban tér el a francia váltójogtól: másként biztosítja az általános váltóképességet; szigorúbb a váltó formája (szükséges a „váltó” elnevezés, az egységes váltóösszeg, a törvényszerű lejárat); teljesen kikapcsolja a fedezetet, így elismerik a váltótartozás függetlenségét; a váltó rendeleti záradék nélkül is *ipso iure* forgatható; a forgatmány formalitásai feleslegesek, sőt érvényes az üres forgatmány is; a helykülönbség kellékét csak az intézvényszerű saját váltónál követeli meg; a váltóhitelző nem szerez tulajdonjogot az intézvényszerűnél lévő fedezetre; és erélyesen védi a jóhiszemű váltószerzőt. A német váltójog által kijelölt irányt a francia jogalkotás is kénytelen volt követni (1894. VI. 8. tv.) A harmadik irányt az angolszászok képviselik. Az 1882. évi angol váltótörvényen bár kétségtelenül érezhető a francia jog hatása, közel áll a német váltójog elvi alapjaihoz, sőt, sok tekintetben túlmegegyeznek azokon. Elfogadja ugyan a németek merész újításait, de a merev német formalizmussal szemben határozott idegenkedést mutat. Az angol váltójogot a francia és a német irány között közvetítőként tartják számon. Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 278. és k. o., 294. és k. o.; Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*, 321. és k. o.

⁵ Kuncz Ödön: *Bevezetés a jogtudományba, Jogi enciklopédia*, Pécs-Budapest, Danubia, 1924, 142. o.

⁶ A kongresszus két külön osztályban működött, a váltójogi osztály ülésén E. Primez államminiszter, a tengerjogi osztály ülésén V. Jacobs volt igazságügyminiszter elnökölt. A kongresszusról beszámoló jelent meg Nagy Ferenc tollából a Jogtudományi Közlöny 1885. évi 43. számának hasábjain. Vö. Nagy Ferenc: Az antwerpeni nemzetközi kereskedelmi jogi kongresszus, *Jogtudományi Közlöny*, (1885) 43., 337. és k. o.

tek voltak,⁷ mely legutóbbi két megállapodással (az Egyezményrel és a Szabályzattal) zárult. Az Egyezményt Magyarország is aláírta, amellyel vállalta, hogy mind azt, mind pedig a Szabályzatot törvénybe iktatja. 1914-ben ugyan a képviselőház és a főrendi ház is változatlanul fogadta el a javaslatot, a törvény szentesítése elmaradt.⁸ A világháború kitörése megakadályozta egy új váltójogi jogszabályunk létrejöttét, és az egészen az 1960-as évek közepéig, a váltójog egységesítését célzó Genfi Értekezleten megszületett Genfi Egyezmény szövegének átvételéig – amely az 1/1965. (I. 24.) IM rendeletben öltött testet – váratott magára.⁹

Ezen rövid váltójog-történeti áttekintés azt mutatja, hogy a dualizmus korában voltak utoljára az üzleti élet középpontjában a váltón alapuló hitelviszonyok és kereskedelmi jogviszonyok, így érthető, ha a 19. századi hazai és német-osztrák jogi szakirodalom az értékpapírtörvény és váltójog elméleti és gyakorlati problémáinak kutatása felé fordult, és gazdag váltójogi irodalmat teremtett, amely „aranybányának” bizonyul az értékpapírtörvényt kutató számára. Jelen tanulmány a korabeli kutatások egy kis szeletének – a váltó sokoldalúságát igazoló – eredményeit foglalja össze.

II. A váltó megítélése és fajtáinak rendszerezése a 19. században

Ami a hazai váltójogi irodalmat illeti, az első munka 1802-ben latin nyelven jelent meg, Rosemann István bécsi udvari magyar ágens írta¹⁰ és tankönyvként szolgált a pesti egyetemen.¹¹ Őt követte Sáfár Imre kassai jogtanár 1825. évi, az 1795. évi váltótörvény javaslatát alapul vevő latin nyelvű műve,¹² amelyet Stettner György fordított magyarra, kiadva ezzel az első magyar nyelvű váltójogi munkát 1832-ben.¹³

Annak ellenére, hogy a 19. század közepére már viszonylag biztonságosan kezelte az irodalom a váltó fogalmát és lényegét (pénzösszeg kifizetésére irányuló értékpapírnak tekintették), a jogalkotás adós maradt a váltó fogalmának meghatározásával. Sem az 1876. évi váltótörvényünk, sem a jelenleg hatályban lévő 1/1965. (I. 24.) IM rendelet nem adja meg a váltó definícióját. Hazai jogszabályaink közül utoljára az 1840. évi 15. tc. 1.§-a tartalmazta a váltó fogalmát: „*A váltó olly oklevél, melly által kibocsátója magát a köztörvényieknél szigorúbb feltételek alatt kötelezi, hogy valamelly meghatározott somma pénzt, bizonyos helyen és időben vagy maga fizetend, vagy annak más általi kifizetését eszközli.*”¹⁴ A magyar váltójogászok közül a jelen tanulmány terjedelmi korlátaira tekintettel az

⁷ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 297. o.

⁸ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 298. és k. o.

⁹ Leszkoven László: *A váltó, mint kötelem*, Miskolc, Novotni Kiadó, 1999, 73. o.

¹⁰ Rosemann István: *Tractatus de jure cambiali juxta praestabilita apud plerasque gentes principia elaboratus*, Vindobonae, 1802.

¹¹ Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve*, Budapest, Atheneum, 1906, 111. o.

¹² Sáfár Imre: *Institutiones juris cambialis*, Budae, 1825.

¹³ *Váltójog. Sáfár Imre kir. oktató szerint fordította s világosító jegyzetekkel bővítve és Magyarországra alkalmazva kiadta* Stettner György, Pest, 1832; vö. Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve*, 112. o.

¹⁴ 1840. évi 15. tc. 1.§ (Corpus Iuris Hungarici, a továbbiakban CIH)

Apáthy István és Kuncz Ödön által közreadott váltó-fogalmat ismertetjük, ugyanis Apáthy még a 19. század végén, Kuncz pedig a 20. század elején, de vizsgált korszakunk váltójogi szabályaira és váltójogi gyakorlatára alapozva fejtette ki nézeteit. Apáthy szerint „*maga a váltólevél törvényes alakban kiállított okirat, mely által mindenki, a ki ez okiratot, vagy a vele összefüggő nyilatkozatot aláírja, magát a köztörvényben megállapítottaktól eltérő következmények – a váltói szigor – terhe mellett arra kötelezi, hogy az okirat jogszerű birtokosának, a váltó bemutatása és kiadása mellett, bizonyos időben és helyen meghatározott pénzüsszeget fizetend.*”¹⁵ Kuncz néhány évtizeddel később már tovább megy, kimondja a „bűvös szót”: a váltó értékpapír. Az alábbiak szerint fogalmaz: „*a váltó alapjában véve adóslevél, de annak egészen különleges faja. Az adóslevélről a váltót mindenekelőtt az a körülmény választja el, hogy a váltó értékpapír.*”¹⁶ A váltójogi irodalomban¹⁷ az alábbi jellemvonásokkal írják le a váltót, természetesen a teljesség igénye nélkül. A követelés, amelyet kifejez, úgy van a váltóban megtestesítve, hogy az csak a papírban (a váltólevélben) és csak ez által létezik. A váltólevél nem pusztán a követelés, illetve tartozás bizonyítására szolgál, hanem feltétele a követelés keletkezésének, fennmaradásának és érvényesítésének. A követelés a papír sorsához kötött, csak azzal együtt gyakorolható, átruházható, csak a papírral együtt szüntethető meg. A váltót a konstitutív értékpapírok közé sorolták, és a legtisztább írásbeli szerződésnek tekintették.¹⁸ A korabeli felfogás szerint az értékpapírnak az a jog ad „értéket”, amelyet az okirat tanúsít.

Az értékpapír-elméletek arra kerestek választ, hogy milyen cselekmény, esetleg esemény létesít az értékpapírnak gazdasági értéket adó kötelezettséget?¹⁹ Az értékpapír elméletek²⁰ közül az ún. *kreációs elmélet* különösen a német és a magyar váltójogi irodalomban terjedt el. Ennek lényege, hogy az értékpapírba foglalt kötelezettséget magának a papírnak a kiállítása „szüli.” A váltó kibocsátója amikor aláírja a váltót, arra tesz a publikumnak ígéretet, hogy valóságos papírpénzt kreál. A kiállítás, azaz a kreáció nem előkészítő aktus, hanem magát a kötelmet perfektuálja.²¹ Leszkoven László szerint „az értékpapír által nyújtott minőségi többlet (a deklaratív és az érvényességi okiratokhoz képest) abban áll, hogy a szóban forgó jogosultság lényegében az okirat kiállításával keletkezik, s az értékpapírban foglalt

¹⁵ Apáthy István: *Anyagi és alaki váltójog*, Budapest, Eggenberger, 1884, 59. o.

¹⁶ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*, 318. o. és ugyanezt a fogalmat adja ugyanő *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata című műve* 260. és következő oldalán is.

¹⁷ A vizsgált korszak váltójogi irodalmát oldalakon át sorolja Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 260-262. o. és Apáthy István: *Anyagi és alaki váltójog*, 55-57. o.

¹⁸ Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve*, 2. o.

¹⁹ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 51. o.

²⁰ A váltóelméletekről bővebben lásd Babják Ildikó: *Váltóelméletek a 16-19. században*, *Jogtörténeti Szemle*, (2006) 4., Budapest-Győr-Miskolc, 4-12. o.

²¹ Kuncz itt elsősorban Carl Einertre hivatkozik, aki azt a konklúziót vonta le, hogy a váltó a kereskedők papírpénze. Vö. Carl Einert: *Das Wechselrecht nach dem Bedürfnis im XIX. Jahrhundert*, Leipzig, Verlag von Friedrich Christian Wilhelm Vogel, 1839, és Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 53. o.

jogot, követelést, az értékpapír nélkül bizonyítani, érvényesíteni, átruházni, megterhelni főszabályként nem lehet.”²²

A váltó segítségével elvállalt kötelezettség egyoldalú és feltétlen, ellenszolgáltatáshoz nem kötött, elvont (*abstract*) jogügyletet feltételez, az alapul szolgáló jogcímtől függetlenül érvényesíthető. A 12-13. századi Európában a váltó lényege az volt, hogy kibocsátója a neki átadott pénzösszeg fejében arra vállalt kötelezettséget, hogy egy másik helyen, az ottani pénznemben a váltóban szereplő összeget meg fogja fizetni. A váltó ténylegesen pénzváltást jelentett, amely különböző helyek között a váltólevél közvetítésével történt. A pénzküldés és a pénzváltás kettős feladatát a *camporok*,²³ az olasz pénzváltók végezték, akik kezdetben pusztán pénzváltással, pénznemcserével foglalkoztak, majd tevékenységük lett a pénzküldés is. A pénzváltásról kezdetben nem állítottak ki okiratot, de a 13. század közepére kialakult az a szokás (*consuetudo mercantiae* és a *stylus mercanti*²⁴), hogy „a bankár a kereskedőtől átvett pénz fejében egy közjegyzői okiratot (fizetési ígéretet, kötelezvényt) adott át, amelyben kijelentette, hogy a papírban foglalt pénzösszeget későbbi időpontban ő maga ki fogja fizetni.”²⁵ A pénzváltás e módját (*cambium per litteras*) Leszkoven méltán tekinti a mai váltó első megjelenési formájának.²⁶ Amikor azonban a *camporok* pénzküldéssel is el kezdtek foglalkozni, a kötelezvények egyre inkább úgy szóltak, hogy az adott pénzösszeg a kiállítás helyétől eltérő földrajzi helyen, más városban – Leszkoven kiegészítésével: más vásárokon – fizetendő, így a helykülönbözőség folytán ezen okiratok a telepített saját váltó előzményének tekinthetők.²⁷ A kereskedelmi forgalom diktálta igényeket követve a váltóüzlet fokozatosan kikerült a *camporok* kizárólagos befolyása alól, és a kereskedők a pénzváltók közbeiktatása nélkül, maguk is állítottak ki váltókat, ezzel egyenlítővé ki az egymás közötti kölcsönös követeléseiket. Ennek köszönhetően a váltóüzlet sokkal gyorsabban terjedt, nagyobb lendületet vett, ez pedig azt eredményezte, hogy a váltó az áruforgalom tárgyává vált, amelyhez hozzájárult a forgatmány intézményének megjelenése.

A helykülönbség (*distancia loci*) követelménye mellett a fizetési időbeli eltérés (*distancia temporis*) került előtérbe,²⁸ a *distancia loci* pedig fokozatosan kikopott a váltó fogalmából, ugyanis a kereskedelmi forgalom fellendülése megkövetelte, hogy a váltóügylet ugyanazon a helyen is megtörténhessen, a váltó helyi hitelezé-

²² Leszkoven: *i. m.* 36. és k. o., a 40. oldalon hivatkozva Novotni Zoltán: *Az értékpapírijogok és forgalmazásuk szabályozásának elvi kérdései* című kéziratára, Miskolc, 1991, 2. o.

²³ A *camporok* tevékenységét részletesen bemutatja és az általuk kiállított váltók eredeti szövegét hozza: Friedrich-August Biener: *Wechselrechtliche Abhandlungen*, Lipcse, Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1859, 18-28. o.; *camporok* jogügyleteiről és társaságaikról lásd még: Georg Friedrich von Martens: *Versuch einer historischen Entwicklung des wahren Ursprungs des Wechselrechtes*, Göttingen, Verlag von Johann Christian Dietrich, 1797, 21-30. o.

²⁴ Apáthy: *i. m.* 27. o.

²⁵ Leszkoven: *i. m.* 59. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Freiherr von Canstein: *Das Wechselrecht Österreichs*, Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1890, 7. o. Vö. Leszkoven: *i. m.* 61. o.

si célokat is szolgálhasson.²⁹ Csak olyan rendeleti papírt ismertek el váltónak és csak azon papír esett a szigorú váltójogi szabályok alá, amely kifejezetten tartalmazta a „váltó” megnevezést.

Mielőtt még a váltók fajtáit részletesen ismertetnénk, itt indokolt felvázolni a váltófajták rendszerezésének azon lehetőségeit, amelyek a 19. századi váltójogi irodalomban felbukkantak.

A váltónak két fő fajtát lehet megkülönböztetni: az idegen váltót és a saját váltót. Az *idegen váltónál* az értékpapír kiállítója (a kibocsátó) felszólít egy személyt (az intézvényezettet), hogy meghatározott összeget meghatározott időben fizessen egy másik név szerint megjelölt személynek (a rendelvényesnek), vagy annak, akit a forgatmányok összefüggő láncolata alakilag váltóbirtokosnak igazol. A *saját váltónál* a kibocsátó arra kötelezi magát, hogy meghatározott összeget meghatározott időben fizessen egy másik név szerint megjelölt személynek (a rendelvényesnek), vagy annak, akit a forgatmányok összefüggő láncolata alakilag váltóbirtokosnak igazol.³⁰ Ezeken kívül a váltónak vannak *egyéb fajtái*, amelyeket Kuncz, Freiherr von Canstein német váltójogász nyomán³¹ az alábbiak szerint csoportosított:³²

1. *A váltón szereplő személyeket figyelembe véve:*
 - a) intézvényezett saját váltó: a kibocsátó és az intézvényezett egy személy;
 - b) saját rendeletre szóló váltó: a kibocsátó és a rendelvényes egy személy;
 - c) bizomány-váltó: a kibocsátó a saját nevében, de megbízója számlájára állítja ki a váltót, amelynek következtében az intézvényezettnek a fedezetről a megbízó köteles gondoskodni;
 - d) szükségbeli utalványozottat megjelölő váltó (*adressierter Wechsel*)
 - e) az olyan telepített váltó, amelyet nem az intézvényezett (az elfogadó), hanem egy tőle különböző személy (a telepes) fizet ki.
2. *A forgalomképesség foka szerint megkülönböztetjük:*
 - a) a forgatható váltót;
 - b) a rekta-váltót;
 - c) a bemutatóra szóló váltót (ott ahol a törvény megengedi).
3. *A váltóokirat száma szerint megkülönböztetendő:*
 - a) a *sola*-váltó, amelyet egyetlen példányban állítanak ki;
 - b) a kibocsátótól kiállított másodlatok (első-, másod-, harmad-váltó).
4. *A lejáratot véve alapul megkülönböztethető:*
 - a) a rövid (5-15 nap) és a hosszúlejáratú (75-nél több nap) váltó;

²⁹ A helykülönbség követelményét elsősorban az egyház tartotta elsőrendűnek, megakadályozandó, hogy a váltó az uzsorások céljait szolgálja. Wilhelm Endemann: *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre II*, Berlin, Guttentag, 1874, 202. o. A 18. század elején Angliában, Németországban, Ausztriában és végül Franciaországban is száműzték a *distantia loci* kellekét a váltójogi törvényekben megfogalmazott váltófogalmakból. Vö. Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve*, 5. o.

³⁰ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 266. o.

³¹ Freiherr von Canstein: *Lehrbuch des deutschen Wechselrechts*, Berlin, Carl Heymann, 1890-ra hivatkozik Kuncz. Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 269. o.

³² Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 267-269. o.

- b) a határozott napra szóló váltó;
 - c) a látra (megtekintésre) szóló váltó;
 - d) a lát után bizonyos időre szóló váltó;
 - e) a kelet után bizonyos időre szóló váltó;
 - f) a vásári váltó (ezt az 1876. évi váltótörvényünk nem ismeri el);
 - g) az *uso* váltó, amelyet a „szokásos” időben kell fizetés végett bemutatni;
 - h) a részletváltó, amelynél a váltóösszeg egyes részei különböző időpontokban lesznek esedékesek;
 - i) a felmondásos váltó;
 - j) a határidős váltó, amelyet pl. egy hónapon belül kell kifizetni.
5. *A kiállítás- és fizetés helyét véve alapul megkülönböztethetjük:*
- a) a belföldi váltót;
 - b) a külföldi váltót;
 - c) a tranzitó-váltót, amely külföldön kelt és fizetendő, de megfordul belföldön is.
6. *A fizetés helyét véve alapul létezik:*
- a) helyi váltó, amelyet a kiállítás helyén fizetnek ki;
 - b) helykülönbségi váltó (*Distanzwechsel*), amelyet a kiállítás helyétől földrajzilag különböző helyen fizetnek ki;
 - c) telepített váltót, amelyet a főkötelezett lakóhelyétől különböző helyen fizet ki, vagy maga a főadós, vagy egy külön kijelölt személy: a telepes;
 - d) ún. *Zahlstellenwechsel*, amelyet ugyan a főadós lakóhelyén, de nem a lakásán, vagy üzlethelyiségében, hanem más helyiségben (pl. egy helyi banknál) fizetnek ki.
7. *A váltóösszeghez fűzött megjegyzések alapján megkülönböztethetjük:*
- a) az értékváltót, amely bizonyos valuta, vagy e valuta értékének követelésére ad jogot;
 - b) az effektíve fizetendő váltót, amelynél a hitelező a váltóban kitett valutában követelheti a teljesítést;
 - c) a kamatozó váltót, amelynél a hitelező a váltóösszeg után kamatot is követelhet.
8. *A váltón szereplő aláírások alapul vételével megkülönböztethetjük:*
- a) a kézi váltót, amely rend szerint csak a kibocsátó aláírását tartalmazza;
 - b) a kész váltót, amely már több aláírást (kibocsátó, elfogadó, forgatók) tartalmaz és amelyet a váltóbirtokos fizetés végett, biztosítékul stb. ad a hitelezőjének;
 - c) a bankszerű váltót, amelyen két (esetleg három) megbízható, hitelképes személy aláírása szerepel és amelyet a bank leszámítol;
 - d) a bankváltót, amelyet bankra intéznek vagy amelyen bank aláírása szerepel;
 - e) a pinceváltót, amelyen hamis vagy kitalált személyeket megjelölő aláírások vannak.

9. A kiállítás célját véve alapul megkülönböztetünk:

- a) az inkasszó-váltót, amellyel a kibocsátó az intézménnyel szemben fennálló követelését hajtja be;
- b) a biztosíték-váltót, amely biztosítékkal szolgál;
- c) a viszontváltót (visszváltót), amellyel a váltóhitelező visszkereseti követelését hajtja be valamely visszkereseti kötelezetten;
- d) a fedezeti váltót, amellyel az elfogadó fedezeti követelését egyenlíti ki;
- e) a prolongációs váltót, amelyet lejárt váltó helyett, a lejárat meghosszabbítása végett állítanak ki;
- f) az alapváltót, amelynek alapján a viszont-, fedezeti- és prolongációs váltót kiállítják.

10. A váltó sorsát véve figyelembe, megkülönböztetjük:

- a) az elfogadott, forgatott, névbecsülésből elfogadott és kezessel biztosított váltót;
- b) a diszhonorált váltót, amelyet nem fogadnak el, vagy nem fizetnek ki;
- c) a megóvatolt váltót, amelynél óvást vettek fel;
- d) az erejét vesztett (prejudikált) váltót, amelynél a fizetés hiánya miatti óvást nem, vagy nem a kellő időben vették fel;
- e) az elévült váltót, amelynél a váltóadások elleni kereset elévült.³³

III. Az idegen váltó

[1] Az idegen váltóban szereplő személyek. A váltók alapvető fajtáját jelentik az „idegen váltók”, amelyek alakja tulajdonképpen egy utalványnak felelt meg: a kiállító utasít valakit, hogy egy harmadik személynek fizessen meg egy pénzösszeget. Ezen váltó megnevezése annak köszönhető, hogy a kibocsátó nem maga (és nem is az ő nevében eljáró személy³⁴), hanem egy idegen személy fizetését ígéri meg.³⁵ Az idegen váltót „valóságos váltónak” (*cambio formale, fremder*,³⁶ *förmlicher Wechsel*³⁷) is nevezik, mert a váltóban foglalt pénzmennyisé-

³³ Mint látható, a 19. század végén szinte határtalan azon módok száma, amelyek szerint a váltókat csoportosítani lehet. A jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem engedik meg, hogy a váltónak a felsorolt összes szempont szerint megkülönböztetett alfaját részletesen elemezzük. Azon váltófajták jellemzésére szorítkozunk, amelyek a magyar hitelélet hétköznapijaiban a leggyakrabban alkalmaztak.

³⁴ Itt felhatalmazott, vagy megbízott személyre kell gondolni. Császár Ferenc: *A magyar váltójog*, Pest, Trattner-Károlyi, 1845, 19. o.

³⁵ Mind az 1840. évi, mind pedig az 1876. évi váltótörvényünkben is *fremder Wechsel* megjelölést találunk az idegen váltóra, annak ellenére, hogy már akkor is a német nyelvű szakirodalomban következetesen *gezogene* vagy *trassatierte Wechsel*, röviden *Tratte* jelenti az idegen váltót. Vö. Gustav Rothbaum: *Handels- und Wechsellehre*, Prága, Mercy, 1887, 25. o.

³⁶ Karvasy az alábbi fogalmát adja az idegen váltónak: „idegen váltónak neveztetik az, melyben a kibocsátó arra kötelezi le magát, hogy a fizetést valamely más tőle jogilag különböző és egyébként (azaz ezen különös megbízás esetén kívül) nem az ő nevében cselekvő személy által teljesítendő.” In: Karvasy Ágoston: *A magyar váltójog*, Győr, Özvegy Streibig Klára, 1846, 8. o. Ez a fogalom egyébként megegyezik az 1840. évi XV. tc. I. részének 2. §-ban foglalt váltófogalommal. Vö. CIH.

get nem azon a helyen fizetik ki, ahol azt kiállították, hanem egy másik helyen.³⁸ A mindennapi kereskedelmi forgalomban mégis leginkább az „intézkvény” vagy „intézkvényezett váltó” megnevezés terjedt el, amely arra utal, hogy a kibocsátó egy fizetési meghagyást intézett egy harmadik személy felé.

Az idegen váltót felhasználó ügyletben három személyt kell megkülönböztetni. A *kibocsátót*, aki a váltóban a fizetést ígéri, a *rendelvényest* (akinek részére a fizetést rendelik, tehát) akinek a fizetést ígéri, a fizetést teljesítik és az *intézkvényezettet*, akinek részéről a kibocsátó a fizetést ígéri, és akihez a rendelvényes a fizetési felhívását intézi.³⁹

[2] A váltóképesség. A 19. századi magyar váltójogi irodalomban számos egymással össze nem egyeztethető nézetet találni a váltóképesség mibenléte, fogalma, különösen pedig változatai tekintetében. A váltóképesség megítélésének részletezése előtt indokolt rögzíteni azt az egyébként hatályos váltójogunkban is – Leszkoven szavaival – „legelemibb szabályt”, mely szerint váltói akarat nélkül nem létezik váltói kötelezettség,⁴⁰ illetve azon Plósz szerinti „abszolút” szabályt, hogy a váltóképességnek a váltónyilatkozat megtételekor kell fennállnia.⁴¹ Míg Apáthy – hasonlóan a szerte Európában tapasztaltakhoz – cselekvő és szenvedő váltóképességet különböztetett meg,⁴² addig Plósz vitatva ezen felosztás jogászai megalapozottságát azt vallotta, hogy a váltóképesség mindig cselekvési képesség, így a váltóképesség nem lehet szenvedő, az mindig cselekvő.⁴³ Vizsgáljuk meg, e szerzők mire alapozták állításaikat! Apáthy német váltójogászok munkáira hivatkozva⁴⁴ a cselekvő váltóképességet az általános jogképességgel tekintette azonosnak, és nem tért ki részletesen a váltóképesség cselekvő oldalának vizsgálatára. Megtette ezt azonban Plósz, aki szerint sem a váltóképességet, sem annak ellenkezőjét nem lehet vélelmezni, hanem „a bizonyítási teher kérdése a körül forog, hogy a váltóképesség szabálynak vagy kivételnek tekintendő-e.”⁴⁵ Itt szögezi le, hogy nálunk a váltóképesség szabály, és a váltóképtelenség kivétel.⁴⁶ Apáthyval szemben azon az állásponton van, hogy a váltóképesség nem is feltétele a váltójogügyletnek, ugyanis a váltójogi kötelezettség anélkül létrejön, hogy a váltóval aktívákat szerző személy elfogadó nyilatkozatot tenne, sőt a váltóval szerzőnek még cselekvőképesség

³⁷ A Magyar Jogi Lexikon hozza a francia: *traite*, az angol: *draft* és az olasz: *cambiala tratta* megjelölést. Proszvimmer Béla: Váltó, in: *Magyar Jogi Lexikon VI. kötet* (szerk.: Márkus Dezső), Budapest, Pallasz, 1907, 904. o.

³⁸ Császár: *i. m.* 19. o.

³⁹ Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlata*, Budapest, Grill, 1917, 259. o.; Canstein: *i. m.* 34. és k. o.

⁴⁰ Leszkoven: *i. m.* 112. o.

⁴¹ Plósz Sándor: *A magyar váltójog kézikönyve*, Budapest, Eggenberger, 1889, 76. o.; ugyanígy Leszkoven: *i. m.* 112. o.

⁴² Apáthy: *i. m.* 83. o.

⁴³ Plósz: *i. m.* 67. és k. o.

⁴⁴ Bh. Hartmann: *Allgemeine deutsche Wechselordnung nach der Rechtslehre und Rechtssprechung erläutert*, Berlin 1882, 135. o., Brauer: *Die allgemeine deutsche Wechselordnung*, Erlangen, 1851, 24. o.

⁴⁵ Plósz: *i. m.* 76. és k. o.

⁴⁶ Uo.

séggel sem kell rendelkeznie.⁴⁷ Ezt továbbgondolva azt is leszögezhetjük, hogy egy nem létező, tehát nem is jogképes személy részére tett váltójogi nyilatkozat is kötelező, ha a jogosított személy később létrejön, vagy a váltó egy más hitelezőhöz kerül. A cselekvő váltóképesség tehát csak abban a tekintetben lényeges, hogy váltóhitelezőként legyen aki a váltót átveszi, illetve legyen aki a váltóhitelező képviselőjében birtokba veszi a kötelezvényt. A birtok (bírlalat) kérdése azonban ténykérdés, jogképesség nem szükséges hozzá. Mindezen okfejtés alapján egyetértünk Plósszal, aki az Apáthy által vázolt ún. *cselekvő váltóképességet* nem tekinti különös váltójogi képességnek, ezért a váltóképesség alatt csakis a szenvedő váltóképességet érti.⁴⁸ A 19. században az európai váltótörvények⁴⁹ általában a szenvedő váltóképességet a szerződési képességgel hozzák összefüggésbe, az egyes államok szabályai csak abban térnek el egymástól, amennyiben máshol húzzák meg a szerződési képesség korhatárát.

Az 1840. évi váltótörvényünkben az 1. § határozza meg, ki rendelkezik szenvedő váltóképességgel: „szenvedő váltóképességgel bír mindenki, a ki terhes szerződések jogérvényesen köthet.”⁵⁰ Ugyanígy fogalmaz a német váltórendszabály 1. cikke is. Érthető a német és a magyar jogalkotó törekvése: a kereskedelmi forgalom dinamizmusa azt kívánja, hogy mindenki használhassa a váltót, mint a kereskedelmi forgalom közvetítőjét, akit a magánjog felruház azzal a képességgel, hogy kötelezettséget vállaljon, azaz visszterhes szerződéseket kössön.

Érdekes kitérni röviden az asszonyok és hajadonok váltóképességére. Az 1840. évi váltótörvényünk 9. §-a szerint „Az asszonyok és hajadonok azonban, hacsak mint kereskedők a törvény értelmében bejegyezve nincsenek, idegen váltókra nézve sem bírnak szenvedő váltó-képességgel.”⁵¹ Vághy ezzel kapcsolatban vetette fel azt a kérdést, hogy „asszonyok és hajadonok, kik mint kereskedők az illető hatóságnál ugyan p. o. (példának okáért) valamely kereskedőnek özvegye a Győri Magistratusnál, de nem a váltótörvényszéknél vannak bejegyezve, adhatnak-e idegen váltót?”⁵²

Válaszát tulajdonképpen a kereskedőkről szóló 1840. évi 16. tc. 3 és 4. §-ra alapította. Ezek szerint:

⁴⁷ Plósz: i. m. 68. o.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A szenvedő váltóképesség szempontjából az európai szabályozás több iránya figyelhető meg. Az újkori európai törvények első csoportját a hannoveri (1822), a porosz (1794) és a württembergi (1864) váltójogi szabályok alkotják, amelyek szerint szenvedő váltóképességgel csak azok rendelkeznek, akiket e képességgel maga a törvény ruház fel; ide elsősorban a kereskedők tartoznak, akikhez a helyi viszonyokhoz képest egyéb személyek is csatlakozhattak. A második csoportot a danzigi (1701), a brémai (1844), a szász (1864), a hamburgi (1711) és a frankfurti (1862) váltótörvények teszik ki, amelyek a váltóképességet mint a szerződési képességből eredő szabályt állítják be, de e szabály alól számos kivételt soroltak fel, s emiatt nagyon nehéz e váltótörvényeket e tekintetben közös nevezőre hozni. Végül a harmadik csoportban található meg az 1840. évi magyar, a dán (1681), az osztrák (1843) és a sziléziai (1738) váltótörvény; közös jellemzőjük, hogy különbséget tesznek az idegen és saját váltók között, és ezek szerint különböztették meg a szenvedő és cselekvő váltóképességet is. Apáthy: i. m. 83. o.

⁵⁰ Vö. CIH

⁵¹ 1840. évi 15. tc. I. rész 9. § (CIH)

⁵² Vághy Ferenc: *Magyar váltójogi kérdések*, Pest, Eggenberger, 1841, 10. o.

„A kereskedési címnek bejegyzése történhetik vagy

a) a váltó-törvényszéknél, vagy

b) az illető törvényhatóságoknál.⁵³

Az, a ki a váltó-törvényszéknél kívánja kereskedési címét bejegyeztetni, azt a váltótörvény II-dik Részének 3-dik fejezetében megállapított határozatok szerint köteles teljesíteni, s a bejegyzés után olly kereskedőnek tekintetik, kinek a Váltótörvény I. Rész 2-ik fejez. 10. §-a a saját váltókra nézve teljes mértékű váltóképességet tulajdonít.⁵⁴

Vághy három indokot is megjelöl amellett, hogy miért is megengedett a kereskedőként bejegyzett asszonyok számára idegen váltót kibocsátani. a) A törvény 9. §-a csak azon asszonyokat zárja el e lehetőség elől, akik nincsenek bejegyezve; a kérdésben megjelölt asszonyt pedig a Győri Magistratusnál bejegyezték kereskedőként.⁵⁵ b) A saját váltó adási képességről rendelkező 10. § kimondja, hogy a kereskedők, gyárosok és kézművesek közül csak azok adhatnak ki saját váltót, akik magukat a váltótörvényszéknél bejegyeztették. A 9. § szerint az idegen váltó kiadásához *általában* kell bejegyeztetnie magukat a kereskedőknek, gyárosoknak és kézműveseknek, a 10. § pedig a saját váltóra nézve *egyenesen és szorosan* a váltótörvényszéket jelöli meg a bejegyzés helyeként. A törvény maga éles különbséget tesz, amelyből VÁGHY arra következtetett, a törvénynek nem volt célja az idegen váltók kibocsátásának lehetőségét az illető hatóságnál bejegyzett asszonyok és hajadonok elől elzárni.⁵⁶ c) Ezen kereskedő asszonyoknak és özvegyeknek érdekében állt, hogy idegen váltót adhassanak ki, mely képesség nélkül talán nem is folytathatták volna kereskedői tevékenységüket. A váltótörvényszéknél való kereskedőként történő bejegyeztetés – VÁGHY szavaival – „költséges és több tekintetben bajos dolog. Éppen azért mivel a törvény egyedül ezen határozatot mint sanctiot állította fel arra, hogy ki ki magát a váltótörvényszéknél bejegyeztesse, azt tovább és jelesen arra terjesztteni, hogy idegen váltót se adhasson ki, vagy azért ne kezeshessék, nem lehet.”⁵⁷

„Újabb” váltótörvényünk (1876. évi 27. tc.) csak a szenvedő váltóképességet ismerte, és egyformán szabályozta az idegen és saját váltókra nézve:

„1. §. Szenvető váltóképességgel bir mindenki, a ki terhes szerződéseket jogérvényesen köthet. Nem teljeskorúak szenvető váltóképességgel csak az esetben birnak, ha önállóan ipart űznek.”⁵⁸ Az 1876. évi magyar váltótörvény a teljeskorúsághoz köti a váltóképességet,⁵⁹ teljeskorúnak pedig az minősült, aki betöltötte 24. életévét.⁶⁰ Logikus, hogy az önálló iparűzéshez a jogalkotó megadja annak lehetőségét, hogy az illető váltójogi kötelezettséget vállaljon, még akkor is, ha kiskorú. A korabeli jogalkotás szerint kiskorú az, aki élete 14. évét betöltötte, és

⁵³ 1840. évi 16. tc. 3. § (CIH)

⁵⁴ 1840. évi 16. tc. 4. § (CIH)

⁵⁵ Vághy: *i. m.* 10. o.

⁵⁶ Vághy: *i. m.* 11. o.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Vö. 1872. évi 8. tc. 2. § (CIH)

⁵⁹ 1876. évi 27. tc. 1. §.

⁶⁰ 1877. évi 20. tc. 1. §.: *Teljeskorúság a személy életkora 24. évének elteltével éretik el.* (CIH)

ezen személyek „arról, a mit szolgáltatuk és munkájuk által szereznek, szabadon rendelkezhetnek, ha fenntartásukról maguk gondoskodnak.”⁶¹

A nők váltóképességének megítélése is módosult az 1840-es rendelkezéshez képest: „1.§ ...Nők, az 1874:XXIII. tc. 2-ik §-a által szabályozott teljeskorúság esetében is – a mennyiben önálló ipart nem űznek – csak a 24-ik életév betöltésével nyernek szenvedő váltóképességet.”⁶²

A dualizmus-kori újabb váltójogi irodalomban többször találkozhatunk az ún. relatív váltóképesség fogalmával, leginkább olyan kontextusban, hogy „nálunk ilyen nem létezik.”⁶³ A *relatív váltóképesség* azt jelentette, hogy valaki a szerint váltóképessé vagy váltóképtelen, hogy a váltóügylet alapját képező alapügylet tekintetében van-e szerződési képessége vagy nincs. A német váltórendszabály alapján a Birodalmi Kereskedelmi Főtörvényszék,⁶⁴ majd a Birodalmi Törvényszék⁶⁵ ítélkezési gyakorlata elismerte a relatív váltóképességet,⁶⁶ és az osztrák legfőbb ítélőszék is váltóképessének tekinti a kiskorút a gyámhatóság által szabad kezelésére átengedett jövedelemfeleslegre,⁶⁷ továbbá saját keresményére nézve,⁶⁸ ha a váltóból kiderül, hogy erről akart intézkedni. A relatív váltóképesség ellen foglalt azonban állást Thöl és Lehmann is a korabeli német irodalomban,⁶⁹ ahogyan Plósz is, mondván, hogy a váltóképesség egy „külön képesség.”⁷⁰ Csatlakozunk ezen véleményhez, de arra hivatkozva, hogy a váltókötelezettség független a váltóadás alapjául szolgáló jogviszonytól. A dualizmus-kori magyar váltójog nem ismeri a relatív váltóképességet olyan értelemben sem, hogy egy személy bizonyos gazdasági körben váltóképessé, ezen körön kívül pedig nem rendelkezik váltóképességgel. Ezt az 1876. évi váltótörvényünk 1. §-ból levezethető azon fentebb bemutatott esetre vonatkozó korlátozás támasztja alá, amikor egy 14. évét betöltött kiskorú saját munkájával szerez javakat, pusztán ezen javak feletti szabad rendelkezése még nem teszi képessé arra, hogy e javak tekintetében váltókötelezettséget vállaljon.⁷¹

⁶¹ 1877. évi 20. tc. 3. § (CIH)

⁶² 1876. 27. tc. 1. § (CIH)

⁶³ Plósz: *i. m.* 71. o.

⁶⁴ *Reichs-Oberhandelsgericht* (továbbiakban ROHG.), amely az 1869. június 12-i törvénnyel felállított lipcsei Legfőbb Szövetségi Kereskedelmi Törvényszék helyébe lépett, hatáskörének kiterjesztése mellett. 1871. szeptember 2. és 1879. október 1-ig működött, majd az 1877. évi bírósági szervezeti törvény értelmében átalakult a tágabb hatáskörű lipcsei Birodalmi Törvényszékké (továbbiakban RG.). Plósz 28. o.

⁶⁵ *Reichgericht* (RG.), lásd az előző jegyzetet.

⁶⁶ Vö. ROHG. Entsch. B. VII. és XXIII. 25. és 185. o., illetve az RG. 1881. szeptember 29. határozata, in: Goldschmidt: *Zeitschrift für das deutsche gesammte Handelsrecht*, XXIX. kötet 191. o.

⁶⁷ Vö. Optk. 247.§

⁶⁸ Vö. Optk. 246. §

⁶⁹ Heinrich Thöl: *Das Wechselrecht*, Göttingen, Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1878, 25.§ és Heinrich Otto Lehmann: *Lehrbuch des deutschen Wechselrechts*, Stuttgart, 1886, 289. o.

⁷⁰ Plósz: *i. m.* 71. o.

⁷¹ Vö. 1877. évi 20. tc. 3. § (CIH), lásd feljebb.

[3] Az idegen váltó különös nemei.

(a) A lát után bizonyos időre szóló intézkedés. Mivel az idegen váltó „intézkedés” megjelöléssel terjedt el a mindennapok forgalmában, az idegen váltók különös nemeinek megnevezésében is az intézkedés kifejezéssel találkozunk. Itt említjük meg, hogy ezen váltótípusnál is nagyon fontos tisztázni a *lejárat* fogalmát. Császár szerint a lejárat azon határidőt jelenti, melyen belül a váltó kifizetendő.⁷² A század végén Plósnál azt találjuk, hogy a lejárat napja az a nap, amelyen a fizetés a váltó tartalma szerint teljesítendő.⁷³ Kuncz a lejáratot a *fizetés* idejeként jelöli meg, és „igen lényegesnek” tartja, mert ez nemcsak a követelést teszi esedékessé, hanem bizonyos váltócselekmények (fizetés végett való bemutatás, óvás-felvétel) teljesítésének idejét is megszabja.⁷⁴ Mint látható, meg kell különböztetnünk az *elfogadás* és a *fizetés* végett való bemutatás határidejét. Nézzük először az elfogadás végetti határidőket a lát után bizonyos időre szóló váltók esetében!

A lát után bizonyos időre szóló váltók lejáratú idejét egy az intézkedéssel történt bemutatástól, (lát végetti bemutatástól) számították. Ezeket – azon célból, hogy megállapítsák a váltó lejáratú idejét – be kell mutatni az intézkedéssel. Mivel méltánytalan lett volna a váltóbirtokos belátására bízni a bemutatás idejének megválasztását (ezzel ugyanis a váltóadós bizonytalan ideig maradt volna lekötve), a lát után bizonyos időre szóló váltókat bizonyos határidőn belül kellett *elfogadás* végett bemutatni. A 19. századi magyar váltótörvények eltérően szabályozták ezen határidőt. Az 1840. évi törvény maga is különböző terminusokat jelöl meg attól függően, hogy hol kell az adott váltót bemutatójának kifizetni:

„53. §. Azon váltókat, melyek lát után bizonyos időre szólanak, és Magyarországon vagy a hozzácsatolt Részekben fizetendők, legfeljebb a következő határidők elforgása alatt, melyek mindenkor a váltó keltétől számítandók, kell elfogadás végett bemutatni, nevezetesen:

- a) A fizetés helyén kelteket nyolcz nap alatt;
- b) Más helyeken pedig, de mégis Magyarországon és a hozzákapcsolt Részekben, úgyszinte Erdélyben, vagy az ausztriai birodalom örökös tartományaiban kelteket, két hónap alatt;
- c) Az ausztriai birodalom határán kívül az európai szárazon vagy szigeteken kelteket, hat hónap alatt;
- d) Ázsiának és Áfrikának fekete és közép tenger melléki vidékein és szigetein kelteket, nyolcz hónap alatt;
- e) Egyéb itt világosan nem érdekelt tartományokban kelteket, egy és fél év alatt.”⁷⁵

Újabb váltótörvényünk (1876. évi XXVII. tc.) ugyanúgy határozza meg ezen határidőt, mint a német általános váltórendszabály.⁷⁶

⁷² Császár: *i. m.* 94. o.

⁷³ Plósz: *i. m.* 273. o.

⁷⁴ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlatja*, 335. o.

⁷⁵ 1840. évi 15. tc. 53. § (CIH)

⁷⁶ Olyannyira követtük a német mintát, hogy nálunk is a 19-20. §-ban rendezték a problémát, mint a németeknél.

„19. §. A lát után bizonyos időre fizetendő váltókat, a forgatók, s a kibocsátó elleni visszkéretet különben elvesztésének terhe alatt, a váltóban foglalt különös meghagyáshoz képest, ilyennek nem léteben pedig a kiállításától számítandó két év alatt kell elfogadás végett bemutatni.

Ha az ily váltón valamelyik forgató forgatmányában különös bemutatási határidőt jelölt ki, az ő váltójogi kötelezettsége megszűnik, ha a váltó a kijelölt határidő alatt elfogadás végett be nem mutatatik.”⁷⁷

A fizetés végetti bemutatás tekintetében újabb váltótörvényünk „Fizetési határidő” című alfejezete ad eligazítást: 31. § A látra szóló váltók a bemutatáskor járnak le. Ily váltókat a forgatók s a kibocsátó elleni visszkéretet elvesztésének terhe alatt, a váltóban foglalt különös meghagyáshoz képest, ilyennek nem léteben pedig a kiállításától számítandó *két év alatt kell fizetés végett bemutatni*. Ha a látra szóló váltón valamelyik forgató forgatmányában különös bemutatási időt jelölt ki, annak váltói kötelezettsége megszűnik, ha a váltó a határidő alatt be nem mutatatik. 32. § Azon váltókra nézve, melyek *lát vagy kelet után bizonyos időre* szólnak, a lejárat kiszámítása iránt következő határozatok szolgálnak irányadónak:

1. ha a határidő napokban állapított meg, a lejárat a határidő utolsó napjára esik; e határidőbe azon nap, melyen a kelet utánra szóló váltó kiállított, vagy a látra szóló váltó elfogadás végett bemutatott, nem számítatik be;

2. ha a határidő hetekben, hónapokban vagy több hónapra terjedő időszakban, évben, félévben vagy évnegyedben állapított meg, a lejárat a fizetési idő hetének vagy hónapjának azon napjára esik, mely elnevezésénél vagy számánál fogva a kiállítás, illetőleg a bemutatás napjának megfelel; ha pedig e nap a fizetési hóban hiányzik, a lejárat e hó utolsó napjára esik;

3. félhónap alatt mindig tizenöt nap értetik.

Ha a határidő egy vagy több egész s egy fél hóban állapított meg, a félhónap mindig a határidő végén számítandó.”⁷⁸

Az újabb törvény által megállapított határidőket Plósz „törvényes” és „rendelt” határidőkre bontja: a *törvényes határidő* az egymástól távolabb eső, és postai úton össze nem kötött helyek esetén a kezdő nap beszámítása nélkül két naptári év volt, amely a felek rendelkezése alapján rövidebb is lehetett. A *rendelt határidőket* tovább bontotta aszerint, hogy azt a *kibocsátó* szabta, vagy pedig a *forgatók*⁷⁹ szabták meg. Mindkettő lehetett hosszabb vagy rövidebb a törvényes határidőnél.⁸⁰

A hatályos váltójogi szabályaink vizsgálata során Leszkoven is „A váltókövetelés érvényesítése” című fejezetében külön tárgyalja az elfogadás végetti bemutatást és a fizetés végetti bemutatást. Az elfogadás végetti bemutatás tekintetében – Nagy Ferenc nyomán – hangsúlyozza, hogy ez a fajta bemutatás csak jog, amely váltójogi hatállyal külön kikötés, meghagyás által sem változtatható át kötelezettséggé.⁸¹ Mindamellett, hogy nem kételkedünk ezen állítások helytállóságában, meg

⁷⁷ 1876. évi 27. tc. 19. § (CIH)

⁷⁸ 1876. évi 27. tc. 31-32. § (CIH)

⁷⁹ A forgatók által rendelt határidő hatálya csak az azt rendelő forgatóra (sem az azt megelőzőre, sem az azt követőre nem) terjed ki. Plósz: *i. m.* 209. o.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Leszkoven: *i. m.* 178. o.

kell jegyezzük, hogy az 1876. évi váltótörvényünk a lát után bizonyos időre szóló váltók esetére azt a speciális rendelkezést tartalmazza, hogy „Ha az ily váltón valamelyik forgató forgatmányában különös bemutatási határidőt jelölt ki, az ő váltójogi kötelezettsége megszűnik, ha a váltó a kijelölt határidő alatt elfogadás végett be nem mutattatik.”⁸² Ez azt jelenti, hogy a váltóban foglalt határidő jogvesztő hatályú, elmulasztása a forgatók és a kibocsátó elleni visszkereset lehetőségének megszűnését vonja maga után.⁸³

A fizetés végetti bemutatás tekintetében Leszkoven az idegen váltók, a megtekintésre szóló váltók és a saját váltók esetei mellett megvizsgálja a megtekintés után bizonyos időre szóló váltókat is. Általános szabályként állítja fel, hogy a fizetés végett történő bemutatás elmulasztásának egyik legfontosabb következménye, hogy a váltóbirtokos elveszíti megtérítési igényét a visszkereseti váltóbirtokossal szemben;⁸⁴ a megtekintés után bizonyos időre szóló váltó kapcsán azonban hangsúlyozza: ez esetben hatályos váltórendeletünk az előbbiektől némiképp eltérő szabályokat ír elő. Ez a váltó a „láttamozástól” számítva a váltóban kikötött idő elteltével, ám ugyanígy meghatározott napon válik esedékessé.⁸⁵ Egyúttal rámutat arra az eltérésre, amely az 1876. évi váltótörvényünk és a hatályos váltójogi jogszabályunk vonatkozó rendelkezései tükröznek: a régi törvény a hitelezőt a fizetés végetti bemutatásra csupán közvetve szorította (41. § „A fizetés hiánya miatt a kibocsátó és a forgatók ellen érvényesíthető visszkereset fentartására szükséges: 1. hogy a váltó fizetés végett bemutatassék...”), a hatályos váltórendelet a váltóbirtokos kötelezettségévé teszi a fizetés végetti bemutatást.⁸⁶

(b) A telepített intézvény. Előjáróban szükségesnek látjuk röviden felsorolni azokat a kellékeket, amelyek elengedhetetlenül szükségesek az idegen váltó érvényességéhez. Az 1840. évi váltótörvényünk 14. §-a szerint „Általán minden váltóban mulhatatlan megkivántatik:

- a) Keltének, azaz a helynek, napnak, hónapnak és esztendőnek, mellyben kiadatott;
- b) Hogy nyilván váltónak megneveztessék;
- c) Hogy a fizetés ideje kitéttessék;
- d) Hogy kész pénzbeni meghatározott sommáról szóljon;
- e) Az intézvényesnek (Remittent) azaz annak neve, kinek részére a fizetés köteleztetik;
- f) A váltóbeli adós, ki a fizetést tenni fogja;
- g) A hely, hol a fizetés történendik, kitéttessenek;
- h) A kibocsátó aláírása.”⁸⁷

⁸² 1876. évi 27. tc. 19. § (CIH)

⁸³ Vö. Plósz: *i. m.* 208. o.

⁸⁴ Leszkoven: *i. m.* 181. o.

⁸⁵ Leszkoven: *i. m.* 183. o.

⁸⁶ 1/1965. (I. 24.) IM rendelet 38.§ (1): „A határozott napra, valamint a kelet vagy megtekintés után bizonyos időre szóló váltó birtokosa köteles a váltót a fizetési napon vagy az azt követő két munkanap valamelyikén fizetés végett bemutatni.” In: Leszkoven: *i. m.* 183. és k. o.

⁸⁷ 1840. évi 15. tc. 14. § (CIH)

Újabb váltótörvényünk a 3. §-ban rendezi az idegen váltó lényeges kellékeit:

1. a váltó elnevezés magában a váltó szövegében,
2. a fizetendő pénzösszeg kitétele,
3. a rendelvényes (intézvényes) megnevezése,
4. a fizetés ideje,
5. a kibocsátó (intézvényező) név- vagy cég-aláírása;
6. az intézvényezettnek megnevezése,
7. a fizetés helye⁸⁸
8. a kiállítás helye, éve, hónapja és napja.⁸⁹

Láthatjuk, hogy mindkét jogszabály szerint az idegen (és a saját⁹⁰) váltó elengedhetetlen kelléke a fizetési hely feltüntetése. Leszkovennél azt találjuk, hogy a váltókövetelés kiegyenlítésének helye – telepítés hiányában – a kötelezett lakóhelye, illetve székhelye. Jelzi, hogy a gyakorlatban a váltó az esetek többségében telepített váltó, azaz egy harmadik személynél fizetendő, és hangsúlyozza, hogy a váltón telepesként megnevezett személy nem váltóadós, „pusztán” a váltó kifizetésében illetve az óvás felvételében közreműködik, ám a teljesítés elmaradása esetén nem őt, hanem a kiállítót, az egyenes váltóadóst kell perelni.⁹¹ Ezt azért tartottuk szükségesnek megjegyezni, hogy világossá váljon: a hatályos és a 19. századi váltójog alapvetően ugyanúgy kezeli a telepített váltót, a telepes jogi helyzetét.

Mind a német váltórendszabály, mind pedig az újabb magyar váltótörvény úgy határozza meg a telepített váltó (*domizilirter Wechsel*)⁹² fogalmát, hogy ha a váltón az intézvényezett lakhelyétől különböző fizetési hely van kijelölve, akkor telepített intézvénnyről beszélünk. „24. §: Ha a váltón az intézvényezett lakhelyétől különböző fizetési hely van kijelölve és a váltón még kitüntetve nincsen, hogy a fizetés ki által lesz teljesítendő, az intézvényezett az elfogadás alkalmával telepest kijelölni jogosítva van. Ha ez meg nem történt, az tételeztetik fel, hogy az intézvényezett maga kívánja a telep helyén a fizetést teljesíteni. A telepített váltó kibocsátója az elfogadás végetti bemutatást a váltón megrendelheti.”⁹³

Kuncz úgy fogalmaz, hogy akkor keletkezik telepített váltó, ha a fizetés helye különbözik az intézvényezett lakóhelyétől. Ezen váltó érvényességi kellékeként sorolja, hogy a fizetés helye földrajzilag különbözzék az intézvényezett lakóhelyétől, és a külön fizetőhelynek magából a váltóból ki kell tűnnie. A telepet egyedül a kibocsátó jelölheti ki, mert a fizetőhely a váltó lényeges kelléke. Kuncz szavaival élve a telepített váltónál a váltócselekmények „bifurkálódnak”, megkettőződnek: az el-

⁸⁸ A törvény szövege ehhez a kellékhez az alábbi kiegészítést fűzi: „Az intézvényezett neve vagy cége mellett előforduló hely, ha magán a váltón külön fizetési hely kijelölve nincsen, fizetési helynek és egyszersmind az intézvényezett lakhelyének is tekintendő. Ha több hely van a váltón kijelölve, fizetési helynek az első tekintetik;”

In: 1876. évi 27. tc. 3. § 7. pontjának folytatása (CIH)

⁸⁹ 1876. évi 27. tc. 3. § (CIH) és Kuncz Ödön: *Bevezetés a jogtudományba, Jogi enciklopédia*, 139. o.

⁹⁰ A saját váltó kellékeit lásd alább a IV. fejezetben.

⁹¹ Leszkoven: *i. m.* 187. o.

⁹² Canstein: *i. m.* 54. o.

⁹³ 1876. évi 27. tc. 24. § (CIH)

fogadáshoz szükséges cselekményeket az intézvényszerzett lakóhelyén, a fizetéshez szükséges cselekményeket ellenben a telep helyén kell elvégezni.⁹⁴

A váltók piacának forgalmára igen kedvező hatással volt a telepített intézvény megjelenése, ugyanis ezzel lehetővé vált az intézvényszerzett lakhelyétől eltérő, attól független fizetési hely megjelölése. Fontos, hogy a helykülönbség az intézvényszerzett címe és a fizetési hely között álljon fenn, az azonban közömbös, hogy az intézvényszerzett ténylegesen is ott lakik-e a megadott címen. Az nem szükséges, hogy fizetés helye különbözzön a váltó kiállításának helyétől, de a helykülönbségnek magából a váltóból egyértelműen ki kell tűnnie.⁹⁵

Azon oknál fogva, hogy minden váltót a fizetés helyén kell bemutatni fizetés végett, magától értetődik, hogy a telepített váltót is a telephelyen kell fizetés végett bemutatni. Az intézvényszerzett cím helyétől különböző telephelyen ugyanis a fizetés végetti bemutatás csak akkor lesz sikeres, ha az intézvényszerzett a fizetésről előre gondoskodik, maga megy el a telephelyére, vagy megnevez maga helyett egy másik személyt e célra. Minderre tekintettel elengedhetetlen, hogy az intézvényszerzett értesüljön a váltófizetésről, az értesítésről pedig az intézvényszerzőnek kell gondoskodnia, hiszen nemfizetés esetén őt terheli a felelősség. Az intézvényszerzett értesítése a tudósítólevéllel történik, de az is előfordulhat, hogy az intézvényszerző a váltóbirtokost bízta meg e feladat ellátásával. Erre a lehetőségre utal a törvény fent idézett szakaszának utolsó mondata: „A telepített váltó kibocsátója az elfogadás végetti bemutatást a váltón megrendelheti.”⁹⁶

Karvasy szerint főleg akkor lehet hasznos a váltó telepítése, amelyet forgatni szándékoznak, de olyan helyre intéztek, amely „nem jó váltópiacz, mert ha olyan váltóhoz nincsen telep valamely élénkebb váltópiaczhoz mellékelve, a váltó oly könnyen forgásba nem jöhetne.” Ezért azon kereskedők, akik rossz forgalmú váltópiacnál laknak, ha magukra váltót intéztetnek, valamely forgalmasabb váltópiacot jelölnek ki intézőiknek, és ezt a helyet nevezik meg a váltón is, és itt teszik meg az intézkedéseket a kifizetések érdekében.⁹⁷

(c) Saját rendeletre szóló váltó. A rendelvényes kijelölése ugyan az idegen váltó lényeges kellékei közé tartozik, de nem feltétlenül szükséges, hogy rendelvényesként az intézvényszerzőtől különböző személyt jelöljenek ki benne. Ennek a váltónak az a sajátossága, hogy kibocsátója saját magát jelöli meg benne intézvényszerztként az alábbi szavakkal: „fizessen ön saját rendeletemre...”.⁹⁸ Mivel csak két személy szerepel a váltóban – az intézvényszerzett saját váltó mellett – a saját rendeletre szóló váltót a saját és az idegen váltó közötti „átmeneti jelenségnek” is szokták tekinteni, de nem a saját, hanem az idegen váltó szabályait kell esetükben alkalmazni.

⁹⁴ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*, 337. o.

⁹⁵ Plósz erre azt a példát hozza, hogy az a váltó, amely Budapestre van címezve és a bécsi Osztrák-Magyar Nemzeti Bankpénztárnál fizetendő, nem telepített intézvény, mert e kitétel alatt a Bank budapesti főintézetét is lehet érteni. Ellentétben azzal az esettel, amikor a váltó Budapestre van címezve és a Bank bécsi pénztáránál fizetendő. Plósz: *i. m.* 213. o.

⁹⁶ 1876. évi 27. tc. 24. § (CIH)

⁹⁷ Karvasy Ágost: *A váltójogtan*, Pest, Heckenast, 1872, 40. o.

⁹⁸ Apáthy: *i. m.* 124. o.

A saját rendeletre szóló váltót a régebbi (1876. évi váltótörvényt megelőző) elmélet szerint csak akkor tekintették teljesen joghatályosnak, ha az már korábban forgatva volt.⁹⁹ Az újabb váltótörvény azonban kimondja, hogy az intézvényszerű váltók ugyanazon joghatállyal rendelkeznek, mint az idegen váltók. 1876. évi 27. tc. 5. §: „a kibocsátó rendelvényszerűként önmagát is megnevezheti (saját rendeletére szóló váltó) és a mennyiben a fizetés nem a kiállítás helyén teljesítendő, intézvényszerűként önmagát is kijelölheti, (intézvényszerű saját váltó). Az ily váltók minden tekintetben az idegen váltó fogatásával birnak.”¹⁰⁰ Ez azt jelenti, hogy a saját rendeletre szóló váltólevélre mindenféle váltónyilatkozat, még üres forgatmány is rávezethető. A kibocsátó váltónyilatkozata azonban sajátságosnak tekintendő: a kibocsátó lekötése egyelőre még nem hatályos, ugyanis senki nem lehet önmagának hitelezője. Csak akkor válik kötelezetté, ha a fizetést nem kizárólag magának ígéri meg, ha tehát a váltót forgathatólag állítja ki, és ha a váltó forgatmány útján egy harmadik személy, a kirendelt hitelező kezei közé kerül. Ha a váltót nem rendeletre állítja ki a kibocsátó, akkor nem lesz kötelezve. Azonban nem csak akkor lesz kötelezve, ha a forgatható váltót tovább forgatja, hanem akkor is, ha azt engedményezi, és az engedményes azt (lejárat előtti) forgatmánnyal másra átruházza. Sőt akkor is lekötött a kibocsátó, ha a forgatható váltó akaratán kívül, akár hamis forgatmány útján kerül egy harmadik váltóbirtokos kezébe.¹⁰¹ Ha a kibocsátó forgatja a saját rendeletre szóló váltót, akkor kibocsátóként és forgatóként is beáll a felelőssége.¹⁰² „a kibocsátó a váltó elfogadásáért és kifizetéséért váltójogilag felelős”¹⁰³ és „a forgató a váltó minden későbbi birtokosának az elfogadás és kifizetésért váltójogilag felelős.”¹⁰⁴

Láthatjuk, hogy a saját rendeletre szóló váltó funkcióját tekintve teljesen hasonló a „normál” idegen váltóhoz. A váltólevélre felvezetett nyilatkozatok éppen olyan kötelező erővel rendelkeznek (amint hatályba lépnek), mint bármilyen más váltólevélre feljegyzett nyilatkozatok. A váltónyilatkozatok önállóságából adódóan a forgatmány kötelező ereje külön elbírálás alá esik. Ez az 1876. évi váltótörvényünkben is kitűnik, amely általában kimondja, hogy ha a forgató kizárja kötelezettségét a forgatmányban, akkor őt a forgatmány alapján kötelezettség nem terheli.¹⁰⁵

⁹⁹ Ezt a nézetet képviseli Thöl is. Vö. Thöl Heinrich: *Das Handelsrecht II, (Das Wechselrecht)* Göttingen, 1865, 597-602. o.

¹⁰⁰ 1876. évi 27. tc. 5. § (CIH)

¹⁰¹ Vö. 1876. évi 27. tc. 81. §: A váltón előforduló hamis, vagy hamisított aláírások a rajta levő valódi aláírások váltójogi erejére befolyást nem gyakorolnak.

82. §: Ha a váltó meghamisított, azon forgatók, kik azt a meghamisítás előtt ruházták át, a váltó eredeti tartalma szerint felelősek, ellenben azok, kik a váltót a meghamisítás után forgatták, a meghamisított tartalom szerint kötelezvék.

Kétség esetében az vélelmeztetik, hogy a forgatmányok a meghamisítás előtt keletkeztek. (CIH)

¹⁰² Ez alóli kivételnek tekintí Plósz azt az esetet, ha a kibocsátó a váltót kötelezettség nélkül forgatja, ekkor ugyanis csak mint kibocsátó marad felelős. Plósz: *i. m.* 222. o.

¹⁰³ 1876. évi 27. tc. 7. § (CIH)

¹⁰⁴ 1876. évi 27. tc. 12. § (CIH)

¹⁰⁵ 1876. évi 27. tc. 12. §: A forgató a váltó minden későbbi birtokosának az elfogadás és kifizetésért váltójogilag felelős. (CIH) Ha azonban a forgató forgatmányához ily megjegyzést: „szavatosság nélkül”, „kötelezettség nélkül” vagy valamely hason értelmű kikötést csatolt, a forgatmány alapján őt kötelezettség nem terheli. (CIH)

(d) Intézményezett saját váltó. Bár megnevezése alapján könnyen sorolhatnánk a saját váltók közé, mégis – ugyanazon okból, mint a saját rendeletre szóló váltó – az idegen váltó szabályait alkalmazták az intézményezett saját váltóra. Az 1876. évi váltótörvényünk 5. §-a az alábbi fogalmát adja: „a kibocsátó – amennyiben a fizetés nem a kiállítás helyén teljesítendő – intézményezettként önmagát is kijelentheti (intézményezett saját váltó).”¹⁰⁶ A következő szakaszban pedig azt rögzítik, hogy „az ily váltó minden tekintetben az idegen váltó foganatjával bir.”¹⁰⁷

Az intézményezett saját váltó azért különleges a váltók között, mert egyedül ennél a formánál kívánja meg a váltótörvény a *distantia loci*,¹⁰⁸ azaz a helykülönbséget. A helykülönbségnek nem a kibocsátó lakhelye és a fizetés helye között kell fennállnia (mint a saját rendeletre szóló váltónál), hanem a váltó kiállításának helye és a fizetés helye között kell meglennie. A helykülönbség elmaradásának jogkövetkezményét kétféleképpen értékeli a 19. századi váltóirodalom. Az egyik nézet szerint a *distantia loci* hiánya nem teszi semmissé a váltót, azt eredményezi csak, hogy nem az idegen, hanem a saját váltó szabályait kell rá alkalmazni. Blaschke és Thöl tartoznak ezen elmélet követői közé, mindketten arra hivatkozva, hogy a saját váltó ezen alakja nem ütközik a váltórendszabályba, ugyanis aki ilyen váltót ír alá, nyilvánvalóan magára vállalja a váltókötelezettséget, és inkább tekinthető ez saját váltónak, semmint érvénytelen váltólevélnek.¹⁰⁹

A másik nézet saját váltóként is érvénytelennek tekinti azt a váltót, amelyben a kibocsátó saját magát nevezi meg intézményezettként, továbbá megegyezik benne a váltó kiállításának és kifizetésének helye. Renaud¹¹⁰ mellett ezt vallja Hartmann,¹¹¹ Lehmann¹¹² és a hazai szerzők közül Plósz¹¹³ is.

Az intézményezett saját váltó érvényességi kelléke, hogy az intézményező (a kibocsátó) önmagát nevezze meg a váltóban intézményezettként, úgy, hogy a személyazonosság a váltólevélből egyértelműen kiderüljön.¹¹⁴ A korabeli szokásos formula erre a „magamra” vagy – ha a kibocsátó saját cégét kívánja megjelölni – „saját X.Y. nevű cégemre” kifejezés volt.

Hasonlóan a saját rendeletre szóló váltóhoz az intézményezett saját váltóra is az idegen váltóra vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni, ezért nem meglepő, hogy

¹⁰⁶ 1876. évi 27. tc. 5. § (CIH)

¹⁰⁷ 1876. évi 27. tc. 6. § (CIH)

¹⁰⁸ A *distantia loci* váltójog-történetben betöltött szerepéről bővebben lásd: Apáthy: *i. m.* 61. és k. o.; Friedrich-August Biener: *Wechselrechtliche Abhandlungen*, Lipcse, 1859, 168. o.; Degen Gusztáv: *A váltó történelme a legrégibb időktől korunkig*, Pest, Heckenast, 1870, 156. o.; Heinrich Gottfried Philipp Gengler: *Lehrbuch des deutschen Privatrecht I*, Erlangen, Blaesing, 1854, 597. o.; Heineccius *Elementaria* I. fej. 9.§, III. fej. 6., 11., 15. és 17. §-ra Apáthy hivatkozik, in: Apáthy: *i. m.* 61. és k. o.; Johann Gottlieb Siegel: *Einleitung zum Wechselrecht*, Lipcse, Heinsius, 1743, 8. §; Georg Carl Treitschke: *Alphabetische Encyclopädie der Wechselrechte und Wechselgesetze*, Lipcse, Barth, 1832, I. kötet 153. o.

¹⁰⁹ Johann Blaschke: *Das österreichischer Wechselrecht in vergleichender Darstellung*, Graz, 1856, 46. o. és Thöl: *i. m.* 612. és k. o.

¹¹⁰ Achilles Renaud: *Lehrbuch des allgemeinen deutschen Wechselrecht*, Giessen, Ricker, 1868, 44.§

¹¹¹ Wilhelm Hartmann: *Das deutsche Wechselrecht*, Berlin, Guttentag, 1869, 91. §

¹¹² Lehmann: *i. m.* 383. o.

¹¹³ Plósz: *i. m.* 225. o.

¹¹⁴ Azon váltókat, amelyből a kibocsátó és az intézményezett személyazonossága nem derül ki, Thöl „valótlan (*unechte*) intézményezett saját váltóknak” nevezi. Thöl: *i. m.* 614. o.

kibocsátója csak feltételesen felelős és csak külön elfogadmány útján válik kötelezetté. A német szakirodalom ehhez még azt teszi hozzá, hogy az intézvényszerzett saját váltó saját rendeletre is kiállítható.¹¹⁵ 1876. évi váltótörvényünkben is látható, hogy az intézvényszerzett saját váltó esetétől eltekintve az intézvényszerzettet nem lehet rendelvényszerként megnevezni, feltéve, hogy a váltóból kitűnik a személyazonosság.¹¹⁶

IV. A saját váltó

Az idegen váltó mellett a váltók második nagy csoportját alkotják a saját váltók.¹¹⁷ A német nyelvű irodalomban ezt *eigener* (röviden *Eigenwechsel*), *unförmlicher* vagy *trockener Wechsel* megjelölés alatt találjuk, és emiatt a 19. századi jogi nyelvben a *szárazváltó*ként is emlegették. Az osztrák Közöségi Váltórend szerint „saját váltó az, melyben a kibocsátó magát mint fizetőt nevezi meg, s melyben következőleg elfogadás nem fordul elő.”¹¹⁸ A magyar törvényi szabályozás 1840-ben azt a váltót nevezte saját váltónak, amelyben a kibocsátó arra kötelezte magát, hogy a váltóban megjelölt összeget vagy maga, vagy egy harmadik személy által (aki az ő meghatalmazottja) kifizeti: a saját váltó az, „midőn a kibocsátó arra kötelezi magát, hogy a fizetést önmaga teljesíti, vagy valamely tőle jogszzerűleg nem különböző, és egyébként is az ő nevében cselekvő személy által fogja teljesíteni.”¹¹⁹

Plósz úgy foglalta össze a saját váltó lényegét, hogy abban a kibocsátó, az intézvényszerző és az elfogadó szerepét egyesíti magában.¹²⁰

Ugyanezen törvény értelmében – ellentétben az idegen váltókkal – saját váltót csak azon kereskedők, gyárosok és kézművesek bocsáthattak ki, akik teljes korúak voltak és be voltak jegyezve a váltótörvényszerknél.¹²¹ 1844-ben az 1840-es váltótörvény módosításakor úgy változtatták meg ezt a (10.) szakaszt, hogy a saját vál-

¹¹⁵ Achilles Renaud: *Lehrbuch des Wechselrechtes*, Giessen, 1868, 44. §, 10. és 11. j. és Thöl: *i. m.* 615. o.

¹¹⁶ Az 1876. évi 27. tc. 3. § 5. pontjának és 5. §-nak összevetéséből juthatunk erre a következtetésre. A 3. § 5. pontjában az idegen váltó kellékeként jelöli meg a kibocsátó név- vagy cégelírását, míg az 5. §-ban azt rögzítik, hogy „kibocsátó rendelvényszerként önmagát is megnevezheti (saját rendeletére szóló váltó) és amennyiben a fizetés nem a kiállítás helyén teljesítendő, intézvényszerként önmagát is kijelölheti, (intézvényszerzett saját váltó). Az ily váltók minden tekintetben az idegen váltó fogantatjával birnak.” (CIH)

¹¹⁷ A váltók csoportosításáról bővebben lásd: Karvasy: *A váltójogtan*, 6. és k. o.; Apáthy: *i. m.* 68. és k. o. A német-osztrák irodalomból lásd: Canstein: *i. m.* 13. o.

¹¹⁸ Az 1850. évi Községi Ausztriai Váltórendszabály 96. cikkét Szinovác hossa, in: Szinovác György: *Közöségi Ausztriai Váltórendszabály és váltótörvénykezési eljárás*, Pozsony, 1854, 14. o.

¹¹⁹ 1840. évi 15. tc. I. rész 2. § (CIH)

¹²⁰ Plósz: *i. m.* 227. o.

¹²¹ 1840. évi 15. tc. I. rész 10. §: Kereskedők, gyárosok és kézművesek, kik teljeskorúságukat elérték, s magukat a váltó-törvényszerknél a II. Rész 3-dik fejezete szerint bejegyeztették, saját váltókat minden megszorítás nélkül adhatnak ki; más hazai polgárok által kiadott saját váltó-levelek váltói erővel nem birnak. (CIH)

tó kibocsátásának „teljeskorúság elérése” helyett a 20. év betöltése lett egyik feltétele.¹²²

Mielőtt áttérnénk a saját váltókra vonatkozó aktív váltóképesség boncolgatásába kezdenék, indokolt röviden jellemezni a váltókezesség intézményét. Apáthy meghatározása szerint a kezesség az a váltónyilatkozat, mely által valaki a váltókapcsolatban álló személyek valamelyike mellett, készfizetői minőségben, egyetemleges kötelezettséget vállal. A kezes a nevét magára váltóra, vagy annak másolatára rávezeti, de az írásból ki kell tűnnie kezesi minőségének.¹²³ Kuncz annak a véleményének is hangot ad a váltókezesség kapcsán, hogy a váltó hiteleszköz-minőségét szerfelett erősíti, ha a váltókövetelés kiegyenlítéséért minél több személy vállal felelősséget, és a váltó lényegével összhangban áll, ha a váltókötelezettek fizetési hajlandóságát és fizetési képességét keze is garantálja.¹²⁴ Ezek tisztázása után rátehetünk a saját váltókra vonatkozó váltóképesség tárgyalására.

Annak oka, hogy korlátozták az aktív váltóképességet¹²⁵ a saját váltók tekintében, abban keresendő, hogy ezeknek egészen eltér a természetük az idegen váltótól. Az ad ugyanis saját váltót, aki kölcsönt vesz fel, vagy más módon tartozik valakinek. Ha a könnyelmű emberek és tékozlók is bocsáthattak volna ki saját váltót, a gyors eljárás miatt sokan, nagyon hamar „ejtették volna magukat nyomorúságba” – Karvasy szavaival. A gyárosok és kereskedők tevékenysége pedig bejegyzéshez kötött volt, akik iparúzési céljaik elérése érdekében vettek fel kölcsönöket és adtak ki saját váltót, és többnyire rövid idő alatt vissza is tudták azt fizetni. Karvasy azt a kérdést is felvetette, hogy azok, akik ugyan nem bocsáthattak ki saját váltót, forgathatták-e azokat, illetve vállalhattak-e kezességet ilyen váltókért? Maga ugyan azon nézeten van, hogy a törvény céljával ellentétes lenne, ha ezt megengednék a 20 év alatti és nem kereskedő, nem gyáros vagy nem kézműves személyeknek, és emiatt – Császár¹²⁶ és Vághy¹²⁷ mellett letéve voksát – nemmel

¹²² A 1844. évi 6. tc. 1. §-a szerint ugyanis „az 1840: XV. Törvénycikkben foglalt váltótörvénykönyvbe következőképp bővítették, illetőleg módosították: 1. §. Az I. rész 10. §-ban foglalt ezen szavak helyett: kik 'teljes-korúságukat elérték' következők tételnek 'kik 20 évöket elérték.'” (CIH)

¹²³ Karvasy: *A magyar váltójog*, 12. o.

¹²⁴ Apáthy: *i. m.* 209. o. Az 1876. évi váltótörvény 67. §-a szerint „A váltókezesség, mely egyetemleges fizetési kötelezettséget állapít meg, akkor is érvényes, ha az, kiért a kezesség elvállaltatott, szenvedő váltóképességgel nem bír. Ha világosan kitéve nincsen, hogy a kezesség kiért vállaltatott, ez az elfogadóért, és ha a váltó még elfogadva nincsen, a kibocsátóért vállaltnak tekintik.” (CIH) Ugyanezt fogalmazza meg Kuncz is. In: Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*, 347. o.

¹²⁵ Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata*, 371. o.

¹²⁶ 1840. évi 15. tc. I. rész 7. §: „A cselekvő váltóképesség azaz képesség, váltóbeli jogokat szerezni, mindenki tulajdona, kinek a köztörvény szerint jogokat szerezni lehet.” (CIH) Az aktív váltóképességet *cselekvő váltóképességként* is jelölte a 19. századi szakirodalom. Bővebben lásd erről: Császár: *i. m.* 38. és k. o.; Szeniczey Gusztáv: *A magyar váltó s kereskedelmi törvény és a magyar váltóeljárás*, Pest, Heckenast, 1862, 4. o., és Apáthy: *i. m.* 83. és k. o.

¹²⁷ Császár: *i. m.* 39. és 46. o.

¹²⁸ Vághy: *i. m.* 13. o.

válaszolt, de jelzi, hogy Fogarasi¹²⁸ és Wildner¹²⁹ megengedte (volna) ezen személyeknek a saját váltók forgatását.¹³⁰ Mindketten az alábbi indokokat adták erre:

- a) a törvény 10. §-a csak a kibocsátást tiltja, a forgatást és a kezeskedést nem;
- b) a forgatás nem olyan veszélyes, mint a kibocsátás, mivel a forgatmányban és a kezeskedésben mindig van egy előző személy, aki ellen visszkereset gyakorolható;
- c) ha a forgató vagy kezeskedő tagadná kötelezettség-vállalását, még mindig fennáll a köztörvényi kötelessége.

Vághy úgy reagált Fogarasi és Wildner véleményére, hogy „ahogy a nem üzérek ki nem adhatnak, úgy nem is forgathatnak saját váltókat, azokért nem is kezeskedhetnek.”¹³¹ Indokai:

- a) Igaz, hogy a törvény 10. §-a csak a kibocsátást említi, de a forgatás és kezeskedés is ugyanúgy váltói kötelezettséget szül,¹³²
- b) Elismeri, hogy a saját váltó forgatása nem jár olyan nagy veszéllyel, mint annak kibocsátása, és „az előző személytől lehet kártalanítást kérni, de ez csak bizonytalan remény,” sokszor csalódáshoz vezet;¹³³
- c) Éppen azért, mivel ha váltóképességgel nem rendelkező személy saját váltót forgat, vagy azért kezeskedik, köztörvény szerint úgylis le van kötelezve, és ez meg is marad, így nem látszik szükségesnek, hogy ezen kötelezettséget váltószigorral erősítsék meg.¹³⁴
- d) Visszatekintve az 1840. évi váltótörvény megalkotására, emlékeztet, hogy az első javaslatokban ki akarták ugyan terjeszteni a váltói képességet, de közbejött a király figyelmeztetése: „éppen a saját váltókkal való élés az uzsorásoknak legkívánatosabb alkalmat nyújtana sok embernek károsítására.” Erre tekintettel a saját váltókra vonatkozó váltóképességet szorosabb korlátok közé szorították, és egyedül csak olyan emberekre, üzérekre bízták, kik jobban ismerték a váltók szigorúbb következményeit, károsodásokat könnyebben elkerülhették.¹³⁵

Fogarasi egy másik érdekes gyakorlati kérdést is felvet az 1840. évi váltótörvényünkben foglalt, a saját váltóra vonatkozó szabályozással kapcsolatban: „Lehet-e a nem üzéreknél, kik saját váltókra képességgel nem bírnak, idegen, de saját rendeletre szóló, azaz intéző által maga magára vagy maga rendeletére ki adott váltót elfogadni?” Azon a véleményen van, hogy nem lehet, mert ez a törvény kijátszása-

¹²⁸ Fogarasi János: *Magyar kereskedési és váltójog*, Buda, Eggenberger, 1846, 106. o.

¹²⁹ Wildner Ignác: *Theoretisch-praktischer Commentar der auf dem 1839/40. ungarischen Reichstage zu Stande gekommenen Creditgesetze*, Bécs, 1840, 49. o.

¹³⁰ Karvasy: *A magyar váltójog*, 13. o.

¹³¹ Vághy: *i. m.* 13. o.

¹³² Vághy e tekintetben a váltótörvény 9. §-ban foglaltakra hivatkozik. (1840. évi 15. tc. 9. §: Idegen váltók által, azoknak kibocsátásában, forgatásában (Giriren), elfogadásában (Acceptiren), vagy azokérti kezeskedésben (Verbürgen) magát minden teljeskorú kötelezheti, ki terhes szerződést törvényesen tehet.) (CIH) in: Vághy: *i. m.* 14. o.

¹³³ Vághy: *i. m.* 14. o.

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ Uo.

ra lenne alkalmas.¹³⁶ Vághy e kérdésben is másképp gondolkodik, megengedné ez esetben a váltó elfogadását: az olyan idegen váltót, amelyet csak két személy között – mint kibocsátó egyszersmind intézvényszer és intézvényszer között – adtak ki, szerinte vagy „egészen el kellett volna tiltani, vagy (mivel nem ez történt, sőt a 17. § az ellenkezőt mutatja¹³⁷) meg kell engedni, hogy az idegen saját rendeletre szóló váltók nem üzerek által is, ha teljes korúak és terhes szerződések köthetnek, elfogadtathassanak.”¹³⁸

Némelyest változik a saját váltó megítélése az „újabb”, 1876. évi váltótörvényünkben. Nem fogalmazzák meg törvényi szinten a saját váltó fogalmát, de felsorolják lényeges kellékeit:

- a) „1. A váltó elnevezés magában a váltó szövegében, vagy ha az nem magyar nyelven állított ki, annak a nem magyar nyelven megfelelő kifejezés;
- b) 2. a fizetendő pénzösszeg kitétele. Ha az összeg felül járulékok köttetnek ki, ezen kikötés nem létezőnek tekintetik;
- c) 3. azon személy vagy cég megnevezése, melynek részére vagy rendeletére a fizetés teljesítendő;
- d) 4. a fizetés ideje;¹³⁹
- e) 5. a kibocsátó név- vagy cég-aláírása;
- f) 6. a kiállítás helyének, évének, hónapjának és napjának kitétele.”¹⁴⁰

Láthatjuk, hogy a kellékek közül elmarad az intézvényszer megjelölése (mint-hogy a saját váltónál maga a kibocsátó vállal fizetési kötelezettséget), és – ellentétben az idegen váltóval – elmaradhat a fizetés helye is. Ez esetben azonban a törvény egy vélelmet állít fel, ugyanis kimondja, hogy azon saját váltóknál, amelyekben nem jelöltek meg külön fizetési helyet, a kiállítás helye tekintendő fizetési helynek és egyszersmind a kibocsátó lakhelyének.¹⁴¹

Ezt követően a törvény 11 pontba szedve sorolja fel azokat az idegen váltókra vonatkozó intézkedéseket, amelyeket a saját váltóknál is alkalmazni lehet, a pontokban megjelölt különbségekkel.¹⁴² Plósz szerint az intézvényszer váltóra vonatkozó szabályok ilyen kiterjedt alkalmazhatóságát az teszi lehetővé, hogy a forgatmány a saját váltón is megtartja intézvényszer természetét, még hozzá úgy, hogy a saját váltóból forgatásával egy „elfogadott intézvényszer válik, amelyen a forgató arra utasítja az egyenes fizető kibocsátót, hogy egy harmadiknak fizessen.”¹⁴³ (Plósz Thölre ala-

¹³⁶ Fogarasi: *i. m.* 105. és k. o.

¹³⁷ 1840. évi 15. tc. 17. §: Idegen váltó-levélben a kibocsátó magát vagy rendelményszerét is nevezheti ki intézvényszernek, vagyis a váltó-levelet úgy adhatja ki, hogy az intézvényszer a váltóbeli sommát neki magának vagy rendelményszerének fizesse. (CIH)

¹³⁸ Vághy: *i. m.* 12. o.

¹³⁹ 1876. évi 27. tc. 3. § 4. pontja értelmében: „a fizetés ideje, mely az egész váltóösszegre nézve csak egy és ugyanaz lehet. A fizetési idő csak határozott napra, látra (bemutatásra, tetszésre), lát vagy kelet után bizonyos időre, vagy valamely vásárra szólhat.” (CIH)

¹⁴⁰ 1876. évi 27. tc. III. rész 110. § (CIH)

¹⁴¹ 1876. évi 27. tc. III. rész 111. §. (CIH)

¹⁴² A törvénycikk ezen felsorolása nem tárgya jelen tanulmánynak, így ettől eltekintünk. Részleteiben lásd: 1876. évi 27. tc. III. rész 112. §. (CIH)

¹⁴³ Plósz: *i. m.* 228. o.

pozsa ezen nézetét,¹⁴⁴ illetve hivatkozik még „egyes régebbi váltójogokra”, amelyek feljogosították – vagy éppen kötelezték is – a saját váltó birtokosát, hogy a váltót elfogadás végett mutassa be, ami a nem rendeletre szóló váltónál nem lehet meglepő, hiszen az ilyen váltóra vezetett intézkedés, azaz a forgatmány még nincs elfogadva.¹⁴⁵)

Mindezen indok alapján a saját váltóra az idegen váltóra vonatkozó minden szabály kiterjed, kivéve azokat, amelyek azért nem lehet alkalmazni, mert a saját váltón a kibocsátó és az elfogadó személye egyesítést nyer. Ez azt is jelenti, hogy a saját váltónál is alkalmazandóak az elfogadott intézkedésre vonatkozó rendelkezések.

A saját váltó különös nemének minősíti, és külön nevesíti 1876. évi váltótörvényünk a *telepített saját váltót*. A saját váltó akkor volt telepítve, ha azt más helyen kellett kifizetni, mint ahol kiállították. A törvény az alábbiak szerint rendelkezik: „113. §. A telepített saját váltót a telepesnél és ha ilyen megnevezve nincsen, a kibocsátónál és pedig a telep helyén kell fizetés végett bemutatni. Ugyanott veendő fel az óvás is, ha a fizetés nem teljesített.”¹⁴⁶

Plósz „*határozottan telepített*” váltónak nevezi azt a saját váltót, amelyen a kibocsátó – vagy beleegyezésével más – nevez telepest.¹⁴⁷ Mivel a kibocsátó a telepes kinevezésével tulajdonképpen egy intézkedést (idegen váltót) bocsát ki, és már nem saját, hanem a telepes fizetését ígéri meg és azért vállal felelősséget, ezért a *határozottan telepített saját váltó* nagyon hasonlít az intézkedéshez, azaz az idegen váltóhoz. Mégis inkább indokolt a saját váltókhoz sorolni, mert csak annyiban hasonlít az idegen váltóhoz, mint ahogyan a saját váltóígéret általában hasonlít a telepített elfogadományhoz. Nézzük azonban azt a néhány különbséget, amely az idegen váltó és a telepített saját váltó között megmutatkozik: a telepes a saját váltót nem fogadhatja el, a lát után bizonyos időre szóló telepített saját váltó a kibocsátónál, nem pedig a telepesnél mutatandó be lát végett, és a kibocsátót a váltóösszegnek a telephelyén való fizetésére irányuló egyenes keresettel is meg lehetett támadni.¹⁴⁸

Nagy kézikönyve szerint a telepített saját váltó kellékei ugyanazok, mint a saját váltó kellékei, és e tekintetben a „közönséges” idegen váltóra és a telepített váltóra vonatkozó szabályok követendők. Személyazonosság azonban a kibocsátó és rendelvényes között – ahogyan az idegen váltónál (illetve a saját rendeletre szóló váltónál) sem –, nem lehetséges.¹⁴⁹ Ez abból is világosan kitűnik, hogy a váltótörvény 112. §-a (amely azon, az idegen váltóra irányuló §-kat sorolja fel, amelyeket a saját váltókra is kiterjeszteni rendel) nem vette át a saját rendeletre szóló váltókra vonatkozó 5. §-ban¹⁵⁰ foglaltakat.¹⁵¹

¹⁴⁴ Plósz Thöl: *Das Handelsrecht II, (Das Wechselrecht)* 155. §-t jelöli meg, in: Plósz: *i. m.* 228. o.

¹⁴⁵ Plósz azonban azt is megjegyzi, hogy sem a német váltórendszabály, sem a magyar váltótörvény szerint nem lehet a *recta*-váltót forgatni. Plósz: *i. m.* 228. o.

¹⁴⁶ 1876. évi 27. tc. 113. § (CIH)

¹⁴⁷ Plósz: *i. m.* 230. o.

¹⁴⁸ Vö. Plósz: *i. m.* 231. o.

¹⁴⁹ Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve*, 534. o.

¹⁵⁰ 1876. évi 27. tc. 5. §. A kibocsátó rendelvényesként önmagát is megnevezheti (saját rendeletére szóló váltó) és amennyiben a fizetés nem a kiállítás helyén teljesítendő, intézkedézettként önmagát

V. Befejező gondolatok

Befejezésként érdemes röviden összefoglalni néhány, 19-20. századi magyar váltójogi szerző nézetét az idegen és a saját váltók különbözőségéről. Kiindulási pontunk legyen ismét az 1840. évi váltótörvényünk, amelynek 2. és 16. §-ból az derül ki, hogy az *idegen váltóban* a fizetést egy harmadik, a kibocsátótól különböző és egyébként nem az ő nevében cselekvő, a *saját váltóban* pedig maga a kibocsátó, vagy tőle nem különböző, és egyébként is az ő nevében cselekvő személy ígéri. Wildner véleménye, hogy a váltók ezen felosztása Magyarországon „nem oly nagy érdekű”, mint másutt, mert nálunk a kétféle váltó törvényes következményei tekintetében nem nagyon különbözik egymástól, sőt a törvény kedvezményei mindkettőre ugyanúgy vonatkoznak.¹⁵² Vághy ezzel szemben azon áll, hogy mivel a szenvedő váltóképesség az idegen és a saját váltók szerint különbözik (8. §), és mivel a 16. § szerint „ennek szavát kitörölni nem lehet”, és mivel az 51. § alapján csak az idegen váltónál van helye elfogadás végetti bemutatásnak, felmerülhet a kérdés: „valamely váltó idegennek tekintendő-e vagy sajátnak?”¹⁵³ A válaszához – Fogarasi hívta segítségül, aki az alábbi példákon szemléltette az idegen és saját váltó közötti különbséget. Ha egy bécsi kereskedő pesti raktárának ügyelőjére egy váltót bocsátana azzal, hogy „fizessen ön”, csak akkor lenne saját váltó, ha azt is beleírná: „az én nevemben” vagy „meghatalmazottam”. Ezen kiegészítések nélkül idegen váltónak minősülne. Ugyanígy, ha egy földesúr a maga tisztjéhez intézne váltót „fizessen az úr” kitételrel, és a tiszt azt elfogadná, de sem a váltóból, sem az elfogadásból nem derülne ki, hogy az intézvényszerző és elfogadó az intézőnek a tisztje, az ilyen váltót is idegennek kellene tekinteni.¹⁵⁴

Nem utolsó sorban meg kell említsük Nagy Ferenc véleményét (aki az „újabb”, 1876. évi váltótörvényünket kommentálta): mivel a gyakorlatban túlnyomórészt az idegen váltót használták, és a saját váltó csak kivételesen fordult elő, természetes, hogy a váltótörvény az egyes váltójogi viszonyokat az idegen váltóra vonatkozólag szabályozta, a saját váltónál pedig megelégedett azzal, hogy az idegen váltónál felállított azon szabályokra, amelyek rá is alkalmazhatóak, egyszerűen csak utaljon, és ezen túl csak a saját váltónál előforduló eltéréseket rögzítse.¹⁵⁵

Végül álljon itt néhány szubjektív megjegyzés, amely egyúttal magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért fordult a szerző a váltójog, közelebbről a dualizmus-kori váltójog kutatása felé.

A váltó fontossága éppen abban állhat, hogy tökéletesen alkalmas a benne tanúsított követelés mobilizálására, melyhez gyors és egyszerűsített végrehajtási szabályok kapcsolódnak. Mindez a váltónak, mint az első értékpapírok egyikének gazdaságformáló szerepét jelenti, mégis – véleményem szerint méltatlanul – ma-

is kijelölheti, (intézvényszerző saját váltó). Az ily váltók minden tekintetben az idegen váltó fogantatjával bírnak. (CIH)

¹⁵¹ Bár a német váltórendszabály erről nem rendelkezik, ezzel ellentétes véleményen van Thöl. In: Thöl: *i. m.* 635. o.

¹⁵² Wildner: *i. m.* 30. és k. o.

¹⁵³ Vághy: *i. m.* 19. o.

¹⁵⁴ Fogarasi: *i. m.* 94. o.

¹⁵⁵ Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve*, 535. o.

napság egyfajta misztikus köd burkolja. Nem kizárt, hogy ennek a tartózkodó magatartásnak az alapja pusztán az irodalmi művek dzsentri hősei által kiállított fedezetlen váltók rossz hírében gyökerezik.

Kutatásaimmal azt kívánom elérni, hogy váltójogunk múltjának megismerésével napjaink és jövőnk váltójogát is világosabban láthassuk, alakítani tudjuk. A dualizmus váltójogi gyakorlatának feltérképezése során szerzett tapasztalatok nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a második világháborút követő szocialista államosítás következtében megszűnő magántőke és kereskedelmi bankok csökevényes váltójogában meg tudjam határozni az 1965. évi 1. tvr. által kihirdetett genfi váltójogi egyezmények jogi hatását.

Bonaparte hatása

a francia magánjogi joganyag kodifikációjára

TAKÁCS TIBOR *

Felvetésként

A francia magánjogi törvénykönyv kiadását megelőző évszázadok halmozták fel azt a joganyagot és azt a doktrinális alapot, amelyet a kitartó törekvések ezt követően felülvizsgáltak, összhangba hoztak és egyesítettek. Ezen az alapon a Konvent jogászai, saját korábbi munkájukat az első konzul neve és tekintélye alatt újraalkották, és az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, a Törvényhozó Gyűlés együttes munkáit, sőt különösen a Konvent eredményeit – részleteikben pontosítva – fogadták el az első konzul személyes dicsőségének fényében.¹

Célunk – a jelen tanulmány keretei között – annak feltárása, hogy a *Code civil* mennyiben kapcsolódik, kapcsolható Bonaparte személyéhez, azzal a megjegyzéssel, hogy nem vitatjuk Bonaparte – a magánjogi kodifikáció sikerében játszott – irányadó szerepét, melyhez vezető érdekek a *brumaire 18*-i államcsíny után azonnal megfogalmazódtak.² Az új politikai berendezkedés meg sem született, amikor Bonaparte kifejezte igényét a *Code civil* kiadására és a Jacqueminot által irányított munkának az Ötszázak Tanácsa törvényelőkészítő bizottsága keretében való továbbfolytatására.³ A kodifikáció megvalósítása érdekében Bonaparte törvényalkotói szándékát rejtő személyisége, rend iránti szeretete,⁴ római karaktere és a justinianusi munka súlyához hasonló jogalkotási munka megvalósításának kívánalma irányította, valamint azon személyes óhaja, hogy a francia magánjogi rendszerben helyreállítsa a kívánt rendet.⁵ Számára a *Code civil* a társadalomnak a tör-

* CompLex Kiadó Kft., projekt koordinátor.

¹ Pierre Villeneuve de Janti: *Bonaparte et le Code civil*. Párizs, Domat-Montchrestien, 1934, 19. o.

² Norbert Rouland: *Introduction historique au droit*. Párizs, Publications Universitaires Françaises, 1998, 288-289. o.

³ Jean-Louis Halpérin: *L'impossible Code civil*. Párizs, Presses Universitaires de France, 1992, 264. o.; Georges Liet-Veaux: Portalis se méfie du droit intermédiaire révolutionnaire, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, Ed. du Juris-Classeur, 2004, 7-8. o.

⁴ Bonaparte rend iránti szeretete a jogrend tekintetében is megnyilvánult. Lásd Szűts Miklós: A törvény ereje, *Jogtudományi Közlöny*, 56. évf. 21. szám (1921) 12; 162. o.

⁵ Megjegyzendő, hogy az első konzulnak nem voltak nagy tapasztalatai a törvényhozásról; Genfben a justinianusi munkát olvasva, határozott elképzelést szerzett a római jog rendszeréről, sőt bizonyos szokásjogi ismeretek után általános elképzelése alakult ki a magánjog legfőbb elveiről és

vény eszközével való formálásaként jelent meg;⁶ úgy vélte, hogy a kodifikációnak – a tulajdonjog megerősítésével – hozzá kellett járulnia a nagy francia forradalom nyomán kialakult új rend megszilárdításához.⁷ Nyíltan kimondhatjuk, hogy a kodifikáció tökéletes összhangban volt Bonaparte szándékaival:⁸ a nemzeti egység ideálja az első konzul által ismételt forradalmi törvények részét képezte, majd a konzuli berendezkedés a törvények egységes és zárt alkalmazási rendszeréhez kapcsolódott.⁹ Bonaparte törekvéséhez a francia jogot kiválóan ismerő jogászok a *raison* kritériumait kapcsolták; ez az alap teremtette meg a kódex kidolgozásának lehetőségét, melynek fundamentumát az *ancien régime* és a forradalom különleges elegye alkotta, továbbá főként Pothier és Bourjon nyújtott szellemi támaszt a törvénykönyv kidolgozói számára.¹⁰ A kódex az *ancien droit* és a párizsi szokásjog anyagában meglévő és a nagy francia forradalom „jogi forgatagában” újjászületett elvekhez való ragaszkodásként jelent meg.¹¹

Bonaparte Államtanács előtt kifejtett gondolatait anélkül kell vizsgálnunk, hogy személyére kiváló jogászként tekintenénk,¹² továbbá, hogy elmélyült jogtudásának elemeit kutathatnánk; azonban sikerrel kereshetjük azon elveket, amelyeknek a formálódó rendelkezéseket alávetette, és amelyeket a magánjogi kodifikáció egészére alkalmazni kívánt. Mindezek ellenére azonban korántsem tekinthetünk a kódexre Bonaparte saját alkotásaként: az általa elnökölt Államtanács¹³ a tárgyalt szöveget a kodifikációs bizottsághoz küldte vissza módosításra, új kiadásra, egy adott cím rendelkezéseinek ismételt összefoglalására,¹⁴ így a bizottság tagjai tekinthetők a kódex valódi kidolgozóinak.¹⁵ Az Államtanácsban belül sem jutott érdemben meghatározó szerephez az első konzul, hiszen egyrészt nem volt jelen minden ülésen,¹⁶ másrészt

intézményeiről, amelyhez bizonyos jogi fogalmak és kifejezések gyors megszerzése, valamint szellemiségének tökéletes tisztasága, mély emberismerete kapcsolódott. E feltételek tették lehetővé, hogy e kiemelkedően fontos munkát irányítani legyen képes. Henry Cauvière: *L'idée de codification en France avant la rédaction du Code civil*. Párizs, 1910, 103. o.

⁶ A hatalomba államcsínnnyel érkező Bonaparte nem volt a törvényesség és az emberi jogok tisztelőjének mintaképe; számára az állam érdekei és személyes dicsősége megelőzte a jogot. A joghoz és igazságossághoz kapcsolódó viszonyának nagyobb részét egyfajta machiavellizmus határozta meg, míg kisebb részét a törvény kultuszának forradalmi öröksége. Halpérin: *i.m.* 264-265. o.

⁷ Vö. Mádl Ferenc: *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 342. o.

⁸ Vö. Illés József: Európai kodifikációk és a magyar polgári törvénykönyv javaslata, *Jogtudományi Közlemény*, 49. évf. 13. szám, (1914) 3; 125. o.

⁹ Villeneuve de Janti: *i.m.* 20. o.

¹⁰ Vö. Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2004, 210. o.

¹¹ Vö. Adhémar Esmein: L'originalité du Code civil, in: Albert Sorel (szerk.): *Le Code civil, 1804-1904, Livre du Centenaire*. Párizs, Société d'Études Législatives, 1904, 1. kötet, 18. o.

¹² Napóleont gyenge juristának tekinti Schwarcz Gusztáv: Kodifikáció, *Jogtudományi Közlemény*, 33. évf. 5. szám (1898) 2; 34. o.

¹³ Vö. Charles Durand: *Le fonctionnement du Conseil d'État napoléonien*. Aix-Marseille, Imprimerie Louis-Jean, 1952, 110-111. o.; Kecskés: *i.m.* 209. o.

¹⁴ Jean-Guillaume Locré: *Du Conseil d'État*. Párizs, 1810, 150. o.

¹⁵ Vö. Feleki László: *Napoleon „a csodálatos kaland”*. Budapest, Magvető, 1976, 570-571, 574. o.

¹⁶ Jean Foyer: Loi et jurisprudence, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 25. o.

nem volt jogász.¹⁷ Annak ellenére, hogy az első konzul a törvények egyszerűségét és egységét tartotta a legfontosabb elérendő célnak, nem ragaszkodott következetesen a magánjog minden területén az egyszerűség eléréséhez; egyes, számára kiemelt fontossággal bíró tárgykörökben – mint az atyai hatalom vagy a cselekvőképtelenek vagyonának felügyelete – megengedő előrelátást tanúsított.¹⁸ Száműztetésben írt visszaemlékezésében¹⁹ saját szerepéről úgy nyilatkozott, hogy „...soha nem tudtam úgy beszélni, mint Tronchet [...]. A kard és a pénzügyek embereként csak egyfajta jogi szellemiséget és a jó felkutatásának szándékát hoztam a vitákba, véleményem keveset számított. Olyan dolgokra is hivatkoztam, amelyeket egy negyedórával azelőtt rossznak találtam. Nem folyamodhattam olyan dolgokhoz, amelyekhez nem értettem...”²⁰

Bonaparte személyes befolyása a személyek joganyagának tárgyalására

A személyek jogára vonatkozó kodifikációs folyamat kezdetét jelentő vita során Bonaparte szerepe – néhány hozzászólás kivételével – a joganyag megismerésére korlátozódott. A személyi jog tárgyköreit három csoportba osztva javasolta tárgyalni: egyrészt a személyt a társadalomban megillető állapotra vonatkozó rendelkezések, másrészt a házastársak közötti viszonyok, végül a gyermekek és szülők közötti viszony szabályai.²¹

A kodifikációs tárgyalás az állampolgárság feltételeire vonatkozó rendelkezésekkel²² kezdődött, amelyek szerint francia az a személy, aki egy francia állampolgártól Franciaországban vagy külföldön születik. E meghatározással ellentétben az első konzul a „minden Franciaországban született személy francia” meghatározást kívánta rögzíteni.²³ A tanács az első konzul által javasolt rendelkezést elfogadva a leszármazás tényét egy könnyen megállapítható materiális tényhez kapcsolta. Római jogi szabályokra hivatkozva az első konzul kifejtette, hogy nem akarnak min-

¹⁷ René Savatier: *L'art de faire les lois. Bonaparte et le Code civil*. Párizs, Dalloz, 1927, 10. o.; Joseph Van Kan: *Les efforts de la codification en France*. Párizs, 1929, 357. o.

¹⁸ Romuald Szramkiewicz – Jacques Bouineau: *Histoire des institutions 1750-1914*. Párizs, Litec, 1998, 327-328. o.

¹⁹ Honoré Perouse: *Napoléon 1er et les lois civiles du Consulat et de l'Empire*. Párizs, A. Durand, 1866, 30-31. o.

²⁰ Idézi Savatier: i.m. 12. o.; Vö. Paul-L. Weinacht: Les États de la Confédération du Rhin face au Code Napoléon, in: Jean-Clément Martin (szerk.): *Napoléon et l'Europe*. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2002, 91-92. o.; Kecskés: i.m. 225. o.; Ernest Jac: *Bonaparte et le Code civil; de l'influence personnelle exercée par le Premier Consul sur notre législation civile*. Párizs-Lyon, 1898, 139. o.; Jean-Marie Carbasse: *Manuel d'introduction historique au droit*. Párizs, Presses Universitaires de France, 2002, 280. o.

²¹ Az első ülésen Bonaparte 12 alkalommal szólalt fel; nyugalommal és bölcsességgel érvelt, kijelentve, hogy e kérdéseket Franciaország érdekének figyelembevételével mellett kell megvizsgálni. Esmein: i.m. 85-88. o.

²² Patrick Maistre Du Chambon: De la preuve, certes... Mais de quelles preuves? in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 219-220. o.

²³ Jac: i.m. 5. o.

denáron egy külföldi állampolgártól Franciaország területén született gyermekre – saját és szülei akarata nélkül – francia állampolgárságot erőltetni, csupán a francia állampolgárság egyszerű megszerzésének lehetőségét biztosítani számukra. A vita nyomán a személyiség és a területiség elvének egyesülése jelent meg a kódex 9. cikkében, mely szerint egy külfölditől Franciaországban született gyermek nagykorúságának évében kérheti francia állampolgárságát, ha az ország területén él.²⁴

A kódex a magánjogok elvesztését a francia állampolgárság elvesztése vagy bírói ítélet következményeként kívánta rögzíteni. Az első konzul annak érdekében, hogy a francia állampolgárság a külföldön, engedély nélkül vállalt katonai szolgálat miatt elveszthető legyen úgy érvelt, hogy a kódex 21. cikkében megjelenő megoldás az állam érdekében áll, hiszen az ilyen személyt a *droit commun de l'Europe* úgy tekinti, mint aki saját országa ellen visel fegyvert; a halálbüntetés kiszabása túlságosan szigorú büntetés lenne, azonban magánjogainak elvesztése megfelelő szankciót jelentene.²⁵

A kódex 19. cikkének értelmében egy külföldivel házasságot kötött francia nő, férje személyi státusát követi. Az 1801. július 25-i ülésen Portalis egy olyan rendelkezést javasolt elfogadni, amely a külföldre férjét követő francia nő jogait megőrizni hivatott. Bonaparte kifejtette, hogy különbséget kell tenni, ha egy francia nő egy külföldivel házasodik, és ha egy francia nő egy francia férfival kötött házasságát követően az országot elhagyó férjét követi, hiszen első esetben a feleség – házassága révén – lemond magánjogairól, míg a második esetben a nő azért nem veszti el jogait, mert kötelességét tette, azaz férjét külföldre követte. Az első konzul felszólalását követően a kérdést elnapolták, ezáltal a kódex tárgyalása során elfelejtett számos tárgykörök egyikévé vált.²⁶

1801-ben a tervezet kidolgozói és az Államtanács nehézség nélkül fogadta el az *ancien droit* hagyományain alapuló, elsődlegesen erkölcsi jellegű szankcióként megjelenő *mort civile*-t, a polgárjogok elvesztésének intézményét.²⁷ A legnagyobb vita a jogkövetkezmények rögzítése körében alakult ki.²⁸ Az első konzul az igazságosság védelmezőjeként fellépve olyan vélelem elfogadását javasolta, amely a polgárjogok elvesztőit a halott személyekkel azonosítaná, megnyitva ezzel a vagyonukra vonatkozó öröklést, felbontva családjához fűződő magánjogi kapcsolatait, megszüntetve házasságát.²⁹

Az *eltűnt személyekre* vonatkozó cím vitája különös figyelmet kapott, ugyanis e tárgykörben csupán királyi *ordonnance*-ok rövid szabályai voltak alkalmazásban, és a *droit écrit* sem adott kellő pontosságú joganyagot.³⁰ Az Államtanácsához benyúj-

²⁴ Perouse: *i.m.* 48. o.

²⁵ *Uo.* 56. o.

²⁶ Bonaparte a házasságra vonatkozó rendelkezések tárgyalása során visszatérve e tárgykörhöz felvetette, hogy e tekintetben annak rögzítéséről van szó, hogy az országot elhagyó férjet köteles-e felesége követni; az első konzul természetesen megerősítő választ tartotta fenn. *Uo.* 57-59. o.

²⁷ Jac: *i.m.* 6. o.

²⁸ Jean Ray: *Essai sur la structure logique du Code civil*. Párizs, Alcan, 1926, 173. o.

²⁹ Vö. Savatier: *i.m.* 15-16. o.; Pierre-Paul Viard: *Histoire générale du droit privé français (1789-1830)*. Párizs, Sirey – Presses Universitaires de France, 1931, 9. o.; Perouse: *i.m.* 76-78. o.; André Lucas: *La preuve de l'état des personnes*, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 206-213. o.

³⁰ Jac: *i.m.* 18. o.

tott első tervezet nem tartalmazott e tárgykörre vonatkozó rendelkezést, melynek nyomán az 1801. szeptember elsejei ülésen az első konzul arra hívta fel a tanács figyelmét, hogy szükséges lenne az eltűnt személy vagyonának – az eltűnés tényének megállapítása előtti – kezeléséről rendelkezni, kiemelve, hogy az eltűnést megelőzően a vagyonkezeléssel megbízott személy kijelölése hiányában az államnak kötelessége ilyen személyt kinevezni.³¹ Bonaparte elsőként a tervezet azon két rendelkezése ellen emelt szót, amelyek taxatív jelleggel azon körülményeket rögzítették, amelyek tekintetében a bíró kötelessége volt eldönteni, hogy az eltűnt személy életben van-e vagy sem.³² E tárgykörben az első konzul által a bírónak javasolt széles mérlegelési jogkört a kódex 117. cikke tartalmazta.³³ Bonaparte követelte, hogy már az eltűntté nyilvánító határozat előtt kell az érintett személy javainak kezeléséről gondoskodni, és e javakat a feltételezett örökösök birtokába juttatni, melyet közvetlenül az eltűnt érdekeinek védelméhez kapcsolódó intézkedések követtek.³⁴ Az eltűnt személy feleségének jogairól és érdekeiről való nagyobb fokú gondoskodás okán az első konzul olyan rendelkezés elfogadását javasolta, amely megakadályozta, hogy az eltűnt személy javait ideiglenesen birtokló személyek a feleséget a közös házból kizárhassák. Bonaparte úgy érvelt: nem elegendő, hogy a feleség ideiglenesen gyakorolja azon jogokat és előnyöket, amelyeket a férje halála számára juttatna, hanem szükséges, hogy a házassági közösségből eredő előnyöket férje eltűnése miatt ne veszítse el. Az átdolgozásra visszaküldött tervezetbe – e felvetésre válaszul – illesztették be a 124. cikket.³⁵ Az eltűnt személyről szóló cím keretén belül – az első konzul véleménye nyomán – a régi szokásjogi rendelkezésekre alapulva szabályozták az eltűnt személy érdekeit, különösen jogaik védelmét, amelyre a lehetőség az eltűnéssel nyílt meg. Az első konzul úgy vélte, hogy az eltűnt személy vagyonának a vélelmezett örökösök birtokába való utalása elengedhetetlen, azonban ennek szélesebb körű közzétételével együtt kell megvalósulnia.³⁶

³¹ Szokolay Leó: A gyámsági törvény néhány szépséghibája, *Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok*, VIII. évf. 3. szám, (1940) 7; 192. o.

³² Vö. Jean Saint Afrique: Le domicile et l'absence, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 242. o.

³³ Perouse: *i.m.* 86. o.

³⁴ Az államnak e körben való beavatkozásáról nagy vita alakult ki Tronchet és az első konzul között. Előbbi kijelentette, hogy veszélyes lenne az, ha az állam beavatkozna az eltűnt személy javainak kezelésébe, mert a törvénynek mindenki számára meg kell adni saját tulajdonának megvédésére vonatkozó jogosultságot. Ezzel szemben az első konzul szerint veszélyes lenne az eltűnt személy javait feladni, hiszen hitele elveszne, adóssai fizetéseképtelenné válnának; úgy vélte, hogy a saját helyzetük megvédésére képteleneket, mint az özvegyeket és az árvákat a közhatalom megóvjá, így megóvhatná azokat a nagykorúakat is, akik nincsenek érdekeik védelmének közelében. A köz érdeke indokolja, hogy az eltűnt által fizetendő juttatások továbbra is teljesüljenek. Ezen elképzelés győzelmével Bonaparte az új jog valós formálójává vált. Jac: *i.m.* 19. o.

³⁵ Perouse: *i.m.* 90-91. o.

³⁶ Jac: *i.m.* 20-21. o.

Bonaparte személyes befolyása
a házassági jog anyagának tárgyalására

Az első konzul e tárgykör tekintetében tárta fel elsőként saját gondolatait: hosszasan érvelt, elképzelt eseteket vetett fel, egyre jobban érzékeltette a jogi fogalmakban szerzett jártasságát, egyben az erős családok nemzetalkotó szerepének fontosságát hangoztatta. Az első konzul teljes mértékben egyetértett a forradalmi hagyományokat követő jogalkotás szükségességével, amely a házasságot csak magánjogi és politikai viszonyok alatt értelmezte.³⁷

Az Államtanácsban az első konzult körülvevő jogászok mély erkölcsi felfogásúak és az *ancien droit* kiváló ismerői voltak.³⁸ A tudománnyal és széles gyakorlattal felruházott – inkább a joggyakorlat, mintsem a jogi logika befolyása alatt álló – juristák között helyet foglaló Bonaparte felsőbbrendű ésszerűsége a biztosnak és igazságosnak tekintett elméletek felé közeledett.³⁹

Az első konzul a házasság megkötésénél a lehető legkevesebb formalitást kívánt, kijelentve, hogy a törvény nem várhatja el, hogy a felek a túlzott formalitások áldozatai legyenek, és csak azért essenek el a számukra előnyös házasság megkötésétől, mert nem állt rendelkezésükre elegendő idő a megkövetelt formalitások teljesítésére.⁴⁰ A szülői beleegyezésre és ezek figyelmen kívül hagyásához kapcsolódó szankciókra vonatkozó 152-157. cikkek előírásait az első konzul véleményét követően, a kodifikációs munka utolsó fázisában annak ellenére illesztették a kódexbe, hogy e tárgykörre vonatkozóan TREILHARD egy különálló törvény elfogadását javasolta.⁴¹

Bonaparte törekvése a házassági jogi rendelkezések világi jellegének rögzítésére irányult:⁴² kijelentette, hogy nem lehet kötelezni az egyháziakat, hogy a kódex szerint érvényes házasságot megszenteljék, ha kánonjogi szabályok alapján akadályt tapasztalnak, azonban nem egyesíthetnek házasságban olyan személyeket, akik még polgári tisztviselő előtt nem kötöttek házasságot.⁴³ E rendelkezések tárgyalása során több alkalommal kijelentette, hogy az egyházi szertartások soha nem kerülhetnek a magánjogi törvények hatálya felé, hiszen miután a felek egy tisztviselő és tanúk előtt házasságot kötöttek, jogilag férjnek és feleségnek tekintendők. Ezt követően ugyanezen szertartást egyházi tisztviselő előtt is szabadon megisméltelhetik.⁴⁴

³⁷ Savatier: *i.m.* 25. o.

³⁸ Az erkölcsöknek az *ancien droit* házassági jogára kifejtett hatásáról és annak következményeiről lásd Ernest Désiré Glasson: *Histoire du droit et des institutions de la France*. Párizs, Pichon, 1887, 1. kötet, 5-31. o.

³⁹ Jac: *i.m.* 26-27, 29. o.

⁴⁰ Vö. Villeneuve de Janti: *i.m.* 91-92. o.

⁴¹ Perouse: *i.m.* 95-96. o.

⁴² Vö. Timon Ákos: A polgári házasság behozatala hazánkban, *Jogtudományi Közöny*, 15. évf. 13. szám, (1880) 3; 90. o.; Dominique Fenouillet: De la vertu familiale naturelle du mariage, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 132. o.

⁴³ Vö. François Terré: Les libertés et le divorce, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 168. o.

⁴⁴ Perouse: *i.m.* 96-97. o.

Az első konzul a házasság *semmissége* és a *beleegyezés hibája* kérdésében számos alkalommal avatkozott be a vitába, elképzelt példákon keresztül igyekezve megértetni felvetéseit, egyben a római jogot – különösen a *lex Julia* rendelkezéseit – idézve. A tervezet megkövetelte, hogy a beleegyezés hibája a személyiség teljes, és ne csupán erkölcsi vagy fizikai minőségére vonatkozzon. Ennek a hibának olyan mértékűnek kellett lenni, melynek nyomán egyik fél sem olyan személlyel házasodott, akivel akart volna. Bonaparte – ezen érvelést elutasítva – kijelentette, hogy nem csupán a név, hanem a társadalmi feltételek is a házassághoz vezető indítóként szerepelnek, ezáltal a körülményekben való hiba ugyanolyan mértékben ronthatja a beleegyezést, mint a személyben való hiba. Álláspontja szerint nem csupán a fizikai identitásról van szó, hanem az erkölcsi identitásról, a névről, a személyi állapotról és az ezekhez kapcsolódó egyéb körülményekről is.⁴⁵

Napóleon úgy vélte, hogy a házasság nem a természetjogból, hanem a társadalomból és az erkölcsből – vagyis a törvényekből – ered;⁴⁶ a tisztán magánjogi szerződésnek tekintett házasság⁴⁷ csak annyiban rendelkezhet érvényességgel, amennyiben az akarat tárgyára vonatkozó elégséges ismeretet és a megkötésre vonatkozó kifejezett akaratot mutatja.⁴⁸ A szerződés tárgyára vonatkozó lényeges hiba esetén e szerződés eleve semmis; e szabályt a *droit commun de l'Europe* erejéből eredeztette. Az első konzul nyíltan felvetette a kérdést, hogy abban az esetben, ha az akarat külső erőszak hatása alatt állt, a szabadság e hibája elegendő-e ahhoz, hogy a szerződés semmis legyen. Úgy érvelt, hogy ez a szerződés természetétől és az erőszak fokától függ, továbbá hogy még a legnagyobb jogtudósok sem mondták ki, hogy a szabad akarat hiányában kötött házasság a természetjogból eredően semmis, ezért szükséges, hogy a jogalkotó beavatkozzon és a bizonyos mértékben homályos természetjog számára segítséget adjon. Az első konzul ezen érveit a régi joggyakorlat híveivel szemben – Cambacérès, Maleville, Tronchet – is fenntartotta, azonban az *ancien droit* elveihez e tekintetben hűségesen ragaszkodó tanács egyetlen felvetését sem fogadta el, és nem vette figyelembe a személyi minőségre, a rangra, a szerencsére, az erkölcsre alapozott hibát sem, azonban érvénytelenségi okként az identitásra vonatkozó hibát elfogadta.⁴⁹ A kódex vonatkozó rendelkezései e szellemben kerültek elfogadásra.⁵⁰

A házasság területén a kódex nemcsak a felek beleegyezését követelte meg, hanem kívülálló harmadik személyeknek is ki kellett akaratukat fejteni.⁵¹ A 148. cikk szerint a szülők beleegyezésének hiánya a 25. életévét be nem töltött férfiak

⁴⁵ Vö. Pierre-Antoine Fenet: *Naissance du Code civil. La raison du législateur*. Párizs, Flammarion, 1989, 98-102. o.

⁴⁶ Feleki: *i.m.* 573. o.

⁴⁷ E megállapítást kifejezetten megerősíti Adhémar Esmein: *Cours élémentaire d'histoire du droit français à l'usage des étudiants de première année*. Párizs, Génestel, 1898, 333. o.

⁴⁸ Vö. Jean Gaudemet: *Le mariage en Occident. Les mœurs et le droit*. Párizs, Éditions du Cerf, 1987, 375-396. o.

⁴⁹ Marceau Long – Jean-Claude Monier: *Portalis: l'esprit de justice*. Párizs, Broché, 1997, 32. o.

⁵⁰ Perouse: *i.m.* 103. o.

⁵¹ E tekintetben az *ancien droit* vonatkozó joganyaga biztos kiindulási alapot jelentett az Államtanács tagjai számára. Vö. Pierre Bar: *La liberté du mariage à Liège au XVIIIe siècle, Revue historique de droit français et étranger*, (1991) 3; 343-345. o.

és a 21. életévét be nem töltött nők esetén házassági akadályt képezett.⁵² Az előkészítők egyetértettek abban, hogy a túlságosan fiatalokat meg kell óvni a korai házasságtól, a családfőnek – ugyan nem az atyai hatalom részeként, de – a tervezett házasságról véleményt kell adni. Az első konzul – a felek beleegyezésének hiányához hasonlóan – kifejezetten házassági akadállyal minősítette a szülői beleegyezés hiányát.⁵³

A házasság jogi hatásai között elsősorban a házassági kötelezettségek felsorolása állt, vagyis a gyermekek ellátása, tartása és nevelése.⁵⁴ A szülők e kötelezettsége nem a házasság tényéből eredt, hanem a gyermekek születésének tényéből, amelyet a házassági közösség lététől függetlennek tekintett. E kötelezettségek mértékének meghatározásakor – az Államtanács keretén belül – két felfogás alakult ki: egyesek szerint az apa gondviselési kötelezettségének a gyermeknek az az életkora vet véget, amikor már képes magáról gondoskodni, míg mások szerint e kötelezettség örökös jellegű. Bonaparte ez utóbbi felfogást képviselve kifejtette, hogy e kötelezettség nem kizárólag a gyermek fizikai ellátására vonatkozik, hanem az oktatására is.⁵⁵

A házasfelek egymással szembeni jogairól és kötelezettségeiről rendelkező fejezetre az első konzul több alkalommal tért vissza,⁵⁶ tekintve, hogy elsődleges célja a családon belüli rend megteremtése és a feleség függő helyzetének biztosítása volt; megkövetelni kívánta, hogy a feleség férjét mindenhol kövesse.⁵⁷ Bonaparte e tekintetben kategorikusnak bizonyulva nyíltan úgy gondolta, hogy a feleség – ki lépve a család gyámsága alól – a férj hatalma alá kerül,⁵⁸ e felfogását továbbgondolva a feleség elsődleges feladatának a férje iránti engedelmességét tekintette.⁵⁹

Bonaparte személyes befolyása a házasság felbontására vonatkozó joganyag tárgyalására

A házasság felbontásának tíz éve hatályban lévő intézménye az Államtanácsban és az előkészítő bizottságban egyaránt vita nélkül került elfogadásra, sőt a párizsi fel-

⁵² Az *ancien droit* e vonatkozású joganyagát tekintve lásd különösen Alexandre Vantroys: *Étude historique et juridique sur le consentement des parents au mariage de leurs enfants*. Párizs, Rousseau, 1889, 227-304. o.

⁵³ Úgy vélte, hogy a kiskorú gyermeke házasságához beleegyezését nem adó apa kifogását csak akkor lehet megengedni, ha a házasság megkötéséről való tudomásszerzését követően egy hónapon belül kérte a házasság semmissé nyilvánítását. Bonaparte e véleményét azzal indokolta, hogy főszabályként az apa beleegyezése vagy e hiányában kifogásolási joga a kiskorú gyermek érdekében rögzítenék és nem az atyai hatalom kiterjesztése érdekében. Jac: *i.m.* 45-47. o.

⁵⁴ Fenouillet: *i.m.* 129-131. o.

⁵⁵ Jac: *i.m.* 48-51, 98. o.

⁵⁶ Nicole Catala: Le gouvernement de la famille, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 230-231. o.

⁵⁷ Villeneuve de Janti: *i.m.* 95-96. o.

⁵⁸ Jean-Philippe Lévy: Les idées de Portalis sur le mariage, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 119. o.; Saint Afrique: *i.m.* 240. o.

⁵⁹ Perouse: *i.m.* 110. o.; Savatier: *i.m.* 27-28. o.

lebbviteli bíróság is az egyéni szabadság logikus következményeként az 1792-ben lehetővé tett válás fenntartása mellett foglalt állást.⁶⁰

Kezdetben az első konzul a házastársi összeférhetetlenség miatt kimondott válás elfogadhatósága mellett érvelt,⁶¹ majd úgy nyilatkozott, hogy – „a test és a lélek egyesüléseként”⁶² – a házasság felbontását csak a másik fél hűtlensége nyomán kérheti a sérelmet szenvedett fél.⁶³ Az 1792. évi törvény hatályba lépését követő 27 hónapban Párizsban több mint hatezer válást mondtak ki, melynek következtében a jogalkotó szűkebb korlátok közé kívánta a válás lehetőségét szorítani. Az első konzul úgy érvelt, hogy a házasság nem minden esetben a szerelem közössége, hiszen egy fiatal nő a divatnak megfelelően, a függetlenség és a letelepedés elérése érdekében házasodhat, a törvény azonban nem tagadhatja meg tőle, hogy miután felismerte e közösség fenntarthatatlanságát, a házastársi összeférhetetlenségre hivatkozva válási kérelmet terjesszen elő.⁶⁴ Maleville úgy vélte, hogy a házasság csupán élettársi viszonyt jelentene, ha az egyik fél akarata elegendő lenne megszüntetésére; annak érdekében, hogy az első konzul a római jogtudósok által a rendes szerződésekre vonatkozó *Nihil tam naturale est, eo genere quidque dissolvi quo colligatum est* elvének eleget tegyen, megkövetelte a családnak a válás tényéhez való hozzájárulását, mely javaslata a kódex 275. és azt követő cikkeiben tükröződik.⁶⁵

Portalis kifejtette, hogy a házasság nem tisztán magánjogi szerződés, hanem alapjait a természetben leli fel, hiszen minden nép az égiek segítségét kérte, amikor életére ilyen nagy hatással bíró szerződést kötött; így a házasságra, mint természetjogi eredetű aktusra tekintett, amelyet szükségszerűen Isten hozott létre.⁶⁶ Úgy vélte, hogy a válást olyan esetekre lehetséges engedélyezni, amelyek tekintetében a felek a hiányosságokat más módon nem képesek feloldani; az általa készített feljegyzésben kifejtette, hogy az egyéni szabadság tiszteletéből eredően a jogalkotónak engedélyeznie kell a válást,⁶⁷ amelyet Bonaparte kizárólag a magánjog területére helyezett, továbbá amelyre a jó erkölcsre, a közrendre és a családi békére hasznos orvosságként tekintett.⁶⁸ Az Államtanács 1801. október 6-i ülését Portalis hosszú bevezetője nyitotta meg, mely nyomán a tanács elfogadta a válás intézményét.⁶⁹ Ezt követően az első konzul a házastársi összeférhetetlenség okán

⁶⁰ Vö. Fenet: *i.m.* 173-175, 200-219. o.

⁶¹ M. Sévin: *Étude sur les origines révolutionnaires des codes Napoléon*. Párizs, Marchal, Billard et Cie, 1879, 28. o.

⁶² Fenet: *i.m.* 181. o.

⁶³ Savatier: *i.m.* 13. o.

⁶⁴ Hervé Lécuyer: Commentaire d'un extrait relatif au mariage (de ce que distingue l'homme parmi les êtres), in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 125-126. o.

⁶⁵ Jac: *i.m.* 60-62. o.

⁶⁶ Rémy Cabrillac: La sacralité civile du mariage, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 176-177. o.

⁶⁷ Perouse: *i.m.* 114. o.

⁶⁸ Feleki: *i.m.* 573. o.

⁶⁹ Vö. Long – Monier: *i.m.* 33-39. o.

kimondott válást védte, azt óhajtva, hogy ha két személy nem képes együtt élni, minden szegény nélkül legyen lehetőség különválásukra.⁷⁰

Bonaparte – a családi tanácsnak a házasság létrejöttében és megszűnésében játszott szerepére visszatérve – az *ancien régime* jogászainak álláspontjával ellentétesen védelmébe vette a válás intézményét; állandó jelleggel ismételte, hogy a válást az erkölcsök követelményeihez kell igazítani. Számos vita – Boulay, Berlier, Regnaud javaslatai – nyomán a tanács az első konzul elképzeléseit leginkább tükröző Berlier által készített tervezetet fogadta el. 1801. december 27-én az első konzul a közös megegyezést javasolta elfogadni azzal indokolva, hogy e forma alkalmazásával hangos társadalmi botrányokat lehetne elkerülni.⁷¹ A jogászok ellenzték e formát, azonban ellenállásukat palástolták: Portalis kifejtette, hogy a közös megegyezés nem tekinthető válóoknak, míg Tronchet úgy vélte, hogy a közvélemény nem fogadja el a közös megegyezést, mint bontó okot, majd Cambacérés – az első konzul helyett vezetve a vitát – fenntartotta az elképzelést, és határozott fellépése révén a tanács elfogadta a közös megegyezés alapján kimondható válást.⁷²

Bonaparte személyes befolyása az atyai hatalom joganyagának tárgyalására

Franciaországban az *ancien régime* időszaka alatt az atyai hatalom kérdéséről két irányzat fejlődött ki: egyrészt az írott jog országaiban többé-kevésbé a római jog – főszabályként teljes és örökös jellegű hatalomként megjelenő – *patria potestas*-a uralkodott,⁷³ másrészt a szokásjog országaiban a gyermek érdekei védelmében létesített egyfajta atyai védelem alakult ki.⁷⁴ Az *ancien droit* egyszerűvé tette az apaság kutatását, továbbá igazságtalan módon kezelte a házasságon kívül született gyermekeket, míg a nagy francia forradalom a törvényes gyermekekhez hasonló jogállást biztosított számukra.⁷⁵

Bonaparte az e tárgykört érintő öt ülésből csak az első ülésen – 1801. december 17. – vett részt, azonban számos kérdést vetett fel: így például annak kérdését, hogy rendelkezik-e a gyermek kereseti joggal apjával szemben az apa vagyonának megfelelő oktatás kikényszerítésére, vagy ha az apa nem megfelelő szintű oktatást nyújt a gyermeknek, a nagyszülők nyújthatnak-e jobbat, illetve az apa er-

⁷⁰ Villeneuve de Janti: i.m. 104. o.; Alain Bénabent: La question du divorce: arrière l'église, seul vive l'état... in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 152-154. o.

⁷¹ Esmein: *Cours élémentaire*, 333. o.

⁷² Fenet: i.m. 184-189. o.; Savatier: i.m. 35. o.; Szentmiklósi István: *Grosschmid és a magyar házassági jog*. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok, VIII. évf. 4. szám, 1940. október, 311. o.

⁷³ Vö. Ernest Désiré Glasson: *Histoire du droit et des institutions de la France*. Párizs, Pichon, 1887, 3. kötet, 40-51. o.

⁷⁴ Jac: i.m. 72, 94. o.

⁷⁵ Villeneuve de Janti: i.m. 113. o.

kölcsének csökkenése révén az anya átvehet-e⁷⁶ az atyai hatalomhoz tartozó egyes jogosítványokat.⁷⁷

Az atyai hatalomra vonatkozó cím a személyek jogáról rendelkező könyv utolsó címe lett. Az Államtanács felmérte a jogviszony mögött álló jogok és kötelezettségek tartós módon való szabályozásának szükségességét,⁷⁸ azonban e testület tagjainak többsége – egyrészt a nagy francia forradalom emlékeitől félve, másrészt az atyai hatalom szabályait mérséklő szokásjogi rendelkezéseket óhajtván feleleveníteni – nem kívánta túlságosan széles jogosítványokkal felruházni az e hatalmat gyakorlót. Maleville – a római jog védelmezőjeként – az örökségből való kitagadás lehetőségét követelve, Berlier az atyai zsarnokságot elutasítva arra hivatkozott, hogy sem az állam, sem a család keretén belül nem lehetséges zsarnokság.⁷⁹ Az első konzul kifejtette, hogy a családon belüli hatalmat a családfő részére továbbra is biztosítani kell, azonban e hatalom nem teljes mértékben ér véget a gyermek nagykorúságával, hiszen a házasság megkötéséhez és a váláshoz is – főszabályként – megkövetelte az apa által vezetett családi tanács beleegyezését.⁸⁰ Az atyai hatalomnak valóságosabb jelleget biztosítani kívánó Bonaparte szerint e hatalomnak magában kell foglalnia az apának a gyermek foglalkozásának megválasztására vonatkozó jogát is; e hatalom jogosítványait nem az e jogosítványokat gyakorló érdekében, hanem az alávetett személy érdekében kell gyakorolni. Úgy vélte, hogy a gyermek érdekében létesített atyai hatalom soha nem fordulhat a gyermek érdekei ellen.⁸¹

A törvény elfogadta az apaság római jogi eredetű vélelmét,⁸² amelyet Bonaparte is szükségszerűnek tekintett és úgy vélte, hogy ezen elv alóli minden kivétel a férj felesége feletti hatalmát gyengítené, és ezáltal elutasítandó.⁸³ Az első konzul követelte, hogy a kódex általános jelleggel deklarálja az apának kiskorú gyermeke eltartásáról és neveléséről való gondoskodási kötelezettségét,⁸⁴ továbbá a gyermeknek az apa vagyonára vonatkozó igényjogosultságát.⁸⁵

A férji hatalom energikus védelmezőjeként Bonaparte az atyai hatalmat elengedhetetlennek tekintette; a feleség függő helyzetének követelése mellett a gyermek tekintetében szintén hasonló helyzetet követelt.⁸⁶ Úgy vélte, hogy a törvénynek – a legkisebb részletek tekintetében is – az apa és a gyermek tudomására kell

⁷⁶ Vö. Csorna Kálmán: A szülői hatalom és a gyámság s gondnokság a magánjogi törvénykönyv javaslatában, *Magyar Jogi Szemle*, IX. évf. 9. szám, (1928) 11; 328. o.

⁷⁷ Jac: *i.m.* 94-96. o.

⁷⁸ Louis Bergeron: L'Empire, 1799-1815, in: Georges Duby (szerk.): *Histoire de la France des origines à nos jours*. Párizs, Larousse, 1999, 565. o.

⁷⁹ Perouse: *i.m.* 180-181. o.

⁸⁰ Hugues Fulchiron: Un juge pour le divorce? in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 184-186. o.

⁸¹ Savatier: *i.m.* 29-31. o.; Catala: *i.m.* 230, 232-234. o.

⁸² Frédérique Granet-Lambrechts: La légitimité de l'enfant, in: Laurent Verney (szerk.): *Le discours et le code. Portalis, deux siècles après le Code Napoléon*. Párizs, Litec, 2004, 198-199. o.

⁸³ Perouse: *i.m.* 146-147. o.

⁸⁴ Vö. Csorna Kálmán: Az atyai hatalom szociális funkciója és az állam beavatkozási jogköre e hatalomban foglalt jogok és kötelezettségek korlátozása során, *Magyar Jogi Szemle*, XVI. évf. 9. szám (1935) 11; 358-359. o.

⁸⁵ Jac: *i.m.* 98. o.

⁸⁶ Vö. Feleki: *i.m.* 573. o.

hoznia jogait és kötelezettségeiket; a törvénynek – a gyermek megszületésekor – rendelkeznie kell arról, hogy milyen iskoláztatás illeti meg, hogyan kell felkészülnie hivatása gyakorlására, milyen feltételek mellett házasodhat, utazhat és választ-hat lakóhelyet. Az első konzul felvetette, hogy a tanács javaslata számos kérdést rendezetlenül hagyott, így például a beszámíthatóság korát elérő, az apja helyzetének megfelelő oktatásban nem részesült gyermek követelhetné magasabb fokú iskoláztatását, továbbá úgy vélte, hogy a fiúk és a lányok oktatása között különbséget kellene tenni, és az apa erkölcsének sérelme esetén az anyának bizonyos jogokat kellene biztosítani. Fellépése mutatja, hogy Bonaparte nem ismerte teljes terjedelmében a római jogi eredetű szabályokat, hiszen ezekre egyetlen alkalommal sem hivatkozott, hanem tisztán individualistaként, a modern gondolatok hírvőjeként érvelt.⁸⁷

A házasságon kívül született gyermekek az *ancien régime* jogrendjében törvényes jogállásukat szüleik házasságával nyerték el. A kódex tervezete az elismerést a házasságkötési okmány kiadásáig követelte meg. Az Államtanács egy része és az igazságügy-miniszter ugyanezen erőt követelte a később kötött házasságnak is.⁸⁸ A tervezet megtiltotta az *apaság kutatását*, amellyel lehetetlenné kívánták tenni a régi joggyakorlatból eredő botrányokat.⁸⁹ Cambacérès ezen elvet elfogadva, kivétel engedését kérte abban az esetben, ha a feleség terhességét súlyosító körülmények – nemi erőszak, elrablás – kísérték, míg az első konzul e kivételre vonatkozó javaslat ellen úgy érvelt, hogy soha nem lehet kötelezni senkit akarata ellenére egy gyermek elismerésére. Az Államtanács úgy döntött, hogy az elismerést tiltó szabályhoz ne kerüljön kivételt engedő rendelkezés, azonban Cambacérès – a *Tribunat* által támogatott – véleménye nyomán felhatalmazta a bíróságokat, hogy az érintett felek kérelmére kinyilváníthassák, hogy a gyermek apja az elrabló férfi; ezen eset kivételével a kódex 340. cikke által rögzített és Bonaparte által támogatott új szabály megőrizte hatályát.⁹⁰ Az első konzul ugyan támogatta a tervezetet,⁹¹ de több alkalommal figyelmeztetett, hogy az apa elismerése nem nyugodhat olyan tényen, amelynek bizonyossága kizárólag az anya vallomásán nyugszik.⁹²

Bonaparte személyes befolyása az örökbefogadás joganyagának tárgyalására

Az apaság kérdéskörével ellentétben e tárgykör szabályait teljes egészében az alaptól kezdődően kellett felépíteni, hiszen a római jogi eredetű örökbefogadást⁹³ a

⁸⁷ Villeneuve de Janti: *i.m.* 119. o.

⁸⁸ Perouse: *i.m.* 153-154. o.

⁸⁹ Granet-Lambrechts: *i.m.* 200. o.

⁹⁰ Vö. Márkus Dezső: Az apasági kereset megengedése Franciaországban, *Jogtudományi Közlöny*, 47. évf. 46. szám (1912) 9; 406. o.

⁹¹ Vö. Menyhárt Gáspár: A törvénytelen gyermekek törvényes örökösödéséről a magyar jog szerint, *Jogtudományi Közlöny*, 28. évf. 35. szám (1893) 1; 274. o.

⁹² Perouse: *i.m.* 155-157. o.

⁹³ Koiss István: Örökbefogadás és családvédelem, *Magyar Jogi Szemle*, XVII. évf. 10. szám, (1936) 12; 426. o.

nagy francia forradalom előtti szokásjogi rend nem ismerte.⁹⁴ 1792-ben a Törvényhozó Gyűlés – a részletes végrehajtási szabályok megadása nélkül – rögzítette az örökbefogadás elvét, majd a forradalom időszakának magánjogi tervezetei is hallgattak e kérdésről. A négy biztos által alkotott bizottság nem támaszkodott az 1792. évi törvény rendelkezéseire, ezáltal a kormányra hagyva annak megállapítását, hogy az *ancien droit* rendszerében haszontalannak tartott örökbefogadás mutat-e politikai szempontokból előnyöket. A Semmitőszék fellépése nyomán azonban a szekció tervezete minden polgár számára megengedett és a rendes bíróságoktól függő, magánjogi intézményként határozta meg az örökbefogadást.⁹⁵

Az első konzul szemében az örökbefogadás az erős család biztosítékeként jelent meg; e kívánság megvalósítása érdekében szükségesnek találta a családi tűzhely állandóságának és a családi vagyon fenntartásának – ezen intézmény általi – biztosítását. Tronchet és Maleville úgy vélték, hogy az örökbefogadás joga a nemzet számára nagy szolgálatokat tett olyan személyeket illetheti meg, akik körülményeik okán nem kötöttek házasságot vagy házasságuk gyermektelen maradt; ezen esetekben a törvényhozó testületnek kötelessége a gyermekhez való jogot ilyen módon pótolni.⁹⁶

Annak ellenére, hogy a vallási vonatkozással nem bíró örökbefogadás intézményét a forradalom nagy erővel emelte be a francia jogtudatba, a kódex tervezete nem szentelt kiemelkedő teret az örökbefogadásnak, amelyet a párizsi fellebbviteli bíróság és az első konzul is kifogásolt. Az 1801. november 27-i ülésen a forradalmi gyűlésekhez hűséges jogászok által előterjesztett új tervezettel szemben fenntartásokat hangoztattak: Maleville politikai jellegű intézménynek, Tronchet – mint tisztán magánjogi intézményt – haszontalannak tekintette az örökbefogadást. Az első konzul úgy vélte, hogy elsőként az örökbefogadás alapjairól, majd megengedhetőségének feltételeiről, végül formájáról kell vitázni. A bizottság tagjai azonban továbbra is kételkedtek: Portalis politikailag lehetetlennek találta az örökbefogadást, míg a köztársaságpártiak úgy vélték, hogy a szolgálatai útján elismertté vált ember számára a leszármazók ily módon való pótlására vonatkozó lehetőség megadása a patriarchátus visszaállítását jelentené.⁹⁷

Az első konzul fellépését e tárgykörben két elgondolás vezette: egyrészt a örökbefogadott rokoni viszonyok és a vér szerinti rokoni viszonyok egybeolvasztása, másrészt az örökbefogadott és természetes családja közötti minden kapcsolat megszüntetése.⁹⁸ Bonaparte úgy vélte, hogy korának erkölcsi viszonyai között az örökbefogadás csak a házasság hatásait helyettesítő, ritkán és akkor is csak kiegé-

⁹⁴ Ezzel nyíltan ellentétes megállapítást tesz Ernest Désiré Glasson: *Histoire du droit et des institutions de la France*. Párizs, Pichon, 1887, 3. kötet, 36-40. o. A római jogi eredetű örökbefogadás intézményének az írott jog országaiban való létét igazolja René Aubenas: *L'adoption en Provence au Moyen Age (XIVe–XVIe siècles)*. Revue historique de droit français et étranger, 1934, no. 4. 700-701. o. és Joachim du Plessis de Grenedan: *Histoire de l'autorité paternelle et de la société familiale en France avant 1789*. Párizs, Rousseau, 1900, 521-524. o. E megállapítást megerősíti Trávník Antal: Az örökbefogadási jogintézmény, annak solidaritása az európai jogrendszerekben, s elmaradásának okai a jogi téren, *Jogtudományi Közöny*, 5. évf. 2. szám, (1870) 1; 9. o.

⁹⁵ Jac: *i.m.* 80. o.

⁹⁶ Savatier: *i.m.* 34. o.

⁹⁷ Villeneuve de Janti: *i.m.* 120-122. o.

⁹⁸ Vö. Trávník: *i.m.* 9. o.

szító jelleggel alkalmazott intézmény lehet; az egyenlőségen alapuló jogrendben az örökbefogadásra – a természetet másolva⁹⁹ – csak kivételes esetben és alapos ok ismeretében, bírói engedéllyel van lehetőség. Az első konzul követelte, hogy a házasságon kívül született gyermek apja általi örökbefogadását a tervezet privilegizált esetnek tekintse.¹⁰⁰

Tronchet, Cambacérès és Portalis az örökbefogadás engedélyezését a törvényhozó testület döntésétől javasolta függővé tenni, míg Roederer, Thibaudeau, Berlier és Boulay e kérdést a rendes bíróságok hatáskörébe kívánta utalni.¹⁰¹ Bonaparte úgy vélte, hogy az örökbefogadásról a legfőbb nemzeti szervnek kell döntenie, melynek nyomán – visszavonhatatlan jelleget nyerve – e szerződést az eskü szintjére emeli. Az így keletkezett új szentség keretében a társadalom akaratából egy személy vére és csontja egy másik személy vérébe és csontjába kerül át, mely ezáltal megadja a gyermeki érzést annak a gyermeknek, aki ezzel addig nem rendelkezett, és az apai érzést annak, aki az örökbefogadásig ezen érzéssel nem bírt. Az első konzul – a kialakult viták nyomán – az örökbefogadás hatásának kiváltása tekintetében elfogadta a rendes bíróságok és a törvényhozó testület együttes hatáskörét: eszerint a bíróságok magánjogi szempontból készítették elő az örökbefogadást, megvizsgálva a családot és a kívülálló harmadik feleket érintő körülményeket, majd az örökbefogadási kérelmet törvényesen elfogadhatónak minősítve a törvényhozó testület elé terjesztették, mely a kérelem vizsgálatát követően annak elfogadásáról vagy elutasításáról döntött. E megfontolásokon alapulva az Államtanács úgy vélte, hogy az örökbefogadást a rendes bíróságnak kell előkészíteni, majd ezt követően a törvényhozó testületnek kell véglegesen kinyilvánítani.¹⁰²

Az ismételt vitán az első konzul az örökbefogadás három formáját javasolta: egyrészt a közhivatalnok előtti egyszerű dokumentum, másrészt egy fellebbviteli bíróság ítélete, végül egy felsőbb hatóság – Szenátus, *Corps législatif* vagy a kormány – döntése formájában megvalósuló örökbefogadást.¹⁰³ Tronchet úgy vélte, hogy e tárgykör tanulmányozása során egyre inkább előtérbe került, hogy az örökbefogadás rossz intézmény. Bonaparte egyre jobban magára maradt annak a vélelemnek a megerősítését követelők között, amely az örökbefogadottra az örökbefogadó által nemzett személyként tekintett. Az ismert szülők nélküli gyermekek örökbefogadására vonatkozó rendelkezést Tronchet és az első konzul is úgy minősítette, mint amely elősegíti a házasságon kívül született gyermekek örökbefogadását, ezáltal az emberi igazságtalanság által szegényben hagyott gyermek helyzetén – annak erkölcsi sérelem okozása nélkül – segíteni engedett. E vita folyamányaként a tanács – annak törvénytelen voltára hivatkozással – utasította el az apai nyilatkozattal elismert, házasságon kívül született gyermek formális örökbefogadását engedélyezni kívánó cikket. Az 1801. december 25-én tartott ülésén az első konzul 17 alkalommal szólalt fel, elsősorban az örökbefogadás visszavonhatatlansága kérdésében, melyek híven tükrözik, hogy számára az apaság és a házasság a társada-

⁹⁹ Perouse: *i.m.* 162. o.

¹⁰⁰ Villeneuve de Janti: *i.m.* 123-124. o.

¹⁰¹ Fenet: *i.m.* 251. o.

¹⁰² Perouse: *i.m.* 168-170. o.

¹⁰³ Fenet: *i.m.* 258. o.

lomban a törvényből és nem a természetből eredt. A legnagyobb nehézség az örökbefogadottnak a természetes és az örökbefogadó családjával való kapcsolatának szabályozása volt: e vita során az első konzul a gyermek jogait – az atyai hatalom legteljesebb mértékű tiszteletben tartásával – kívánta védeni.¹⁰⁴

A politikai események miatt az örökbefogadásra vonatkozó félbeszakadt vita – az első vita befejezését követő 11 hónap szünet után – 1802. november 18-án folytatódott Saint-Cloud-ban.¹⁰⁵ Napóleon véleménye mérsékeltebbé és realistábbá vált: egyre jobban védte az örökbefogadás intézményét; sőt úgy vélte, hogy a javasolt módosítások nyomán az örökbefogadás a név és a javak átszállásának intézményévé válna,¹⁰⁶ és egyben lehetővé tenné, hogy az örökbefogadott soha ne válhasson a társadalmi- és a magánjogi rend kirekesztettjévé. Az első konzul az örökbefogadás kiemelkedő szerepét abban látta, hogy ezen intézmény segítségével a gyermektelen kereskedők és iparosok örökösét találhatnak iparuk folytatására; felvetette továbbá, hogy a végrendelkezési jog nem teremthet az örökbefogadással azonos helyzetet, hiszen nem feltétlenül jelenti a név és a családi érzés átszállását, nem változtat az erkölcsökön, hiszen már egy kialakult helyzet szabályozására vonatkozik.¹⁰⁷ Bonaparte úgy vélte, hogy az örökbefogadás igazi értéke az, hogy gyermeket ad a gyermekkel nem rendelkező személynek, sőt a név átszállásával a legtermészetesebb és legerősebb családi kapcsolatot hívja életre.¹⁰⁸

Az első konzul által előterjesztett új örökbefogadási rendszer a kódex vonatkozó rendelkezéseinek alapjául szolgált: egyrészt kizárólag a bírói hatalom volt jogosult örökbefogadási kérdésekben dönteni; másrészt e szerződés már nem járt a személyi állapot teljes megváltoztatásával; harmadrészt nem veszélyeztette az örökbefogadott személy és természetes szülei között a természet által juttatott kapcsolatot, csupán a javak és a név átszállására korlátozódott; továbbá már nem kívánt a családba illeszteni egy olyan személyt, akinek vérségi kapcsolatai révén nem e családban volt eredeti helye; végül ezen új rendszer nélkülözhetetlen feltételként megkövetelte, hogy az egyik fél előzetesen valamiféle szolgálatot teljesítsen a másik számára, valamint azt, hogy az örökbefogadott nagykorú személy legyen.¹⁰⁹ E viták nyomán vált az örökbefogadás két személy között, apasági és lezármazási alapon tisztán magánjogi kapcsolatokat létrehozó jogi aktussá.¹¹⁰

¹⁰⁴ Villeneuve de Janti: *i.m.* 130. o.

¹⁰⁵ Perouse: *i.m.* 175-176. o.

¹⁰⁶ Vö. Feleki: *i.m.* 572. o.

¹⁰⁷ Fenet: *i.m.* 245. o.

¹⁰⁸ Villeneuve de Janti: *i.m.* 150. o.

¹⁰⁹ Vö. Fleischner Samu: Az örökbefogadás (adoptio) az európai jogrendszerekben, *Jogtudományi Közlöny*, 4. évf. 10. szám, (1869) 3; 74. o.; Sárffy Andor: Örökbefogadási kérdések, *Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok*, VII. évf. 2-3. szám, (1939) 4-6; 166. o.

¹¹⁰ Perouse: *i.m.* 178. o.

Összegzésként

1802. szeptember 9-én ismételten összeült és új tagokkal – Forfait, Truguet, Najac, Petiet, Gouvion Saint-Cry, Jourdan, Miot, Ségur – kiegészült Államtanács¹¹¹ a kódex munkálatainak második szakaszát kezdte meg. Az 1802. szeptember 9. és 1803. május elseje közötti 33 ülészből csupán 11 ülésen vett részt Bonaparte, egyre jobban Cambacérès-re hagyva az Államtanács elnöklét,¹¹² és egyre ritkábban és kevésbé hevesen felszólalva a tárgyalások vonatkozásában: csupán a családok és a tulajdonjog állandóságát, az örökbefogadást, valamint az élők közötti és a halál esetére szóló ajándékozást érintő viták tárgyalása során ismertette álláspontját.¹¹³

Szerencsés időszakban valósultak meg a francia magánjog végleges kodifikációs munkálatai. Évszázadok munkálták ki, csiszolták és finomították azt a doktrinális alapot és kodifikációs módszertant, melynek eredményeit egy politikailag szélsőségesen heves tíz évet követően viszonylagos nyugalom lelt közjogi berendezkedésben, a saját hatalmát és dicsőségét építő első konzul foglalt, foglaltatott egy testbe. Bonaparte a maga javára fordította a francia magánjogi gondolkodás évszázadok óta óhajtott egységtörekvéseit és azok gyümölcseit, ötvözve ezekkel a nagy francia forradalom magánjogi eredményeit, kiemelve a *raison* kritériumát magában hordozó elemeket, megismerve és alkalmazva a szokásjogi összefoglalások kiadása során kimunkált módszertant, maga köré gyűjtve az *ancien droit* és a forradalmi magánjog legkiválóbb ismerőit. A jogalkotás, az elmélyült kodifikátori munka szempontjából ideálisnak tekinthető körülmények között saját becsvágya, nagyravágyása, dicsősségének növelése is szerepet markáns szerepet játszott a magánjogi kodifikáció előrehaladásában és sikerében.

¹¹¹ Az Államtanács 1802-1803. évi, Bonaparte által elnökölt üléseinek dátuma és tárgyköre: 1-2. ülés, 1802. november 18 és december 2: *örökbefogadás*; 3-4. ülés, 1802. december 16 és 1803. január 6: *öröklési jog*; 5-9. ülés, 1803. január 27 és február 3, 10, 17, 24: *ajándékozás*; 10. ülés, 1803. március 6: *vegyes*. Villeneuve de Janti: *i.m.* 144-145. o.

¹¹² Vö. Dominique De Villepin: *Les Cents-Jours ou l'esprit de sacrifice*. Párizs, Perrin, 2001, 213-214. o.

¹¹³ Villeneuve de Janti: *i.m.* 147-148. o.

A Biztonsági Tanács mint világtörvényhozás STEFAN TALMON*

A mint azt valaki nemrégiben megjegyezte, a Biztonsági Tanács belépett tevékenységének törvényhozó fázisába.¹ Ez a fázis 2001. szeptember 8-án kezdődött, az 1373. sz. határozattal.² A 2004. április 28-án elfogadott 1540. sz. határozat a legújabb, de kétségtelenül nem az utolsó példa. Egy, a Tanács 2004. áprilisi programjáról szóló tájékoztatóban a Biztonsági Tanács elnöke, az 1540. sz. határozat tervezett elfogadására utalva, úgy írta le az éppen zajló egyeztetési folyamatot, mint amely „az első nagyobb lépés afelé, hogy a Biztonsági Tanács törvényeket hozzon az Egyesült Nemzetek többi tagjára vonatkozóan.” Rávilágított, hogy az „1373. [határozat] volt az első lépés,” és hogy „szükség lesz rá, hogy a Tanács egyre többet foglalkozzon majd ezzel a fajta törvényhozói munkával.”³ A jogi irodalomban előfordul, hogy a Tanácsra „törvényhozóként”⁴ vagy „világtörvényhozóként”⁵ utalnak. Az egyik szerző egyenesen azt állította, hogy „jogérvényesítő hatáskörének köszönhetően a Biztonsági Tanács nemzetközi szinten valójában felváltotta a konvencionális jogalkotási folyamatot”.⁶ Forradalmi megállapítások ezek, minthogy hosszú ideje az volt az elfogadott nézet, hogy „nincs nemzetközi tör-

* Reader in Public International Law, St Anne's College, University of Oxford. Eredeti megjelenés: Stefan Talmon: The Security Council as World Legislature, *The American Journal of International Law*, 99 (2005) 1., 175-193. o. Az American Society of International Law engedélyével. Fordította: Bódig Mátyás.

¹ Lásd José E. Alvarez: Hegemonic International Law Revisited, *American Journal of International Law*, 97 (2003) 874. o.

² Costa Rica képviselője, az 1373. sz. határozatra utalva, azt mondta, hogy „röviden szólva, a történelem során először esett meg, hogy a Biztonsági Tanács törvényt alkotott a nemzetközi közösség többi része számára.” UN Doc. A/56/PV.25 (2001) 3. o.

³ A Biztonsági Tanács elnökének sajtótájékoztatója: 2004. április 2.
<http://www.un.org/News/briefings/docs/2004/pleugerpc.DOC.htm>

⁴ Lásd például José E. Alvarez: The UN's 'War' on Terrorism, *International Journal of Legal Information*, 31 (2003) 241. o. Matthew Happold: Security Council Resolution 1373 and the Constitution of the United States, *Leiden Journal of International Law*, 16 (2003) 596. o. Nico Krisch: The Rise and Fall of Collective Security: Terrorism, US Hegemony, and the Plight of the Security Council, in: *Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty?* (ed. by Christian Walter et al.) Berlin, London, New York: Springer, 2004, 88. o.

⁵ Lásd például Klaus Dicke: Weltgesetzgeber Sicherheitsrat, *Vereinte Nationen*, 49 (2001) 163. o. Jasper Finke — Christiane Wandscher: Terrorismusbekämpfung jenseits militärischer Gewalt. Ansätze der Vereinten Nationen zur Verhütung und Beseitigung des internationalen Terrorismus, *Vereinte Nationen*, 49 (2001) 172. o.

⁶ Krisch: *i.m.* 884. o.

vényhozási mechanizmus.”⁷ A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia — ICTY*) fellebbviteli tanácsa a Tadićs-ügyben még 1995-ben is azt mondta ki, hogy „Nincs [...] törvényhozás az Egyesült Nemzetek rendszerében a szó technikai értelmében véve... Azaz nem létezik olyan testületi szerv, amit formálisan felhatalmaztak volna, hogy a nemzetközi jog alanyaira közvetlenül kötelező törvényeket alkosson.”⁸ Ugyanakkor a fellebbviteli tanács azt is megjegyezte, hogy a Tanács olyan testület, amelynek „megvan a korlátozott hatásköre, hogy kötelező döntéseket hozzon [...] amikor, az ENSZ Alapokmány VII. fejezete alapján eljárva, az Alapokmány 25. cikke szerint hoz döntéseket.”⁹ A jelen áttekintés a Biztonsági Tanács törvényalkotásának jogi kereteit veszi vizsgálat alá, és azt méri fel, hogy mennyire hatékony ez az új fegyver a Biztonsági Tanács arzenáljában. Mielőtt azonban ehhez hozzálátnánk, hasznos lehet rákérdezni, hogy, a Biztonsági Tanács tevékenységének összefüggésében, mit értünk „nemzetközi törvényhozás” alatt.*

I. A biztonsági tanácsi határozatok mint nemzetközi törvényhozási aktusok

A szerzők többféleképpen használták már a 'nemzetközi törvényhozás' fogalmát. Alkalmazták olyan tág értelemben, amely „átfogja annak a tudatos erőfeszítésnek mind a folyamatát, mind az eredményét, hogy kiegészítéseket tegyenek a nemzetek jogához, vagy hogy megváltoztassák azt.”¹⁰ Használták arra is, hogy leírják a jogalkotó szerződések (vagyis az általános érdekeket érintő, multilaterális szerződések) megkötését, illetve a nemzetközi szervezetek kötelező döntéseinek elfogadását.¹¹ Az irodalomban nevezték már nemzetközi törvényhozásnak vagy törvény-

⁷ *Oppenheims International Law* (ed. by Robert Jennings and Arthur Watts), 9th ed., Harlow: Longman, 1992, 114. o.

⁸ *Prosecutor v. Tadić, Appeal on Jurisdiction*, No. IT-94-1-AR72, (Oct. 2, 1995) *International Legal Materials* 35 (1996) 32. o., para. 43.

⁹ *Uo.* para. 44.

* A szövegben a 'törvényhozás' kifejezés mindvégig a 'legislation' fordításaként szerepel. Tisztában vagyok azzal, hogy a nemzetközi jogászok közül sokan tartják elfogadhatatlannak, hogy a nemzetközi jog összefüggésében törvényhozásról, illetve törvényekről beszéljünk. Nemzetközi jogászok óvtak is attól, hogy ez a szóhasználat szerepeljen a szövegben. Arra a következtetésre jutottam azonban, hogy a lehetséges alternatíva, a 'jogalkotás' fogalma elvonná Talmon érvelésének elméleti életét. Elvégre a szerző amellett foglal állást, hogy egy új típusú, a nemzeti jogrendszerekben található törvényhozási tevékenységgel párhuzamba állítható jogalkotási mechanizmus alakult ki az utóbbi években a nemzetközi jogban, és ez kikényszeríti a bevett szóhasználat módosítását. Ha valaki az általa előterjesztett évek fényében is kételkedik abban, hogy van a nemzetközi jogban törvényhozás, akkor erről Talmonnal kell tartalmi vitát folytatnia. Hasonló okok miatt választottam a 'legislative resolution' fordításaként a 'törvényhozó határozat' kifejezést. A ford.

¹⁰ *International Legislation: A Collection of Texts of Multipartite International Instruments of General Interest* (ed. by Manley O. Hudson), Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1931, XIII. o.

¹¹ Lásd Krzysztof Skubiszewski: *International Legislation*, in: *Encyclopedia of International Law*, vol. 2. (ed. by Rudolf Bernhardt), Amsterdam, London: North Holland, 1995, 1255. o. A 'nemzetközi tör-

hozási aktusnak azokat a biztonsági tanácsi határozatokat is, amelyek létrehozták az Egyesült Nemzetek Kompenzációs Bizottságát (*United Nations Compensation Commission*), a két, háborús bűncselekményeket tárgyaló *ad hoc* törvényszéket Jugoszlávia és a Ruanda ügyében, valamint azokat a határozatokat, amelyek leszerelési kötelezettségeket róttak Irak számára, meghatározták Kuvait és Irak határát, kinyilvánították a negyedik Genfi egyezmény alkalmazhatóságát a palesztin területeken, és általában azokat a határozatokat, amelyek gazdasági szankciókat írtak elő.¹² Az államok viszont először csak az 1373. sz. határozattal összefüggésben, újabban pedig az 1540. sz. határozattal összefüggésben használták a fogalmat.¹³

Úgy tűnik, az államok gyakorlata Krzysztof Skubiszewskit követi, aki azt javasolta, hogy nemzetközi törvényhozás alatt csak azokat a jogalkotási aktusokat kellene érteni, amelyek főbb vonásaikban azonosak a nemzeti jogalkotás aktsaival.¹⁴ De melyek ezek a vonások, amelyek mintegy fémjelzik a nemzetközi törvényhozást? Kiindulásként meg kell jegyeznünk, hogy a nemzetközi törvényhozás nem szükségképpen követel meg a tagállamok részéről valamiféle törvényhozói tevékenységet.¹⁵ A nemzetközi törvényalkotást nem szabad egyenlőnek tekintenünk azzal, amikor a Biztonsági Tanács törvényhozási programot ad a tagállamoknak. Észben kell tartanunk, hogy a gazdasági szankciót előíró biztonsági tanácsi határozatok többsége bizonyos törvényhozói aktivitást követel meg a tagállamoktól, egyébként ugyanis ezek nem alkalmazhatóak egyénekre. Az, hogy az ilyen határozatokban található rendelkezések természetüknél fogva főleg személyekre, nem pedig államokra vonatkoznak, szintén nem tekinthető a nemzetközi törvényalkotás megkülönböztető sajátosságának. A Biztonsági Tanács már az 1990-es évek közepétől 'célzott', illetve 'okos' szankciókhoz folyamodott, és rendelkezéseit kifejezetten bizonyos személyekre vagy személyek csoportjaira irányította, amelyeket kiváltképpen felelősnek tartott a béke veszélyeztetéséért. Erre a célra elsősorban pénzügyi szankciókat és utazási tilalmakat alkalmazott.

vényhozás' fogalmának használatáról lásd még a hivatkozásokat az *Oppenheim's International Law*-ban. Idézett kiadás 32. o., 9. lábjegyzet.

¹² Lásd például Jost Delbrück: *Transnational Federalism: Problems and Prospects of Allocating Public Authority Beyond the State*, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 11 (2004) 37. o. Keith Harper: *Does the United Nations Security Council Have the Competence to Act as a Court and Legislature?*, *New York University Journal of International Law and Politics*, 27 (1994) 126-129. o. Frederick L. Kirgis, Jr.: *The Security Council's First Fifty Years*, *American Journal of International Law*, 89 (1995) 520. és 522. o. Martti Koskeniemi: *The Police in the Temple: Order, Justice and the UN: A Dialectic View*, *European Journal of International Law*, 6 (1995) 326. o. Laura Lopez: *Uncivil Wars: The Challenge of Applying International Humanitarian Law to Internal Armed Conflicts*, *New York University Law Review*, 69 (1994) 954. o. Lásd még Paul C. Szasz: *Remarks*, in: *The UN Decade on International Law: Progress and Promises, Proceedings of the American Society of International Law*, 89 (1995) 183. o.

¹³ 1373. sz. BT-határozat (2001. szept. 28.) *International Legal Materials* 40 (2001) 1278. o. (amely eldöntötte, hogy minden államnak széles körű intézkedéseket kell tennie a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem érdekében, és meg kell előznie, illetve el kell fojtania a terrorizmus finanszírozását). 1540. sz. BT-határozat (2004. ápr. 28.) *International Legal Materials* 43 (2004) 1237. o. (amely eldöntötte, hogy minden államnak tennie kell a tömegpusztító fegyverek és a szállításukat szolgáló eszközök terjedésének, különösen pedig a terrorizmus céljára való felhasználásának a megakadályozásáért).

¹⁴ Lásd Skubiszewski: *i.m.* 1255. o.

¹⁵ Vö. 1373. sz. BT-határozat para. 1-2; 1540. sz. BT-határozat para. 1 és 3.

A nemzetközi jogalkotást az előírt kötelezettségek *általános és elvont karaktere* fémjelzi. Ezeket gyakran, de nem kizárólagosan valamilyen egyedi helyzet, konfliktus vagy esemény váltja ki. A kötelezettségek inkább semleges nyelven fogalmazódnak meg, meghatározatlan számú esetre vonatkoznak, és általában nincs időbeli korlátjuk sem.¹⁶ Így, bár a Biztonsági Tanács 1390. sz. határozata még úgy rendelkezik, hogy „minden állam [...] haladéktalanul befagyasztja [Oszama bin Laden, az al-Kaida tagjai, a Talibán, és a velük kapcsolatban álló egyének, csoportok, vállalkozások és entitások] pénzalapjait, egyéb pénzügyi eszközeit, illetve gazdasági erőforrásait,”¹⁷ az 1373. sz. határozat már azonos fogalmakkal, de általános érvénnyel mondja ki, hogy „minden állam [...] haladéktalanul befagyasztja azoknak a személyeknek a pénzalapjait, egyéb pénzügyi eszközeit, illetve gazdasági erőforrásait, akik terrorcselekményeket követnek el, erre tesznek kísérletet, illetve részt vesznek terrorcselekmények elkövetésében, vagy elősegítik terrorcselekmények elkövetését.”¹⁸ Abban áll az ilyen újfajta törvényhozó vagy 'generikus' határozatnak¹⁹ az alapvető sajátossága, ahogy azt a Biztonsági Tanácsban a kolumbiai küldött megfogalmazta, hogy „nem nevez meg egyetlen országot, közösséget vagy embercsoportot sem.”²⁰ Ennyiben az ilyen határozatok által előírt kötelezettségek azokra a kötelezettségekre hasonlítanak, amelyeket az államok a nemzetközi megállapodásokban vállaltak magukra. Így tehát alapvető különbség áll fenn a hagyományos, individualizált határozatok és az új, törvényhozó, illetve generikus határozatok között; csak az utóbbiakra kellene nemzetközi törvényhozásként utalnunk.

II. A Biztonsági Tanács törvényhozási tevékenysége

A nemzetközi törvényhozás imént megállapított kritériumai alapján azt mondhatjuk, hogy a Biztonsági Tanács eddig négy alkalommal alkotott törvényt. Az egyhangúlag elfogadott, 1373. sz. határozatban a Biztonsági Tanács egy sor elvont rendelkezést írt elő az összes állam számára azért, hogy vegyenek részt a terrorizmus elleni küzdelemben. Egyebek közt kötelezték őket a terrorcselekmények finanszírozásának megelőzésére vagy visszaszorítására, a terroristák forrásainak befagyasztására,

¹⁶ A klasszikus határozatoknak kifejezett vagy hallgatóságos időbeli korlátai vannak; addig érvényesülnek, amíg megvalósul a cél, ami miatt elfogadták őket — tehát általában egy kötelezettség teljesítésének vagy egy nemzetközi jogba ütköző cselekmény beszüntetésének biztosítása a címzett részéről. Elvileg ugyanez vonatkozik a törvényhozó határozatokra is. Pillanatnyilag azonban nem látszik, hogy hol a vége a nemzetközi terrorizmus vagy a tömegpusztító fegyverek terjedése elleni küzdelemnek, vagyis a kérdéses törvényhozó határozatok némelyikében megjelölt célnak.

¹⁷ 1390. sz. BT-határozat (2002. jan. 16.) para. 2(a), *International Legal Materials*, 41 (2002) 511. o. A hasonló specifikus kötelezettségekre nézve lásd 1333. sz. BT-határozat (2000. dec. 19.) para. 8(c), *International Legal Materials*, 40 (2001) 509; 1267. sz. BT-határozat (1999. okt. 15.) para. 4(b), *International Legal Materials*, 39 (2000) 235. o.

¹⁸ 1373. sz. BT-határozat para. 1(c).

¹⁹ Új-Zéland küldötte a 'generikus határozatot' úgy határozta meg, mint olyan „határozatot, amely nem egy egyedi tényhelyzetre reagál.” Un Doc. S/PV.4568 (2002) 5. o., UN Doc. S/PV.4772 (2003) 5. o. Lásd még UN Doc. S/PV.4568 (2002) 20. o. (Liechtenstein nyilatkozata).

²⁰ Maggie Farley: U.N. Measure Requires Every Nation to Take Steps Against Terrorism, in: *L.A. Times*, 2001. szeptember 28, A6. o. Hozzáférhető in: *Lexis*, News Library, Allnews File.

a terrorcselekmények elkövetésének kriminalizálására.²¹ Több rendelkezés szinte azonos volt *A terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló Nemzetközi Egyezmény* rendelkezéseivel, amely akkor még nem volt hatályban.²² A Biztonsági Tanácsban zajló vita során, 2004. április 22-én Angola küldötte kijelentette, hogy „az 1373. (2001) sz. határozat elfogadásával a Biztonsági Tanács megtette azt a példa nélkül álló lépést, hogy a terrorizmus elleni küzdelem kérdésében minden államra nézve kötelező törvényhozást léptetett életbe.”²³ Az 1373. sz. határozat elfogadását széles körben üdvözték az ENSZ tagállamai.²⁴ „Üttörő jelentőségű határozatként,”²⁵ „mérőöldkövet jelentő döntésként,”²⁶ „történelmi eseményként,”²⁷ sőt a Biztonsági Tanács történetének „egyik legfontosabb határozataként”²⁸ köszöntötték. 2002. január 18-án, a terrorcselekmények nemzetközi békét és biztonságot fenyegető veszélyeiről szóló vita során harminchét állam küldöttei és a palesztin megfigyelő szóltak az 1373. sz. határozat bevezetéséről. Egyik hozzászóló sem fejezte ki aggodalmát azzal kapcsolatban, hogy a Biztonsági Tanács az adott határozattal törvényt alkot a nemzetközi közösségre nézve,²⁹ bár úgy tűnik, a Biztonsági Tanács néhány tagja számított ilyen aggodalmakra.³⁰ Még Mexikó sem emelt kifogást az 1373. sz. határozat ellen,³¹ pedig korábban nehezményezte az *ad hoc* nemzetközi büntető törvényszékek felállítását, mivel azokkal szerinte a Biztonsági Tanács túllépte 41. cikkéből fakadó hatáskörét.³²

A biztonsági tanácsi törvényalkotás következő, gyakran figyelmen kívül hagyott példája volt az 1422. és az 1487. sz. határozat elfogadása a Nemzetközi Büntetőbíróságról (*International Criminal Court — ICC*).³³ Ezekben a határozatokban a Biz-

²¹ Az 1373. sz. határozatról lásd Jurij Daniel Aston: Die Bekämpfung abstrakter Gefahren für den Weltfrieden durch legislative Massnahmen des Sicherheitsrat — Resolution 1373 (2001) im Kontext, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht [ZaöRV]*, 62 (2002) 257. o. Finke – Wandscher: *i.m.* 168-173. o. Happold: *i.m.* 593-610. o. Lásd még *An Imperial Security Council? Implementing Security Council Resolutions 1373 and 1390, Proceedings of the American Society for International Law*, 97 (2003) 41-54. o. (Jane E. Stromseth, Elin Miller és Danilo Türk írásai).

²² International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, 1999. december 9., *International Legal Materials*, 39 (2000) 270.o.

²³ UN Doc. S/PV.4950 (2004) 9-10. o.

²⁴ UN Doc. A/56/757 (2001) 4. o. (India és az Európai Unió tizenöt tagállama); UN Doc. A/56/PV.59 (2001) 34. o. (Kazahsztán).

²⁵ UN Doc. A/56/PV.48 (2001) 9. o. (Törökország). Lásd még UN Doc. A/56/PV.34 (2001) 13. o. (Guatemala).

²⁶ UN Doc. A/56/PV.25 (2001) 10. o. (Szingapúr).

²⁷ UN Doc. S/PV.4413 (2001) 15. o. (Egyesült Királyság).

²⁸ UN Doc. S/PV.4453 (2002) 7. o. (Franciaország).

²⁹ Lásd *uo.* (Resumption 1).

³⁰ Lásd Sir Jeremy Greenstocknak, az Egyesült Királyság biztonsági tanácsi képviselőjének és a Tanács Terrorizmusellenes Bizottsága elnökének a nyilatkozatát: „Meglepetésként ért a tagság fogékonysága a Terrorizmusellenes Bizottság messzire mutató programja iránt... Eljöttek az üléseinkre, amelyeket ezekről az ügyekről tartottunk, de nem a Biztonsági Tanácsot érintő panaszokkal — *pedig, tekintetbe véve a 1373. sz. határozat jellegét, lehettek volna panaszok* —, hanem azért, hogy előhozakodjanak az őket foglalkoztató kérdésekkel, amelyek éppen a lényegét érintették annak, amit csináltunk.” UN Doc. S/PV.4432 (2001) 5. o. (Kiemelés tőlem — S.T.)

³¹ Lásd például UN Doc. A/55/PV.95 (2001) 3. o.; UN Doc. A/55/PV.102 (2001) 3. o.

³² Lásd UN Doc. S/PV.4453 (Resumption 1) (2002) 26. o.

³³ 1422. sz. BT-határozat (2002. júl. 12.) *International Legal Materials*, 41 (2002) 1276. o.; 1487. sz. BT-határozat (2003. jún. 12.) *International Legal Materials*, 42 (2003) 1025. o. Viszont ezeket a hatá-

tónsági Tanács azt az általános követelményt fogalmazta meg a Nemzetközi Büntetőbírósággal szemben, hogy tizenkét hónapos periódusra függessze fel a nyomozást és a büntetőeljárást minden olyan ügyben, amely ENSZ műveletekben közreműködő, de az Nemzetközi Büntető Bíróság Római Statútumában nem részes államok jelenlegi és egykori hivatalos személyeit vagy személyzetét érinti, és amely az ENSZ által előírt vagy engedélyezett műveletekkel kapcsolatos cselekményekre vagy mulasztásokra vonatkozik. A Biztonsági Tanács arra is kötelezte a tagállamokat, hogy ne tegyenek semmilyen lépést, amely összeegyeztethetetlen ezzel a követelménnyel, illetve nemzetközi kötelezettségeikkel. Bár a határozat kezdetben egyhangú támogatást élvezett, megújításakor csak tizenkét szavazattal három ellenében fogadták el. A tagállamok széles körben bírálták a határozatokat amiatt, hogy nem konkretizálják a béke veszélyeztetését, pedig az előfeltétele a VII. fejezet alapján való intézkedésnek.³⁴ Az államok abban sem értettek egyet, hogy a Római Statútum 16. cikke³⁵ vajon lehetővé tesz-e egy ilyen általános követelményt. Nem emeltek azonban kifogást a Biztonsági Tanácsnak azzal a hatáskörével kapcsolatban, hogy elvont és általános jellegű kötelezettségeket állapíthat meg.

A biztonsági tanácsi törvényhozás legújabb példáját, az 1540. sz. határozatot egyhangúan fogadták el. Ebben a határozatban a Biztonsági Tanács egy sor általános kötelezettséget írt elő az összes államra nézve azért, hogy azok tartsák távol a nem állami szereplőket a tömegpusztító fegyverektől és a szállításukat szolgáló eszközöktől.³⁶ Első alkalommal ez a határozat készített több tagállamot is arra, hogy hangot adjon „alapvető aggodalmainak azzal az egyre erőteljesebb tendenciával kapcsolatban, hogy az utóbbi években a Biztonsági Tanács, minden államra kötelező határozataival új és szélesebb, a nemzetközi közösség nevében végzett törvényalkotásra is kiterjedő hatáskört tulajdonít magának.”³⁷ Mások tagadták, hogy a Biztonsági Tanácsnak lenne bármilyen „törvényhozói autoritása,”³⁸ és azt állították, a globális törvényhozás bevezetése „nem fér össze az Egyesült Nemzetek

rozatokat is a törvényhozó határozatok közé sorolja Happold (lásd *i.m.* 609 o.), valamint Andreas Zimmermann – Björn Eberling: Grenzen der Legislativbefugnisse des Sicherheitsrat, *Vereinte Nationen*, 52 (2004) 72-73. o.

³⁴ Az 1422. sz. határozat vonatkozásában lásd UN Doc. S/PV.4568 (2002) 3. o. (Kanada). Az 1487. sz. határozat vonatkozásában lásd UN Doc. S/PV.4772 (2003) 5., 7. és 15.o. (Kanada, Liechtenstein, Trinidad és Tobago); UN Doc. S/PV.4568 (Resumption 1) (2002) 7. és 9. o. (Szamoa, Németország).

³⁵ A Nemzetközi Bíróság Római Statútumának 16. cikke kimondja, hogy „A jelen statútum szerint, miután a Biztonsági Tanács az Egyesült Nemzetek Alapokmánya VII. fejezetének értelmében hozott határozatában erre kéri a bíróságot, 12 hónapig nem indítható vagy folytatható nyomozás vagy büntetőeljárás; a kérelmet a Biztonsági Tanács ugyanazon feltételekkel meghosszabbíthatja.” 1998. július 17., UN Doc. A/CONF.183/9* (1998) *International Legal Materials*, 37 (1998) 999. o., 2002. január 16-i hatállyal kiigazítva: <http://www.icc-cpi.int>

³⁶ Egy ilyen határozatot David A. Koplow már 1996-ban megelőlegezett „abban a szellemben, [...] amely 'a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésére' hív fel.” David A. Koplow: Remarks, in: *Nuclear Non-Proliferation and Weapon Control, Proceedings of the American Society of International Law*, 90 (1996) 571. o.

³⁷ UN Doc. S/PV.4950 (2004) 31. o. (India). Hasonló aggodalmak kifejeződéseként lásd *uo.* 30. o. (Kuba) *uo.* (Resumption 1) 5. o. (Mexikó) és *uo.* 17. o. (Namíbia).

³⁸ *Uo.* (Resumption 1) 3. o. (Egyiptom).

Alapokmányának rendelkezéseivel.”³⁹ Most azt vizsgáljuk meg, hogy mennyiben igazoltak ezek az aggóalmak és kifogások.

III. A biztonsági tanácsi törvényalkotás jogszerűsége

A Biztonsági Tanács nem valamiféle jogi vákuumban tevékenykedik, amikor meghozza határozatait. Az *ICTY* fellebbviteli tanácsa a Tadićs ügyben kimondta, hogy „az Alapokmánynak sem a szövege, sem a szelleme nem tekint a Biztonsági Tanácsot *legibus solutus*-nak (jog által nem korlátozottnak).”⁴⁰ Az a tény, hogy a nemzetközi rendszer nem ad lehetőséget a Biztonsági Tanács döntéseinek semmilyen automatikus felülvizsgálatára, nem zárja ki a lehetőséget, hogy a gyakorlatban, akár közvetetten, akár alkalmoszerűen, bírói úton kezeljék az *ultra vires* kérdéseit.⁴¹ Így az, hogy a Biztonsági Tanács tényleg tulajdoníthat-e magának ilyen széles hatáskört, és hogy alkothat-e törvényeket a nemzetközi közösség számára, nem csak akadémikus kérdés.

Általános ellenvetések a biztonsági tanácsi törvényalkotással szemben. Számos általános ellenvetést lehet megfogalmazni a biztonsági tanácsi törvényalkotással kapcsolatban. Először is, lehet amellett érvelni, hogy egy olyan, nyilvánvalóan nem reprezentatív és nem demokratikus testület, mint a Biztonsági Tanács, alkalmatlan a nemzetközi jogalkotásra.⁴² Ezt az egyébként érvényes ellenvetést azonban bármilyen más biztonsági tanácsi intézkedéssel szemben is meg lehet fogalmazni. Nehezen tartható az az álláspont, hogy az erő alkalmazásához adott felhatalmazás kevesebb demokratikus legitimitást igényel, mint a terrorcselekmények finanszírozásának megelőzésére és visszaszorítására vonatkozó kötelezettség megállapítása. Másodszor, amellett is lehet érvelni, hogy a Nemzetközi Bí-

³⁹ UN Doc. S/PV.4950 (2004) 31. o. (Indonézia). Hasonló nézetek kifejeződésekként lásd *uo.* 32. o. (Irán); *uo.* 5. o. (Algéria); UN Doc. A/58/PV.30 (2003) 20. o. (Algéria).

⁴⁰ Prosecutor c. Tadić, Appeal on Jurisdiction, No. IT-94-1-AR72, (Oct. 2, 1995) *International Legal Materials*, 35 (1996) 32. o. para. 28. Lásd még *uo.* para. 29-30. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970) Advisory Opinion, in: *ICJ Reports* 1971, 54. o., para. 118 (utalva egy olyan „helyzetre, amelynél a Bíróság arra jutott, hogy azt már *érvényesen* jogellenesnek nyilvánították [mármint a Biztonsági Tanács annak nyilvánította].” (Kiemelés tőlem — S.T.) Az utóbbi nyilatkozat azt sugallja, hogy a Bíróság legalább implicit módon vizsgálta a biztonsági tanácsi intézkedés érvényességét.

⁴¹ Ian Brownlie: *International Law and the Fiftieth Anniversary of the United Nations: General Course on Public International Law*, *Recueil des Cours*, 255 (1995) 214-215. o. Lásd még Susan Lamb: *Legal Limits to United Nations Security Council Powers*, in: *The Reality of International Law: Essays in Honour of Ian Brownlie* (ed. by Guy S. Goodwin and Stefan Talmon), Oxford, New York: Clarendon, 1999, 365. o. Lásd azonban a Ruanda ügyében felállított Nemzetközi Büntetőtörvényszék Elsőfokú Tanácsának döntését, amely kimondta, hogy „az ilyen diszkrecionális értékelések [mint például a béke veszélyeztetése] nem bírálhatóak el.” Prosecutor v. Kanyabashi, Jurisdiction, No. ICTR-96-15-T (June 18, 1997) para. 20. (Hozzáférhető az alábbi címen: <http://www.itcr.org>)

⁴² Vessd össze ezzel Paraguay képviselőjének nyilatkozatát: „Az 1373. (2001) sz. határozat hatékony végrehajtása megkívánja az összes tagállam akaratát és együttműködését. Ehhez reprezentatív, méltányos és átlátható Biztonsági Tanácsra van szükségünk.” UN Doc. A/56/PV.36 (2001) 2. o.

róság (*International Court of Justice — ICJ*) a nemzetközi jog forrásai között nem tartja számon a törvényhozó határozatokat.⁴³ Ez az állítás nem veszi számításba, hogy a biztonsági tanácsi határozatok jogi alapját az ENSZ Alapokmánya képezi, vagyis egy, a Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikke (1) bekezdésének (a) pontja értelmében vett nemzetközi egyezmény, és ez besorolhatóvá teszi őket a „másodlagos szerződési (vagy Alapokmányból fakadó) jogba.” Az a tény, hogy a Nemzetközi Bíróság anélkül is képes volt alkalmazni a biztonsági tanácsi határozatokat, hogy utalást tett volna a 38. cikk hiányosságaira,⁴⁴ erőteljesen jelzi, hogy a kötelező biztonsági tanácsi határozatokról, legyenek akár általános, akár pedig egyedi jellegűek, továbbra is joggal gondolhatjuk, hogy a nemzetközi jog hagyományos forrásai közé tartoznak.⁴⁵ A határozatoknak ez a minősége csak akkor változna meg, ha a Biztonsági Tanács kifejezetten az Alapokmány által biztosított kereteken kívül, vagyis az ENSZ tagjai közé nem tartozó államokra nézve próbálna törvényt alkotni. Harmadszor, a biztonsági tanácsi gyakorlat bírálható azért, mert ellentétes a nemzetközi jognak, mint egy konszenzuson alapuló jogrendnek az alapvető struktúrájával.⁴⁶ Ez a nézet figyelmen kívül hagyja, hogy, az ENSZ Alapokmány 25. cikke értelmében, a Biztonsági Tanács minden kötelező döntése természete szerint a tagállamok jóváhagyásán alapul.⁴⁷ Végül pedig azt is lehet mondani, hogy az, ha a Biztonsági Tanács törvényhozói hatáskört tulajdonít magának, nehezen egyeztethető össze azzal, hogy az Alapokmány szerint inkább 'rendőri', mint törvényhozói vagy bírói szerepe van.⁴⁸ Csakhogy a Biztonsági Tanács jogköreit nem általános szerepére utalva kell meghatározni, hanem az ENSZ Alapokmány rendelkezései alapján.

A törvényhozás mint az ENSZ Alapokmány VII. fejezetén alapuló intézkedés. Az ENSZ Alapokmányának 24. cikke kimondja, hogy a Biztonsági Tanács viseli „a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért a fő felelősséget,” és úgy rendelkezik, hogy „[a]zt a különleges hatáskört, amellyel a Biztonsági Tanács ezeknek a kötelezettségeknek a teljesítése végett fel van ruházva,” a VI., a VII., a VIII., és a XII. fejezet tartalmazza. Ezek közül egyedül a VII. fejezet releváns az olyan kötelező döntések szempontjából, amelyek minden államtól megkövetelik bizonyos intézkedések elfogadását. Minthogy a törvényhozó határozatok fegyveres

⁴³ Lásd *A Nemzetközi Bíróság Statútuma* 38(1) cikk.

⁴⁴ Lásd például *Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention Arising from the Aerial Incident at Lockerbie* (Lybia v. UK, Lybia v. U.S.), *ICJ Reports* (1992. ápr. 14), 3. és 114. o. (A továbbiakban *Lockerbie*.)

⁴⁵ Lásd azonban Skubiszewski: *i.m.* 1261. o. (ahol a szerző a nemzetközi szervezetek jogalkotó aktusait új, a szerződésektől különböző jogforrásnak tekinti).

⁴⁶ Lásd Martin Kühnemund: *Die Vereinten Nationen und der 'Krieg gegen den Terrorismus'* in: *Forschungsstelle Dritte Welt Working Paper*, 2003, 54-55. o.: <http://www.forschungsstelle-dritte-welt.de/Schriften.htm>

⁴⁷ Az ENSZ Alapokmány 25. cikke kimondja, hogy „A Szervezet tagjai megegyeznek abban, hogy a Biztonsági Tanács határozatait a jelen Alapokmánynak megfelelően elfogadják és végrehajtják.”

⁴⁸ A Biztonsági Tanács rendőri funkciójáról lásd Jochen Abr. Frowein – Nico Krisch: *Introduction to Chapter VII*, in: *The Charter of the United Nations: A Commentary* (ed. by Bruno Simma), 2nd. ed. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002, 705-706. o., 12-14. §. Lásd még Koskenniemi: *i.m.* 325-348. o.

erő alkalmazásával nem járó és állandó rendszabályokat tartalmaznak, jogszerűségüket az Alapokmány 39. és 41. cikke alapján kell mérlegre tenni.⁴⁹ E két rendelkezés alapján a Biztonsági Tanács „felhívhatja az Egyesült Nemzetek tagjait arra, hogy [...] rendszabályokat alkalmazzanak [a fegyveres erő alkalmazását nem beleértve],” amint a Biztonsági Tanács megállapította „a béke bármilyen veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek a fennforgását.”

Ebben az összefüggésben két különböző, de egymással kapcsolatban álló kérdés követel külön figyelmet. Először is az, hogy az olyan általános jelenségek, mint a terrorizmus vagy a tömegpusztító fegyverek terjedése, minősíthető-e az Alapokmány 39. cikke szerinti 'béke veszélyeztetésének', másodsor pedig az, hogy az olyan általános és elvont jellegű kötelezettségek, például az, hogy kriminalizáljanak egy bizonyos magatartást, vagy hogy alkossanak meg bizonyos törvényeket, besorolhatóak-e az Alapokmány 41. cikke értelmében vett 'rendszabályok' fogalma alá.

Általános jelenségek mint a 'béke veszélyeztetései'. A Közgyűlésben, a 2001. október 15-ei vita során Costa Rica képviselője kijelentette, hogy „az 1373. (2001) sz. határozat új korszak kezdetét jelenti a nemzetközi kapcsolatokban. A Biztonsági Tanács a történelem során először jelentette ki, hogy egy meghatározott jelenség — a nemzetközi terrorizmus — minden körülmények között veszélyt jelent a nemzetközi békére és biztonságra.”⁵⁰ A kérdés, hogy elvont jelenségek jelenthetik-e „a béke veszélyeztetését,” vitákat vált ki a szakirodalomban. Miközben több szerző is amellett érvelt, hogy a Biztonsági Tanács csak specifikus helyzetekkel és konfliktusokkal összefüggésben tehet intézkedéseket,⁵¹ mások semmi problémát nem láttak abban, hogy a fogalmat kiterjesztjük egy bizonyos viselkedésre, vagy egy helyzetre mint olyanra.⁵² Mint szerződést, az ENSZ Alapokmányát jóhiszeműen kell értelmeznünk, egyrészt azoknak a köznapi jelentéseknek megfelelően, amelyeket a benne található fogalmaknak a maguk kontextusában tulajdonítanunk kell, másrészt a szöveg tárgyának és céljának fényében. A kontextussal együtt minden, az egyezmény alkalmazását illető későbbi gyakorlatot is (*subsequent practice*) számításba kell vennünk.⁵³ Ez utóbbi kritérium, „az ENSZ tagságának széles értelemben vett 'későbbi gyakorlata'” az, amire az *ICTY* fellebbviteli tanácsa a Tadić-ügyben támaszkodott, amikor a „béke veszélyeztetésének” fogalmát értelmezte.⁵⁴ A fellebbvi-

⁴⁹ Kolumbia küldötte kifejezetten utalt a 41. cikkre, mint az 1373. sz. határozat jogi alapjára. Lásd UN Doc. S/PV.4394 (Resumption 1) (2001) 7. o.

⁵⁰ UN Doc. A/56/PV.25 (2001) 3. o.

⁵¹ Lásd Happold: *i.m.* 598-601. o. Zimmermann – Eberling: *i.m.* 71-72. o.

⁵² Lásd Harper: *i.m.* 149. o. Christian Tomuschat: *Obligations Arising for States Without or Against Their Will*, *Recueil des Cours*, 241 (1993 IV) 344-346. o.

⁵³ A nemzetközi szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény (1969. május 23-én *aláírásra megnyitva*), 31 cikk (1) bekezdés és 31. cikk (3) bekezdés (b) pont. 1155 UNTS 331. (A továbbiakban Bécsi Egyezmény.)

⁵⁴ Prosecutor v. Tadić, Appeal on Jurisdiction, No. IT-94-1-AR72, (Oct. 2, 1995) *International Legal Materials*, 35 (1996) 32. o., para. 30. A 'későbbi gyakorlat' fontosságáról a nemzetközi szervezeteket létrehozó okmányok értelmezésében lásd még Georg Ress: Interpretation, in: *The Charter of the United Nations: A Commentary* (ed. by Bruno Simma) 2nd. ed. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002, 27-30. o.

teli tanács szerint „a 'béke veszélyeztetése' inkább politikai fogalom.”⁵⁵ Így a béke veszélyeztetésének megállapítása nem pusztán normatív megfontolásokat követel meg; a politikai realitások elemzését is szükségessé teszi. Ezért az ENSZ Alapokmánya a Biztonsági Tanácsnak széles, de nem korlátozatlan diszkréciót ad a béke veszélyeztetésének megállapítása terén.

A biztonsági tanácsi gyakorlat és az ENSZ tagság közös álláspontjának vizsgálata általában véve azt mutatja, hogy a 'béke veszélyeztetése' állandó fejlődésben lévő fogalom. Az 1990-es évek eleje óta az arra vonatkozó elképzelések, hogy mi-
ben áll a 'béke veszélyeztetése', számottevően kitágultak; a fegyveres erő alkalmazásának hiányán alapuló szűk fogalomtól elmozdultak egy tágabb fogalom felé, amely az olyan szituációkat is felöleli, amelyek fegyveres erő alkalmazásához vezethetnek. Ezt, vagyis a 'béke veszélyeztetésének' pusztán formális értelmétől annak egy tartalmi értelme felé való elmozdulást jelezte a Biztonsági Tanács elnökének a nyilatkozata annak az 1992. január 30-i, állam- és kormányfői szinten tartott ülésnek a lezárásakor, ahol a Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért viselt felelősségét vitatták meg. Az elnök, a Biztonsági Tanács tagja-
inak nevében felszólalva, kijelentette, hogy „a háború és az államok közötti katonai konfliktusok hiánya önmagában nem biztosítja a nemzetközi békét és biztonságot. Immár a gazdasági, szociális, humanitárius és ökológiai téren megnyilvánuló instabilitás nem katonai forrásai is veszélyessé váltak a békére és a biztonságra nézve.”⁵⁶ Ugyanebben a nyilatkozatban, több mint tizenkét évvel az 1540. sz. határozat 2004. évi elfogadása előtt, a Biztonsági Tanács tagjai már kinyilvánították, hogy „a nemzetközi békére és biztonságra a tömegpusztító fegyverek összes fajtájának terjedése fenyegetést jelent,” valamint hogy „elkötelezetten munkálkodnak majd azon, hogy megakadályozzák az ilyen fegyverek kifejlesztését és gyártását segítő technológia terjedését, és hogy megfelelő lépéseket tesznek ennek a célnak a megvalósítása érdekében.”⁵⁷

1992 óta mind a Biztonsági Tanács, mind a Közgyűlés igen különböző helyzeteket minősített a 'béke veszélyeztetésének'. Egyebek közt a tömegpusztító fegyverek (és a szállításukat szolgáló eszközök) terjedését és fejlesztését,⁵⁸ a nemzetközi terrorcselekményeket,⁵⁹ a zsoldosok alkalmazását,⁶⁰ a válsághelyzeteket⁶¹ és az ál-

⁵⁵ Prosecutor v. Tadić, Appeal on Jurisdiction, No. IT-94-1-AR72, (Oct. 2, 1995) *International Legal Materials*, 35 (1996) 32. o., para. 29.

⁵⁶ UN Doc. S/23500 (1992) 3. o. <<http://projects.sipri.se/cbw/docs/cbw-uns23500.html>>.

⁵⁷ *Uo.* 4. o.

⁵⁸ Lásd *uo.*; UN Doc. S/PRST/1996/17, para. 4; UN Doc. S/PRST/1998/12, para. 4; 1172. sz. BT-határozat (1998. jún. 6.), preambulum; 57/63. sz. közgyűlési határozat (2003. jan. 20.), preambulum; 58/44. sz. közgyűlési határozat (2003. dec. 8.), preambulum. A 'szállításukat szolgáló eszközökre' való utalás csak az 1540. sz. BT-határozat preambulumban jelent meg, minthogy az ilyen fegyverekkel kapcsolatban felmerül az 'illegális kereskedelem veszélye.'

⁵⁹ Lásd 1368. sz. BT-határozat (2001. szept. 12.), para. 1; 1373. sz. BT-határozat (2001. szept. 28.), preambulum; 1377. sz. BT-határozat (2001. nov. 12.), melléklet, preambulum; 1456. sz. BT-határozat (2003. jan. 20.), melléklet, preambulum; 1465. sz. BT-határozat (2003. febr. 3.), para. 1.; 1535. sz. BT-határozat (2004. márc. 26.), preambulum. Lásd még 50/53 sz. közgyűlési határozat (1995. dec. 11.), para. 7 (amely emlékeztet „a Biztonsági Tanács szerepére a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben, amikor az veszélyt jelent a nemzetközi békére és biztonságra”); 49/60 sz. közgyűlési határozat (1994. dec. 9.), melléklet [Nyilatkozat a nemzetközi terrorizmus megszüntetését szolgáló rendszabályokról] és para. 2 („A terrorista cselekmények, módszerek és gyakorlatok súlyosan

lamok erőszakos felbomlását.⁶² Így tehát elmondható, hogy az ENSZ tagállamai között általánossá vált 'későbbi gyakorlat' az államok bizonyos mértékű egyetértését fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy a 39. cikk szerinti 'béke veszélyeztetése' bizonyos szituációkat önmagukban véve felölel. Könnyen elképzelhető, hogy a jövőben a környezetkárosító gyakorlatok bizonyos fajtáit,⁶³ az illegális fegyverkereskedelmet, a határokon átívelő szervezett bűnözést, a kábítószer-csempészetet, a kiterjedt kalózkodást, a globális járványokat és a tömeges menekülthullámokat ugyancsak a béke veszélyeztetésének gondoljuk majd. Lehet emellett érvelni, hogy minden egyes szituáció, amit a Biztonsági Tanács korábban egy egyedi konfliktusban a béke veszélyeztetéseként azonosított, potenciálisan a béke általában vett veszélyeztetésének minősíthető. Követelmény marad azonban az ésszerű kapcsolat a kérdéses jelenség és az erő alkalmazása között.⁶⁴ Egy ilyen széles értelmezés megfelel a 39. cikk tárgyának és céljának, minthogy az mindenre kiterjedő lehetőséget ad a Biztonsági Tanács számára, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása iránti felelősségének eleget tegyen. Amint azt az 1. cikk (1) bekezdése mutatja, a nemzetközi béke és biztonság fenntartása egyaránt felöleli a béke veszélyeztetésének megszüntetését és megelőzését. Következésképpen a biztonsági tanácsi intézkedéseknek van egy 'pro-aktív' dimenziója is (nem csak reaktív, illetve helyreállító dimenziója), és ez azt jelenti, hogy a Biztonsági Tanácsnak képesnek kell lennie rá, hogy ugyanúgy kezelje a béke elvont veszélyeztetéseit, mint a konkrétakat.

Az általános és elvont jellegű kötelezettségek mint 'rendszerabályok'. Az, hogy a 39. cikk a békét fenyegető általános jelenségekre is kiterjed-e, szorosan kapcsolódik ahhoz a kérdéshez, hogy a Biztonsági Tanács megállapíthat-e általános és elvont jellegű kötelezettségeket a tagállamokra nézve a 41. cikk alapján. Az elvont fenyegetések természetüknél fogva általános rendszerabályok megalkotását követelik meg, míg a specifikus fenyegetések az őket kiváltó egyedi helyzetre szabott rendszerabályokat követelnek. Ezért a Biztonsági Tanács általában olyan rendszerabályokat alkot, amelyek a kérdéses fenyegetés típusának megfelelnek. Néhány kommentátor emellett érvelt, hogy a 41. cikk hatálya nem terjed ki a törvényhozó határozatokban leírt általános kötelezettségekre, mert azok minőségileg különböznek az ott felsorolt rendszerabályoktól. Az 1373. és az 1540. sz. határozatokban megállapított kötelezettségek inkább azokra a kötelezettségekre hasonlítanak, amelyeket az államok a nemzetközi egyezményekben vállalnak magukra.⁶⁵ A 'rendszerabály' fogalma azonban elég tág ahhoz, hogy mind a specifikus, mind az általános kötelezettsége-

sértik az Egyesült Nemzetek céljait és elveit, és ez veszélyt jelenthet a nemzetközi békére és biztonságra...").

⁶⁰ Lásd 48/92. sz. közgyűlési határozat (1993. dec. 20.), preambulum.

⁶¹ Lásd 57/337. sz. közgyűlési határozat (2003. júl. 3.), melléklet és para. 28.

⁶² Lásd 53/71 sz. közgyűlési határozat (1998. dec. 4.), preambulum.

⁶³ Ezt először Paul Szasz vetette fel. Lásd *Restructuring the International Organizational Framework*, in: *Environmental Change and International Law: New Challenges and Dimensions* (ed. by Edith Brown Weiss), Tokyo: United Nations University Press, 1992, 360. o. Lásd még Harper: *i.m.* 126. o., 101. lábjegyzet; Tomuschat: *i.m.* 344-345. o.

⁶⁴ Lásd Aston: *i.m.* 287-288. és 290. o.

⁶⁵ Lásd Frowein – Krisch: *i.m.* 708. o., 23. §; Zimmermann – Eberling: *i.m.* 71-72. o. Lásd ugyanakkor Krisch: *i.m.* 884-885. o. (ahol a szerző megjegyzi, hogy „a jogi helyzet korántsem világos”). Aggodalmait fejezi ki továbbá Finke – Wandscher: *i.m.* 172. o.

ket felölelje.⁶⁶ Ráadásul a 41. cikk nem kimerítő jelleggel sorolja fel az intézkedéseket, ahogy azt a „felölélheti” formula használata is mutatja. Ezt az értelmezést az ICTY fellebbviteli tanácsa is megerősítette, amikor a Tadić ügyben kimondta, hogy „[e]videns, hogy a 41. cikkben megjelölt rendszabályok pusztán illusztratív *példák*, amelyek nyilvánvalóan nem zárnak ki más rendszabályokat. A cikk csak annyit követel meg, hogy a rendszabályok ne öleljék fel az 'erőszak alkalmazását'. Ez egy negatív meghatározás. [...] A 39. cikk [amely úgy rendelkezik, hogy a Biztonsági Tanács állapítja meg, hogy milyen rendszabályokat kell fogadtatni a 41. cikkkel összefüggésben, a béke és a biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében] a Biztonsági Tanácsra hagyja az eszközök kiválasztását és értékelését, amely ebben a vonatkozásban széles diszkrecionális jogkört élvez; és ez nem is lehetne másként, minthogy egy ilyen választás igen komplex és dinamikus helyzetek politikai értékelését is magában foglalja.”⁶⁷

Az eredményt, vagyis azt, hogy a Biztonsági Tanács megállapíthat általános és elvont jellegű kötelezettségeket, a következő megfontolás is támogatja: ha a Biztonsági Tanács megkövetelheti az államoktól, hogy fagyasszák be minden egyes személy pénzforrásait, aki egy specifikus terrorcselekményt követ, akkor — *a fortiori* — arra is képes, hogy megparancsolja az államoknak minden olyan személy pénzforrásainak befagyasztását, aki ilyen cselekményeket követ el. Ebben az értelemben az általános kötelezettségek megállapítása nem más, mint az egyedi kötelezettségek általánosítása.

IV. A biztonsági tanácsi törvényhozás korlátai

Bár a Biztonsági Tanács széles diszkréciót élvez annak eldöntésében, hogy mikor és hol áll fenn a béke veszélyeztetése, és hogy az államoknak milyen rendszabályokat kell meghozniuk a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében, ez a hatásköre jogilag nem korlátlan.⁶⁸ Ebben a részben a biztonsági tanácsi törvényalkotás három lehetséges jogi korlátját vizsgáljuk meg: az ENSZ Alapokmányának szövegéből eredő korlátozásokat, az arányosság elvét és a szerződések integritásának fogalmát.

Az ENSZ Alapokmány szövegéből eredő korlátozások. A Biztonsági Tanács csak olyan hatásköröket élvez, amelyeket az ENSZ Alapokmánya kifejezetten vagy implicit módon ráruház.⁶⁹ Csak az ENSZ Alapokmányához képest *intra vires* határozatok nyernek kötelező erőt a 25. cikk értelmében, amely kimondja,

⁶⁶ Lásd Aston: *i.m.* 283. o.; Markus Wagner: Die Wirtschaftlichen Massnahmen des Sicherheitsrates nach dem 11. September 2001 im völkerrechtlichen Kontext — Von Wirtschaftssanktionen zur Wirtschaftsgesetzgebung?, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht [ZaöRV]*, 63 (2003) 907-909. és 913. o.

⁶⁷ Prosecutor v. Tadić, Appeal on Jurisdiction, No. IT-94-1-AR72, (Oct. 2, 1995) *International Legal Materials*, 35 (1996) 32. o. para. 35. és 39. Lásd még Prosecutor v. Kanyabashi, Jurisdiction, No. ICTR-96-15-T (June 18, 1997) 7. o., para. 27.

⁶⁸ Lásd Frowein – Krisch: *i.m.* 710-712. o.

⁶⁹ Lásd *uo.* 710. o., 25. §.

hogy „[a tagállamok] a Biztonsági Tanács határozatait a *jelen Alapokmánynak megfelelően* elfogadják és végrehajtják.”⁷⁰ Így a Biztonsági Tanács törvényalkotó hatalmát általában véve az ENSZ joghatósága, valamint a hatásköröknek a szervezeten belüli elosztása korlátozza.

A 39. cikk értelmében a Biztonsági Tanács a VII. fejezet alapján csak a „nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása” érdekében tehet lépéseket.⁷¹ A Biztonsági Tanács törvényalkotó hatalmának alapvető korlátozása abban áll, hogy ezt a hatáskört olyan módon kell gyakorolnia, amely előmozdítja a nemzetközi béke és biztonság fenntartását.⁷² Az Alapokmány a Biztonsági Tanácsot nem mindenható világtörvényhozássá, hanem inkább „egy tárgykörre korlátozódó” törvényhozássá teszi. Ezt a korlátozást az a tény is megerősíti, hogy az Alapokmány a Közgyűlésre ruhazza a feladatot, hogy tegyen javaslatokat a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és kodifikálása céljából.⁷³ A legtöbb nemzetközi kérdés, különösen az igazgatási és technikai jellegűek, kívül maradnak a biztonsági tanácsi törvényalkotás körén. Így például a Biztonsági Tanács nem fektethet le általános szabályokat a parti tenger kiterjedéséről, és nem húzhatja meg a tengerjog szerint az egyenes alapvonalakat (*straight baselines*) sem, bár juthat arra a következtetésre, hogy a parti tengerre vonatkozóan egy bizonyos — alaptalan vagy túlzó — igény fenyegetést jelent a nemzetközi békére és biztonságra. Ez az áttekintés amellet foglal állást, hogy az ilyen esetekben mindig valódi kapcsolatnak kell fennállnia az előírt általános kötelezettségek és a nemzetközi béke és biztonság fenntartása között. Így aztán a Biztonsági Tanács nem szabályozhatja a pénzügyi műveleteket általában, hanem csak az olyan műveleteket, amelyek összefüggésbe hozhatóak a béke veszélyeztetésével; vagyis amelyek összefüggésben hozhatóak terrorcselekményekkel, a tömegpusztító fegyverek terjedésével, és esetleg a határokon átvélő szervezett bűnözéssel, az illegális fegyverkereskedelemmel és a kábítószer-csempészettel.

Egy másik korlátozás is levezethető az Alapokmánynak azokból a rendelkezéseiből, amelyek csak ajánlástartéti jogot adnak a Biztonsági Tanácsnak. A 26. cikk szerint a Biztonsági Tanács „köteles [...] a Szervezet tagjai elé terjesztés végett [...] a fegyverkezés szabályozását szolgáló rendszer létesítésére tervezetet kidolgozni.” Az ilyen tervezetek nem kötelezőek a tagállamokra nézve,⁷⁴ nem utolsósorban azért, mert érintik a nemzetbiztonságot és az önvédelemhez való jogot.⁷⁵ A fegyverkezés

⁷⁰ ENSZ Alapokmány 25. cikk (kiemelés tőlem — S.T.). Lásd Lamb: *i.m.* 366-367. o.

⁷¹ Lásd még az ENSZ Alapokmány 24. cikke (2) bekezdését (amely úgy rendelkezik, hogy a Biztonsági Tanács az egyebek közt a VII. fejezetben neki juttatott különleges hatásköröket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért viselt felelősségéből fakadó kötelezettségek teljesítése céljából kapja).

⁷² Vesd össze ezzel a kínai küldött nyilatkozatát: „a tömegpusztító fegyverek és a szállításukat segítő eszközök terjedésének megakadályozása hozzájárul a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához...” UN Doc. S/PV.4950 (2004) 6. o.

⁷³ Lásd ENSZ Alapokmány 13. cikk (1) bekezdés (a) pont. Lásd még Harper: *i.m.* 153. o.

⁷⁴ Lásd Hans-Joachim Schütz: Article 26, in: *The Charter of the United Nations: A Commentary* (ed. by Bruno Simma), 2nd. ed. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002, 467. o., 11. §. A Közgyűlés csak nemrégiben erősítette meg újra „a multilaterális diplomácia abszolút érvényességét a leszerelés területén.” 58/44. sz. közgyűlési határozat (2003. dec. 8.), preambulum.

⁷⁵ Vesd össze ezzel a pakisztáni küldött nyilatkozatát: „súlyos következményekkel jár az a biztonsági tanácsi törekvés, hogy olyan kötelezettségeket írjanak elő az államokra nézve, amelyeket azok kor-

szabályozásának' fogalmát 'fegyvezetellenőrzésként' kell értenünk, vagyis olyan fogalomként, amely kiterjed a fegyverek és a fegyveres erők, valamint a fegyvergyártás és fegyverbirtoklás, illetve a fegyverkereskedelem csökkentésére, korlátozására és felszámolására is.⁷⁶ Bár bizonyos fajta fegyverek (mint a nukleáris, a vegyi és a biológiai fegyverek) vagy a fegyverek mértéktelen felhalmozása önmagában is fenyegeti a békét, a Biztonsági Tanács nem írhat elő általános leszerelési kötelezettségeket az államok számára, például úgy, hogy megtiltja a fegyverezetek egyes típusainak kifejlesztését, előállítását és birtoklását.⁷⁷ A Biztonsági Tanács *A hagyományos fegyverek ENSZ nyilvántartásában* való részvételt sem írhatja elő (amit a Közgyűlés önkéntes alapon hozott létre 1992-ben⁷⁸), és nem korlátozhatja az államok katonai költségvetését. A 26. cikk azonban nem tiltja meg a Biztonsági Tanácsnak, hogy egyes államokra nézve leszerelési kötelezettségeket írjon elő, ha adott esetben, az adott állam korábbi magatartásából ítélve, bizonyos fegyverek birtoklása veszélyt jelent a nemzetközi békére és biztonságra.⁷⁹

Egy hasonló korlátozást levezethetünk a 36. cikkből is, amely úgy rendelkezik, hogy a Biztonsági Tanács az olyan viták esetén, amelyek, ha tovább folytatódnak, valószínűleg veszélyeztetik majd a nemzetközi béke fenntartását, valamint más hasonló helyzetekben ajánlásokat tehet a megfelelő eljárásokra és módszerekre, beleértve azt is, hogy a felek a jogvitájukat utalják a Nemzetközi Bíróság elé. Megint csak elmondhatjuk, hogy miközben bizonyos jogviták (mint például a határviták) önmagukban is fenyegetést jelenthetnek a békére nézve, a Biztonsági Tanács sem általános érvénnyel, sem az egyes esetekre vonatkozóan nem teheti kötelezővé az államok számára, hogy az ilyen vitákat utalják a Nemzetközi Bíróság elé.⁸⁰

Az arányosság elve. Bár a Biztonsági Tanács, amikor a VII. fejezet alapján jár el, nem köteles tiszteletben tartani az Alapokmányon kívüli nemzetközi jogot,⁸¹ maga az Alapokmány több rendelkezésében is jelzi, hogy a Biztonsági Tanács intézkedései alárendelődnek az arányosság elvének.⁸² Ezek a rendelkezések jelzik,

mányai és szuverén törvényhozásai nem fogadtak el szabadon, különösen akkor, ha az ilyen kötelezettségek némelyike a nemzetbiztonsághoz és az önvédelemhez való jogukhoz kapcsolódó kérdéseket is érint." UN Doc. S/PV.4950 (2004) 15. o.

⁷⁶ Lásd Schütz: *i.m.* 469. o., 18. §.

⁷⁷ Lásd Happold: *i.m.* 605-607. o.; Zimmermann – Eberling: *i.m.* 72. o.; Ezzel ellentétes véleményt képvisel Aston: *i.m.* 287. o. Paul C. Szasz: *The Security Council Starts Legislating*, *American Journal of International Law*, 96 (2002) 904. o.; Tomuschat: *i.m.* 344-345. o.

⁷⁸ Lásd 46/36 sz. közgyűlési határozat (1991. dec. 9.) (Átláthatóság a fegyverkezés terén). A határozat felhívta az államokat, hogy minden évben május 31-ig nyújtsák be a főtítkárhoz a releváns adatokat a hagyományos fegyverek kiviteléről és behozataláról, hogy azokat belefoglalhassák a nyilvántartásba. Az ENSZ tagállamokat arra is felkérték, hogy tegyenek jelentést katonai készleteikről és beszerzéseikről, amelyeket nemzeti termelésük és releváns politikájuk tett lehetővé.

⁷⁹ Lásd 687. sz. BT-határozat (1991. ápr. 3.), *International Legal Materials*, 30 (1991) 846. o.

⁸⁰ A Bizottság ugyanakkor létrehozott egy bizottságot annak a 'technikai feladatnak' az ellátására, hogy húzza meg a határok pontos koordinátáit, amelyeket két állam közötti megállapodással rögzítettek. Lásd *uo. para. 2; 773. sz. BT-határozat* (1992. aug. 26.); 833. sz. BT-határozat (1993. máj. 27.), *International Legal Materials*, 32 (1993) 1465. o.

⁸¹ Lásd Hans Kelsen: *The Law of the United Nations*, London: Stevens, 1950, 294-295. o.

⁸² ENSZ Alapokmány 40., 42., 43(1), 51. cikk (ez utóbbi úgy rendelkezik, hogy a Biztonsági Tanács — saját megítélése szerint — megteheti azokat az intézkedéseket és meghozhatja azokat a rendszabá-

hogy a biztonsági tanácsi törvényalkotásnak *szükségesnek* kell lennie a béke és a biztonság fenntartásához, ami annyit jelent, hogy a kötelezettség-keletkeztetés hagyományos módjainak (a szerződéskötésnek és a nemzetközi szokásjog fejlődésének) elégtelennek kell lenniük a cél eléréséhez. A biztonsági tanácsi törvényalkotás mindig vészhelyzetben végzett törvényalkotás.⁸³ A Biztonsági Tanács nyílt vitájában, 2004. április 22-én a svájci küldött éppen ezt a mozzanatot emelte ki, kijelentve, hogy „csak valamilyen sürgős szükségre adott válaszként... fogadható el, hogy a Biztonsági Tanács efféle törvényhozói szerepet tulajdonítson magának.”⁸⁴ Az ilyen értelemben vett sürgősséget több más képviselő is hangsúlyozta,⁸⁵ mint ahogy a Biztonsági Tanács elnöke is, aki az 1540. sz. határozattal összefüggésben kijelentette, hogy „Volt egyfajta hézag a nemzetközi jogban a nem állami szereplők vonatkozásában. Így aztán új nemzetközi jogot kell alkotni, vagy kívárva a vonatkozó nemzetközi szokásjog kifejlődését, vagy nekilátva egy szerződés, illetve egy egyezmény megtárgyalásának. Mindkettő sok időt vesz igénybe, és mindenki érezte, hogy 'közvetlen veszély' állt fenn, amire reagálni kellett, és ez a reagálás nem várható addig, amíg a szokványos utat bejárjuk.”⁸⁶

A jogi keretekben fennálló hézag vagy hiányosság nem szükséges ahhoz, hogy jelezni lehessen a biztonsági tanácsi törvényalkotás sürgős szükségességét, ahogy azt az 1373. sz. határozat is mutatja, amelynek néhány rendelkezése *A terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló Nemzetközi Egyezményen* alapult. Ebben az esetben a biztonsági tanácsi törvényalkotás szükségessége azért merült fel, mert az adott időpontban az egyezménynek csak négy állam volt részese, ezért még messze volt attól, hogy hatályba lépjen.

Az, hogy a biztonsági tanácsi törvényalkotás jellege szerint vészhelyzetben végzett törvényhozás, nem jelenti azt, hogy az előírt általános kötelezettségek átmeneti vagy időleges jellegűek, és hogy multilaterális tárgyalások útján megalkotott szerződésekkel kell helyettesíteni őket, amelyek az összes érdekelt állam számára lehetővé teszik, hogy egyenlő félként vegyenek részt kötelezettségeik meghatározásában.⁸⁷ Azt a több állam által megfogalmazott felhívást, amely egy, a határozat tárgyában létrehozandó, kötelező nemzetközi jogi okmány mielőbbi megalkotására

lyokat, amelyek szükségesek a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához vagy helyreállítása érdekében). Lásd Frowein – Krisch: *i.m.* 711. o., para. 30; Kirgis: *i.m.* 517. o., 87. lábjegyzet.

⁸³ Nem lehet kétséges, hogy a Biztonsági Tanács „nemzetközi szinten ténylegesen felváltotta a hagyományos jogalkotási folyamatot,” ahogy azt Krisch állítja. Lásd Krisch: *i.m.* 884. o.

⁸⁴ UN Doc. S/PV.4950 (2004) 28. o.

⁸⁵ Lásd *uo.* 3. o. (Brazília); *uo.* 5. o. (Algéria); *uo.* 7. o. (Spanyolország); *uo.* 9. o. (Angola); *uo.* 11. o. (Egyesült Királyság); *uo.* 20. o. (Peru); *uo.* 21. o. (Új-Zéland); *uo.* 24. o. (India); *uo.* 25. o. (Szingapúr); *uo.* 27. o. (Svédország); *uo.* 28. o. (Japán, Svájc); *uo.* 31. o. (Indonézia); *uo.* (Resumption 1) 4. o. (Malajzia az elnemkötelezettek csoportjának nevében); *uo.* 5. o. (Mexikó); *uo.* 8. o. (Koreai Köztársaság); *uo.* 11. o. (Jordánia); *uo.* 14. o. (Nigéria); UN Doc S/PV.4956 (2004) (Románia). Lásd még UN Doc. S/PV.4451 (2002) 19. o. (India, az 1373. sz. határozattal kapcsolatban).

⁸⁶ A Biztonsági Tanács elnökének sajtótájékoztatója (2004. április 2.). Lásd: <http://www.un.org/News/briefings/docs/2004/pleugerpc.DOC.htm>

⁸⁷ Az egyiptomi küldött például kijelentette, hogy minden biztonsági tanácsi intézkedésnek „ideiglenes alapon kell fennállnia, valamilyen specifikus, korlátozott időpontig, amíg létre nem hoznak egy nemzetközileg ratifikált szerződést.” UN Doc. S/PV.4950 (Resumption 1) (2004) 2. o. Lásd még *uo.* 4. o. (Malajzia); *uo.* 15. o. (Nigéria); *uo.* 17. o. (Namíbia, Kuvait).

irányult, nem foglalták bele az 1540. sz. határozatba.⁸⁸ Ez nem zárja ki a lehetőséget, hogy a későbbiekben nemzetközi szerződés jöjjön létre az adott kérdésben.⁸⁹ Abban az esetben azonban, ha a határozatból és a későbbi szerződésből fakadó kötelezettségek összeütközésbe kerülnek egymással, a határozatból fakadó kötelezettségek fognak érvényesülni.⁹⁰ Ha a szerződést azzal a céllal hozzák létre, hogy helyettesítse a határozatot, akkor a Biztonsági Tanácsnak azt hatályon kívül kell helyeznie, de legalábbis a jóváhagyását kell adnia a szerződéshez egy másik határozattal vagy egy elnöki nyilatkozattal.

A gyakorlatban az arányosság elvének kevés korlátozó hatása van a biztonsági tanácsi törvényalkotásra, minthogy az Alapokmány igen széles lehetőséget ad a Biztonsági Tanácsnak, hogy értékelje saját intézkedéseinek arányosságát.⁹¹ Ezért a törvényhozás csak akkor sérti az Alapokmányt, ha a tagállamokra gyakorolt hatása nyilvánvalóan aránytalan az elérni kívánt cél, a nemzetközi béke és biztonság fenntartása szempontjából. Mint ahogy a Biztonsági Tanács más *ultra vires* döntéseihez esetében sem, itt sincs eljárás a törvényhozás jogszerűségének felülvizsgálatára. Ez ebből eredő problémák még korántsem oldódtak meg, és semmi esetre sem oldhatóak meg leegyszerűsített megfogalmazások útján.⁹²

A nemzetközi szerződések integritásának fogalma. Több állam is amellett érvelt, hogy a Biztonsági Tanácsnak nincs hatásköre olyan döntések meghozatalára a VII. fejezet alapján, amelyek nemzetközi szerződéseket módosítanak.⁹³ Pakisztán küldötte például kijelentette, hogy „Pakisztán szilárdan kitart amellett az álláspont mellett, hogy a Biztonsági Tanács, széles körű autoritása és felelőssége dacára, nincs felhatalmazva arra, hogy egyoldalúan módosítson vagy hatályon kívül helyezzen olyan nemzetközi szerződéseket és megállapodásokat, amelyekhez szuverén államok szabadon csatlakoztak.”⁹⁴ Dél-Afrika kimondta, hogy „a Biztonsági Tanács mandátuma nem ad lehetőséget sem újraértelmezésre, sem módosításra az olyan szerződések vonatkozásában, amelyeket az ENSZ többi tagja megtárgyalt, és amelyekben egyetértésre jutott.”⁹⁵ Ezeket a nyilatkozatokat annak a vitának az összefüggésében kell látnunk, amely az 1422. és az 1487. sz. határozat jogszerű-

⁸⁸ Lásd UN Doc. S/PV.4956 (2004) 7. o.

⁸⁹ Kína ENSZ nagykövete kijelentette, hogy az 1540. sz. határozat most már „kitölti a rést,” de hosszú távon támogatta egy globális szerződés létrehozását. Edith M. Lederer: U.N. Adopts Resolution to Keep Weapons of Mass Destruction from Terrorists, *AP Newswires*, 2004. április 24. Hozzáférhető az alábbi forrásból: Westlaw, Allnewsplus, 2004.

⁹⁰ ENSZ Alapokmány 103. cikk; Bécsi Egyezmény 30. cikk (1) bekezdés.

⁹¹ Lásd Frowein – Krisch: *i.m.* 712. o., 30. §.

⁹² Lásd Ian Brownlie: *Principles of Public International Law*, 6th ed. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003, 666-667. o.

⁹³ Lásd UN Doc. S/PV.4772 (2003) 10. o. (Irán); *uo.* 13. o. (Brazília); *uo.* 25. o. (Németország); UN Doc. A/58/PV.29 (2003) 9. o. (Kuba); UN Doc. S/PV.4568 (2002) 3. o. (Kanada); *uo.* 5-6. o. (Új-Zéland); *uo.* 11. o. (Franciaország); *uo.* 15. o. (Costa Rica a Rio csoport tizenkilenc tagállamának nevében); *uo.* 15. o. (Irán); *uo.* 18. o. (Írország); *uo.* 22. o. (Brazília); *uo.* 23. o. (Svájc); *uo.* 26. o. (Maxikó); *uo.* 30. o. (Venezuela); *uo.* (Resumption 1) 2. o. (Fidzsi); *uo.* 5. o. (Guinea); *uo.* 8. o. (Malajzia); *uo.* 10. o. (Szíria); *uo.* 14. o. (Kuba); UN Doc. A/57/PV.22 (2002) 6. o. (Liechtenstein).

⁹⁴ UN Doc. S/PV.4772 (2003) 21. o.

⁹⁵ UN Doc. S/PV.4568 (2002) 6. o.

ségéről folyt, és ami a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma 16. cikkének értelmezése körül forgott.⁹⁶ Az említett államok amellet érveltek, hogy a rendelkezés csak specifikus esetekre nézve tette lehetővé a Biztonsági Tanács számára, hogy bárkitől is megkövetelje, hogy vesse alá magát a nyomozásnak és a büntető-eljárásnak. Érvelésük szerint egy általános követelés a szerződés módosításával érne fel.⁹⁷ A vitát láthatólag inkább befolyásolta az államoknak a Nemzetközi Büntetőbírósághoz való viszonya, mint az az általános kérdés, hogy mire terjed ki a Biztonsági Tanács autoritása a VII. fejezet alapján. Ám még ha a Római Statútum 16. cikke nem is vetítette volna előre az általános követelést, ez nem akadályozhatja meg a Biztonsági Tanácsot abban, hogy efféle követelést fogalmazzon meg, ha ez egyébként szükséges a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához. Az Alapokmány 103. cikke értelmében abban az esetben, ha összeütközésbe kerül egymással egy ilyen követelés és a Római Statútum, az előbbinek kell érvényesülnie. A Nemzetközi Bíróság a *Lockerbie*-ügyben kimondta, hogy a Biztonsági Tanács által előírt kötelezettségek elsőbbséget élveznek a nemzetközi szerződésekből származó kötelezettségekkel szemben.⁹⁸ Ennek azonban előfeltétele, hogy a Biztonsági Tanács az adott kérdésben egyáltalán előírhasson kötelezettségeket. A Biztonsági Tanács egy olyan döntése, mely kizárja, hogy az államok gyakorolhatják azt az *Atomsorompó-szerződésből* (*Nuclear Non-Proliferation Treaty*) fakadó jogukat, hogy kiléphetnek a szerződésből, ellentétes lenne az ENSZ Alapokmány 26. cikkével, hiszen az a fegyverzettszabályozás területén csak ajánlástételi jogot ad a Biztonsági Tanácsnak.⁹⁹ Egy érvényes törvényhozó határozatnak, amelynek alkalmazása (a célba vett jelenység folytatólagos jellege miatt) nem esik időbeli korlátozás alá, lehet persze olyan hatása, hogy *de facto* módosít létező szerződéseket, vagyis megváltoztat valamely szerződést — szövegének megváltoztatása nélkül.

Más kérdés, hogy a Biztonsági Tanács rákényszeríthet-e létező szerződéseket a tagállamokra, akár úgy, hogy kötelezi őket a szerződésekhez való csatlakozásra, akár úgy, hogy kötelezővé teszi a szerződést.¹⁰⁰ Az 1373. sz. határozatban a Biztonsági Tanács csak egy nem kötelező rendelkezés keretében hívta fel az államo-

⁹⁶ Lásd fentebb a 35. lábjegyzetet.

⁹⁷ Erről a vitáról lásd Claudia Fritzsche: Security Council Resolution 1422: Peacekeeping and the International Criminal Court, in: *Verhandeln für den Frieden — Negotiating for Peace, Liber Amicorum Tono Eitel* (ed. by Jochen Abr. Frowein et al.), Berlin: Springer, 2003, 107. o. Andreas Zimmermann: 'Acting Under Chapter VII' — Resolution 1422 and Possible Limits of the Power of the Security Council, in: *Verhandeln für den Frieden — Negotiating for Peace, Liber Amicorum Tono Eitel* (ed. by Jochen Abr. Frowein et al.), Berlin: Springer, 2003, 253. o.

⁹⁸ *Lockerbie* (Lybia v. UK), *ICJ Reports*, (1992. ápr. 14), 15. o., para. 39: „Minthogy mind Líbiának, mind az Egyesült Királyságnak, mint ENSZ tagállamoknak, az Alapokmány 25. cikke értelmében köteleességük elfogadni és végrehajtani a Biztonsági Tanács döntéseit, minthogy a bíróság... úgy véli, hogy ez a kötelezettség *prima facie* kiterjed a 748 (1991) sz. határozatban foglalt döntésre; és minthogy az Alapokmány 103. cikke értelmében a felek kötelezettségei ebben a vonatkozásban minden más nemzetközi egyezményből fakadó kötelezettség elébe vágnak, a Montreali Egyezményt is beleértve.”

⁹⁹ Ezzel ellentétes nézetet képvisel: William Epstein — Paul C. Szasz: Extension of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: A Means of Strengthening the Treaty, *Virginia Journal of International Law*, 33 (1993) 754. o.

¹⁰⁰ Lásd Lopez: *i.m.* 654-957. o. (a négy Genfi Egyezményről és az I. Kiegészítő Jegyzőkönyvről a nemzetközi fegyveres konfliktusok összefüggésében); Szasz: The Security Council Starts Legislating 903. o. (a terrorizmusra vonatkozó nemzetközi egyezmények és jegyzőkönyvek összefüggésében).

kat, hogy „amint lehet, váljanak részeseivé a releváns nemzetközi egyezményeknek és a terrorizmussal kapcsolatos jegyzőkönyveknek.”¹⁰¹ Bár a Biztonsági Tanács előírhat bizonyos szerződéses kötelezettségeket az államokra nézve, ahogy az az 1373. sz. határozatban meg is történt, azt főszabály szerint nem teheti meg, hogy egész szerződéseket ír elő számukra, azok ugyanis nem csak tartalmi kötelezettségeket írnak elő, hanem pusztán technikai és igazgatási jellegű rendelkezéseket is, amelyek előírása nem szükséges a nemzetközi békét és biztonságot érintő veszélyek leküzdéséhez.

V. A nemzetközi törvényhozás elfogadásához vezető eljárás

A biztonsági tanácsi határozatokat általában az összes tagra kiterjedő informális konzultációk, vagyis az összes biztonsági tanácsi tag részvételével zajló, zártkörű összejövetelek során készítik elő.¹⁰² Ezután a Biztonsági Tanács egy formális, nyilvános ülésen, gyakran vita nélkül fogadja el őket. Az olyan országok, amelyek nem tagjai a Biztonsági Tanácsnak, általában semmilyen szerepet nem játszanak a határozatok megszövegezésében.¹⁰³ Felmerül a kérdés, hogy a Biztonsági Tanács nemzetközi törvényhozási aktusai nem kívánják-e meg a szélesebb ENSZ tagság részvételét a törvényalkotási folyamatban. Tekintetbe véve a biztonsági tanácsi törvényalkotás messzeható következményeit, jelen cikk mellett érvel, hogy azoknak a tagállamoknak, amelyek részt akarnak venni a folyamatban, meg kell adni a lehetőséget, hogy kifejezésre juttassák nézeteiket és észrevételeiket a törvényhozó határozatokról. Ahogy azt a Fülöp-szigetek ENSZ képviselője megfogalmazta: „azokat, akiket köteleznek, meg kell hallgatni.”¹⁰⁴ Az ENSZ Alapokmány 31. cikke szerint „a Szervezet minden olyan tagja, amely nem tagja a Biztonsági Tanácsnak, szavazati jog nélkül részt vehet a Biztonsági Tanács elé terjesztett bármilyen kérdés megvitatásában, valahányszor a Biztonsági Tanács úgy véli, hogy az ügy az illető tag érdekeit különösképpen érinti.” Ennek a megfogalmazásnak a fényében mellett is érvelhetünk, hogy egyik állam sem 'különösképpen érintett', amennyiben, mint épp a törvényhozó határozatok esetében, a határozat következményei egyformán érintik az összes állam érdekeit. Az eddigi biztonsági tanácsi gyakorlat azonban elfogadta, hogy egy állam érdekeltiségét nem csökkenti az, hogy a határozat ugyanazt

¹⁰¹ 1373. sz. BT-határozat para. 3(d). Az 1540. sz. BT-határozat esetében az Egyesült Államok küldötte kifejezetten világossá tette, hogy „a szerződésekben vagy rezsimekben nem részes tagállamokat nem fogjuk ezzel a határozattervezettel az azokhoz való csatlakozásra kényszeríteni.” UN Doc. S/PV.4950 (2004) 18. o. Még Irak esetében is az volt a helyzet, hogy a Biztonsági Tanács a 687. sz. határozat (1991. ápr. 3.) (*International Legal Materials*, 30 (1991) 846. o.) 7. cikkével csak 'felhívta' az országot *A bakteriológiai (biológiai) és toxin-fegyverek kifejlesztésének, előállításának és tárolásának megtiltásáról és e fegyverek megsemmisítéséről szóló egyezményhez való csatlakozásra.*

¹⁰² Az informális konzultációkról lásd Loie Feuerle: *Informal Consultation: A Mechanism in Security Council Decision-Making*, *New York University Journal of International Law and Politics*, 18 (1991) 267. o. Natalie Reid: *Informal Consultations* (1999. jan.) <http://www.globalpolicy.org/security/informal/natalie.htm>

¹⁰³ A biztonsági tanácsi határozatok szövegezéséről lásd Michael C. Wood: *The Interpretation of Security Council Resolutions*, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 2 (1998) 80-81. o.

¹⁰⁴ UN Doc. S/PV. 4950 (2004) 2. o.

a hatást gyakorolja egy régió vagy egy földrész többi államára is.¹⁰⁵ A 31. cikk szűk értelmezése azt eredményezné, hogy az ENSZ tagságát kizárnánk a legmesszebbre ható biztonsági tanácsi döntések némelyikének tárgyalásából, és ez ellentétes lenne a rendelkezés trágájával és céljával, hiszen azt a biztonsági tanácsi tagsággal nem rendelkező államok javára, kompenzációs szabályként alkották meg.¹⁰⁶

A részvétellel kapcsolatos megengedő nézetet tükrözi a tagállamok gyakorlata is. Az 1422. és az 1487. sz. határozattal kapcsolatban több állam is kérte, hogy „összhangban az ENSZ Alapokmány releváns rendelkezésével [vagyis a 31. szakasszal] és a Biztonsági Tanács Ideiglenes Eljárási Szabályzatának 37. pontjával,¹⁰⁷ a Biztonsági Tanács hívjon össze nyilvános ülést, és arra hívja meg az érdekelt államokat, hogy szóljanak hozzá a biztonsági tanácsi vitához” a javasolt határozattal összefüggésben.¹⁰⁸ A kérések indokai között megfogalmazódott, hogy a kérdéses határozat „minden tagállam létfontosságú érdekeit érintő kérdéseket” ölel fel,¹⁰⁹ vagy hogy vannak „olyan implikációi, amelyek minden tagállam számára jelentőséggel bírnak.”¹¹⁰ Az 1422. sz. határozat elfogadását megelőző nyílt vitában Új-Zéland küldötte hasonlóképpen kinyilvánította, hogy „nézetünk szerint ilyen kérdésekben [amelyeknek minden ENSZ tagra kiterjedő implikációi vannak] a Biztonsági Tanácsnak nem szabad döntést hoznia anélkül, hogy teljesen megfontolná az összes olyan tagállam nézeteit, amely szeretné kifejezésre juttatni azokat.”¹¹¹ A 31. cikk megfogalmazása szerint („valahányszor a Biztonsági Tanács úgy véli”), úgy tűnik, kizárólag a Biztonsági Tanácsra marad, hogy eldöntse, különösképpen érintettek-e a tagállamok érdekei, és így az is, hogy meghívja-e őket a megbeszéléseire. Ez a cikk azonban kitart amellett, hogy az olyan esetekben, mint a nemzetközi törvényhozás, ahol is nyilvánvaló, hogy az összes tagállam létfontosságú érdekei (különösképpen) érintettek, többé nincs helye a diszkréciónak a Biztonsági Tanács részéről. Az ilyen esetekben a tagállamoknak joguk van részt venni a Biztonsági Tanács vitájában, és, ha nincs napirenden formális ülés, a Biztonsági Tanácsnak joga van nyilvános vagy zártkörű találkozót összehívni, és meghívni az érdekelt

¹⁰⁵ Lásd Rudolf Dolzer: Article 31, in: *The Charter of the United Nations: A Commentary* (ed. by Bruno Simma), 2nd. ed. Oxford: New York: Oxford University Press, 2002, 577. o., 18. §.

¹⁰⁶ Lásd *uo.* 576. o., 17. §.

¹⁰⁷ A Biztonsági Tanács átmeneti eljárási szabályzatának (1981. dec. 21.) 37. szabálya kimondja: „Az Egyesült Nemzetek minden olyan tagja, amely nem tagja a Biztonsági Tanácsnak, a Biztonsági Tanács döntésének eredményeként meghívható, hogy szavazati jog nélkül vegyen részt a Biztonsági Tanács elé terjesztett bármilyen kérdés megvitatásában, valahányszor a Biztonsági Tanács úgy véli, hogy az ügy az illető tag érdekeit különösképpen érinti.” UN Doc. S/96/Rev.7, UN Sales No. E.83.I.4 (1983)

¹⁰⁸ 2003. június 6-án datált levél Kanada, Jordánia, Liechtenstein, Új-Zéland és Svájc állandó képviselőitől az Egyesült Nemzetekhez, a Biztonsági Tanács elnökének címezve; UN Doc. S/2003/620. A kérést erőteljesen támogatta az Európai Unió, amely „teljesen osztja a levélben kifejeződő nézetet, mely szerint tanácsos olyan nyilvános üléseket tartani, amelyekre meghívják az érintett államokat, hogy szóljanak hozzá a biztonsági tanácsi vitához.” UN Doc. S/2003/639. Hasonló levelekre példaként lásd UN Doc. S/2002/723 és UN Doc. S/2004/412.

¹⁰⁹ UN Doc. S/2002/723 (kiemelés tőlem — S.T.)

¹¹⁰ UN Doc S/2003/620.

¹¹¹ UN Doc S/PV.4568 (2002) 5. o.

tagállamokat, hogy szólaljanak fel.¹¹² Vannak gyakorlati indokok is, amelyek erre az eredményre vezetnek. A Biztonsági Tanácsnak nincs módja rá, hogy kikényszerítse az ENSZ szélesebb tagsága körében népszerűtlen törvényeit. Érdekében áll, hogy a törvényalkotási folyamatba bevonja a tagállamokat, ezáltal is fokozva törvényhozási aktusainak legitimitását és elfogadottságát. Másképpen azok holt betűk maradhatnak.

A Biztonsági Tanács gyakorlata bizonyos fejlődésen ment át. Az 1373. sz. határozatot alig több mint negyvennyolc óra alatt fogadták el. Az Egyesült Államok 2001. szeptember 26-án kezdte meg az egyeztetéseket a többi négy állandó taggal; a következő napon, amikor a Biztonsági Tanács informális konzultációra gyűlt össze, az Egyesült Államok egy határozattervezetet köröztetett. A határozattervezetet, amit a Biztonsági Tanács informális konzultációi során készítettek elő, 2001. szeptember 28-án formális, nyilvános ülésen fogadták el — amely csak öt percig tartott. Egyetlen biztonsági tanácsi tag sem szólt hozzá a határozattervezethez, és egyikük sem fűzött magyarázatot a szavazatához; a biztonsági tanácsi tagsággal nem rendelkező államok egyikével sem egyeztettek, és egy ilyen állam képviselője sem volt jelen.¹¹³ Később azonban a biztonsági tanácsi tagsággal nem rendelkező tagállamok közül több is hangot adott aggodalmainak az 1373. sz. határozat elfogadásának módjával kapcsolatban, és átláthatóbb és interaktívabb megközelítésre hívta fel a Biztonsági Tanácsot.¹¹⁴ Costa Rica képviselője a Közgyűlésben kijelentette, hogy „[a]z 1373 (2001) sz. határozat a Biztonsági Tanács széleskörű hatáskörét demonstrálja. Ennek a hatalomnak a gyakorlása során azonban a Biztonsági Tanácsnak felelősségteljesen kell eljárnia. Az Alapokmány rendelkezései szerint a Biztonsági Tanács az ENSZ összes tagja nevében jár el. Tagjai, legyenek állandó vagy választott tagok, egyenlő mértékben reprezentálják a szervezet összes tagállamát, és ezért felelősséget is viselnek irántuk. Ezért lényeges a Biztonsági Tanács számára, hogy tartson átlátható és hatékony egyeztetéseket a nemzetközi közösség többi tagjával, amikor messzeható jelentőségű rendszabályokat alkot.”¹¹⁵

A nyíltabb és átláthatóbb megközelítésre irányuló felhívások meghallgatásra találtak: az 1422. sz. határozat 2002. július 12-ei elfogadását¹¹⁶ kiterjedt informális konzultációk, valamint július 10-én egy nyílt biztonsági tanácsi ülés előzték meg, amelyen huszonnégy, a Biztonsági Tanácsban tagságot nem viselő tagállam és egy állandó megfigyelő (Svájc) küldöttei szólaltak fel.¹¹⁷ Hasonlóképpen, tizennyolc, a Biztonsági Tanácsban tagságot nem viselő állam vett részt azon a nyilvános ülésen,

¹¹² Lásd Dolzer: *i.m.* 577-578. o., 22-23. §. Több állam egyenesen azt állította, hogy a 31. cikk általános 'jogot' ad a meghallgatásra a Biztonsági Tanács előtt. Lásd UN Doc. S/PV.3864 (1998) 17. és 57. o. (Costa Rica, Irak); UN Doc. A/53/33 (1998) 19. o. (Líbia); UN Doc. A/53/PV.40 (1998) 9. o. (Ukrajna). Ez a nézet azonban túl messzire megy.

¹¹³ Lásd UN Doc. S/PV.4358 (2001) 2. o.

¹¹⁴ Lásd UN Doc. A/56/PV.36 (2001) 2. o. (Paraguay); UN Doc. A/56/PV.34 (2001) 13. o. (Guatemala); UN Doc. A/56/PV.33 (2001) 3. és 16. o. (Japán, India); UN Doc. A/56/PV.28 (2001) 5. és 16. o. (Jugoszlávia, Ghána)

¹¹⁵ UN Doc. A/56/PV.25 (2001) 3. o.

¹¹⁶ Lásd UN Doc. S/PV.4572 (2002). Az ülés, amelyen a határozati javaslat elfogadásra került, megint csak öt percig tartott.

¹¹⁷ Lásd UN Doc. S/PV.4568 (2002) 2. és 29. o. *Uo.* (Resumption 1), 2. és 12. o. Lásd még Lásd UN Doc. S/2002/937, 6. o.

amelyen az 1487. sz. határozatot elfogadták.¹¹⁸ Az eddigi legátfogóbb egyeztetési folyamatra az 1540. sz. határozat elfogadásával összefüggésben került sor. A Biztonsági Tanács öt állandó tagja mintegy hat hónapot töltött a határozattervezet szövegének kidolgozásával. A szöveget 2004. március 24-én osztották meg a Biztonsági Tanács tíz választott tagjával. Ezzel egy időben ajánlatok fogalmazódtak meg az államok különböző csoportjai, például a (116 országot képviselő) el nem kötelezett mozgalom felé, hogy készek tájékoztatni őket a szöveg részleteiről. A határozattervezetet támogató biztonsági tanácsi tagok hosszasan magyarázták a szöveget, és figyelmesen meghallgatták a Biztonsági Tanácson kívüli és belüli tag-államokat.¹¹⁹ A biztonság tanácsi tagok között informális konzultációkra került sor április 8-án, 20-án és 28-án. Április 22-én, több állam kérésére, a Biztonsági Tanács nyílt vitát tartott ötvenegy ENSZ-tagállam részvételével, amelyek közül harminchat nem volt tagja a Biztonsági Tanácsnak.¹²⁰ Ezeknek az eszmecseréknek az eredményeként a határozattervezet szövegét egy hónap alatt háromszor dolgozták át. A nyílt vita során Spanyolországnak, a Biztonsági Tanács egyik választott tagjának a küldötte megjegyezte, hogy „mivel a Biztonsági Tanács az egész nemzetközi közösség számára alkot törvényt,” a határozattervezetet „a Biztonsági Tanácsban tagságot nem viselő államokkal való egyeztetés után” kell elfogadni.¹²¹ Következésképpen a Biztonsági Tanács gyakorlata támogatni látszik azt a követelményt, hogy mielőtt a határozat véglegessé válik, kiterjedt egyeztetésekre és belső, valamint külső véleménycserére van szükség, beleértve egy nyílt vitát is, amelyen meg tárgyalásra kerül a törvényhozó határozat tervezete. Végül is nehéz elképzelni olyan kérdést, amely nagyobb érdeklődésre tarthatna számot, mint a nemzetközi törvényhozás, vagy olyat, amelyre nézve helyénvalóbb lenne, hogy a Biztonsági Tanács hallgassa meg a tagság nézeteit.

VI. A biztonsági tanácsi törvényalkotás általános problémái

A feltételek és a kötelezettségek világos megfogalmazását illető hiányosságok. Több állam is hangsúlyozta, hogy a határozatok révén megvalósuló nemzetközi törvényhozásnak „világosnak és egyértelműnek kell lennie, hogy végrehajtása során kiküszöbölje a félreértéseket, illetve eltéréseket.”¹²² Ebben a vonatkozásban a törvényhozó határozatok két problémával néznek szembe. Először is, a határozatok természetüknél fogva kevésbé részletesek, mint a szerződések. Az olyan határozatoknak, amelyek az államoktól törvények elfogadását kívánják meg, tekintetbe kell venniük a nemzeti jogrendszerek sokféleségét, és a nemzeti parla-

¹¹⁸ Lásd UN Doc. S/PV.4772 (2003) 2 és 28. o.

¹¹⁹ Lásd UN Doc. S/PV.4950 (2004) 8. o.

¹²⁰ Lásd Assessment of the Work of the Security Council During the Presidency of Germany (April 2004), UN Doc. S/2004/505, 8. o. Lásd még UN Doc. S/PV.4950 (2004) 2. o.; *uo.* (Resumption 1) 2. o.

¹²¹ UN Doc. S/PV.4950 (2004) 7. o.

¹²² *Uo.* (Resumption 1) 8. o. (Koreai Köztársaság). A használt nyelv világosságával és a fogalmak meghatározásával kapcsolatban hasonló aggodalmaknak adott hangot Kanada, India, Írország (az Európai Unió nevében felszólalva), valamint Svájc. UN Doc. S/PV.4950 (2004) 19., 24., 26-27. és 28. o.

mentek függetlenségét jogalkotó hatáskörük gyakorlása terén.¹²³ Hogy eloszlassa több állam aggodalmait azzal kapcsolatban, hogy az 1540. sz. határozat követelményeket fogalmaz meg a törvényhozókkal szemben, a határozat 2. cikke kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a kérdéses törvényeket „nemzeti eljárásaikkal összhangban” kell az államoknak elfogadniuk és érvényesíteniük. Így egy törvényhozó határozat nem nyújthat többet, mint egy keretet, amit a nemzeti törvényhozásoknak kell kitölteniük.¹²⁴ Ebben a tekintetben a törvényhozó határozatok jobban hasonlítanak az európai közösségi jog irányelveire, mint rendeleteire.

Másodszor, a határozatok elfogadását gyakran csak politikai kompromisszumok árán lehet biztosítani, és ezeket általában igen homályos és általános nyelven rögzítik. Példaként szolgálhat erre a következő rendelkezés: az 1373. sz. határozat 1. cikkének (b) pontja azt kívánja az államoktól, hogy „kriminalizálják az olyan szándékos cselekményeket, amelyekkel állampolgáraik, vagy a területükön mások *forrásokat* biztosítanak vagy halmoznak fel azzal a céllal, vagy annak tudatában, hogy azokat *terrorcselekmények* végrehajtása érdekében használják majd fel.”¹²⁵ Mint-hogy a nemzetközi közösség még mindig nem jutott egyetértésre a terrorizmus meghatározásának kérdésében,¹²⁶ a határozat sem ad definíciót a ‘terrorcselekményekről’. Ehelyett minden egyes tagállamnak módot ad rá, hogy a terrorcselekményeket saját hazai törvényhozása szerint határozza meg. Ez az engedékenység tette lehetővé például Szíria számára, hogy a terrorizmusnak *A terrorizmus visszaszorításáról szóló arab egyezmény*¹²⁷ szerinti meghatározását fogadja el, „amely világosan különbséget tesz a terrorizmus és az idegen megszállás elleni legitim harc között,”¹²⁸ és amely kizárja a határozat alkalmazási köréből az olyan csoportok erőszakos cselekményeit, mint a Hamasz, az Al-Aksza Mártírjainak Brigádja és az Iszlám Dzsihád (amelyek szerintük a palesztinai arab területek izraeli megszállása ellen harcolnak). Az olyan államoknak viszont, amelyek a terrorizmusnak *A terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról* szóló Nemzetközi Egyezményben foglalt

¹²³ Vesd össze ezzel a braziliai képviselő nyilatkozatát, aki azt javasolta, hogy „a [határozat] szövege vegye tekintetbe a nemzeti kongresszusok függetlenségét jogalkotó hatalmuk gyakorlása terén.” UN Doc. S/PV.4950 (2004) 4. o.

¹²⁴ Vesd össze ezzel a francia képviselő nyilatkozatát, aki megjegyezte, hogy „a Biztonsági Tanács határozza meg a célokat, de meghagyja minden államnak, hogy szabadon határozza meg az elfogadásra váró büntetések, jogi szabályokat és gyakorlati rendszabályokat.” *Uo.* 8. o.

¹²⁵ 1373. sz. BT-határozat, para. 1(b) (kiemelés tőlem — S.T.).

¹²⁶ A Közgyűlés Hatodik Főbizottsága éppen most foglalkozik *A Nemzetközi terrorizmusról szóló átfogó egyezmény* szövegtervezetével, amely, ha elfogadják, tartalmazza majd a terrorizmus egy meghatározását. Az ajánlott meghatározásról lásd az egyezmény tervezetének 2. cikkét. Report of the Ad Hoc Committee Established by General Assembly Resolution 51/210 of 17 December 1996; Sixth Session, UN GAOR, 57th Sess., Supp. No. 37, Annex II, UN Doc. A/57/37 (2002) 6. o.

¹²⁷ Arab Convention on the Suppression of Terrorism (1998. ápr. 22.) 1. és 2. cikk, in: *United Nations Instruments Related to the Prevention and Suppression of International Terrorism*, UN Sales No. 01.V.3 (2001) 152. o. Hozzáférhető az alábbi címen:

<http://edoc.mpil.de/conference-on-terrorism/related/1998CairoArabConvention.pdf>

¹²⁸ UN Doc. S/PV.4453 (2002) 9. o. (Szíria azt is kijelentette, hogy „az idegen megszállás a terrorizmus legbrutálisabb formája; ezért az idegen megszállás — különösen a palesztinai arab területek, a szíriai Golán-fennsík és Dél-Libanon izraeli megszállása — elleni harc legitim küzdelmet képez.”)

definícióját fogadják el,¹²⁹ nyilvánvalóan terrorcselekményeknek kell tekinteniük az ilyen csoportok erőszakos cselekményeit. A határozat a 'forrás' (*funds*) fogalmát sem határozza meg. A *terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló Nemzetközi Egyezmény* 1. cikkének (1) bekezdése értelmében a fogalom jelentése a következő: „[f]orrás: bármely, a szerzés módjától függetlenül, akár dologi vagy nem dologi jellegű, ingó vagy ingatlan vagyon, valamint bármely formában, többek között elektronikus vagy digitális formában kiállított jogi okmány vagy szerződés, amely az ilyen vagyonra vonatkozó jogcímet vagy érdekeltséget tanúsít, beleértve, de nem kizárólag a banki hitelt, utazási csekket, pénzutralványt, részvényt, értékpapírt, kötvényt, váltót és a hitellevelet.” Így itt a fogalom messze túlmegegy a szó köznap jelentésén, vagyis a 'pénzforráson', hogy felölelje a dologi és a nem dologi javakat is. Nem világos, hogy a határozat a 'forrás' fogalmának melyik jelentését juttatja kifejezésre.¹³⁰

Az államok által az 1373. sz. határozat alapján benyújtandó jelentések egy korai áttekintése egy másik problémára is rámutatott. A határozat 1. cikkének (a) pontja szerinti 'terrorcselekmények finanszírozását' sok állam egyenlőnek tekintette a pénzmosással, és csak ebben az összefüggésben foglalkozott vele. Csakhogy, noha gyakran áll fenn összefüggés a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása között, a két bűncselekmény nem azonos. Továbbá a terrorizmus finanszírozására használt pénz nem szükségképpen származik illegális üzleti tranzakciókból; ellenkezőleg, törvényes úton szerzett, sőt, az adóhatóságoknak bevallott javak és hasznok is felhasználhatóak terrorcselekmények finanszírozására. Hasonlóképpen, sok állam azt állította, hogy a terrorizmus finanszírozásának bűncselekménye a felbujtásra vagy a bűnszövetségre vonatkozó büntetőjogi rendelkezések hatálya alá esik. A jelentéseket átvizsgáló szakértői csoportnak azonban kételyei voltak azzal kapcsolatban, hogy az ilyen kiegészítő jellegű bűncselekmények átfognak minden olyan, a terrorizmus finanszírozását megvalósító cselekményt, amit a határozat 1. cikkének (b) pontja megjelöl.¹³¹ Így aztán sok állam, amely kinyilvánította, hogy végrehajtotta a határozatot, valójában nem tett semmit.

A Biztonsági Tanács az 1540. sz. határozatban azzal próbálta orvosolni az ilyen problémák némelyikét, hogy definíciót adott néhány fogalomról. A meghatározásokat, amire még nem volt példa korábban, csillaggal jelölt lábjegyzetek formájában csatolták a szöveghez, és „csak ennek a határozatnak a céljaira” szánták őket. Az ilyen meghatározások azonban nem sokat segítenek, ha ezeket magukat is eléggé homályos terminusokban fogalmazzák meg.¹³² A 'kapcsolódó anyagok' fogalmát

¹²⁹ Lásd *A Terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló Nemzetközi Egyezmény* 2. cikk (1) bekezdés (b) pont.

¹³⁰ Lásd Aston: *i.m.* 262. o. Lásd még *uo.* 262-264. o. A homályos fogalmak további példáiról lásd Sven Peterke: *Die Bekämpfung des Terrorismusfinanzierung unter Kapitel VII der UN-Charta. Die Resolution 1373 (2001) des UN-Sicherheitsrat, Humanitäres Völkerrecht*, 14 (2001) 217. o. Wagner: *i.m.* 901-902. o.

¹³¹ Lásd Walter Gehr: *Recurrent Issues* (Briefing for Member States on 4 April 2002) <http://www.un.org/docs/sc/committees/1373/rc.htm>

¹³² Több állam is hangot adott aggodalmának az 1540. sz. BT-határozatban található meghatározásokkal kapcsolatban. Lásd például UN Doc. S/PV.4950 (2004) 15. o. (Pakisztán), *uo.* 24. o. (India); *uo.* 30. o. (Kuba); *uo.* 34. o. (Szíria).

például így határozzák meg: „a releváns multilaterális szerződések és megegyezősek hatálya alá tartozó, vagy a nemzeti ellenőrzési listákon felsorolt anyagok, felszerelés és technológia, ami felhasználható nukleáris, vegyi és biológiai fegyverek és az azok szállítását szolgáló eszközök megtervezésére, kifejlesztésére, előállítására és alkalmazására.” Ez a meghatározás sok kérdést hagy nyitva. Pontosan mely multilaterális szerződések 'relevánsak'? Fontosabb ennél az a kérdés, hogy ezek a szerződések vagy megegyezősek vajon kötelezik-e azokat az államokat, amelyek nem váltak a részeseiké. A világosan meghatározott lista hiánya a 'kapcsolódó anyagok' ellentétes értelmezéseihez vezethet, ezen keresztül pedig a nemzeti ellenőrzési listák sokféleségéhez.¹³³ A nem világos nyelvezet, a homályos definíciók és a specifikus mércék hiánya nemzeti szinten időigényes és nehézkes törvényhozási folyamatot tehet szükségessé, ami késleltetheti a határozat végrehajtását.

A szerződések útján való nemzetközi jogalkotás esetében ezek közül a problémák közül legalább néhányat meg lehet oldani úgy, hogy a *travaux préparatoires*-hoz folyamodunk, *A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény* 32. cikke értelmében.¹³⁴ A bécsi egyezmény 31. és 33. cikkét itt nem lehet ugyan közvetlenül alkalmazni, de azok a módszerek, amelyeket a szerződések értelmezésére nézve meghatároznak, bizonyos megszorításokkal, analógia útján, talán alkalmazhatóak a biztonsági tanácsi határozatokra.¹³⁵ Ugyanakkor az ilyen kiegészítő értelmezési eszközök általában nem állnak rendelkezésre akkor, ha határozatok útján végzett nemzetközi törvényalkotással van dolgunk. Bár voltak nyílt viták, amelyek során mind a biztonsági tanácsi tagok, mind a Biztonsági Tanácsban tagságot nem viselő államok kifejtették nézeteiket a határozattervezetről, a határozattervezetek szövegéről rendszerint a tagok informális egyeztetései során született megállapodás.¹³⁶ Fontos különbség az ilyen informális konzultációk és a Biztonsági Tanács formális ülései között, hogy a konzultációkról nem készül hivatalos jegyzőkönyv. Az ENSZ Titkársága saját használatára készít ugyan feljegyzéseket (mint ahogy hangfelvételeket is), de ezek nem hozzáférhetőek mások számára.¹³⁷ Következésképpen a törvényhozó határozatokhoz vezető alkudozás története nem jelenik meg a nyilvános feljegyzésekben, és emiatt normális körülmények között ismeretlen marad az egyes biztonsági tanácsi tagok által elfoglalt álláspont, a szöveg kialakításának módja, valamint az egyezés mögött meghúzódó motiváció.

Végrehajtás kellő időben. A törvényhozó határozatok, végrehajtásukra nézve, nem tartalmaznak semmilyen időkeretet vagy határidőt. A határozatokban megjelölt dátumok, ameddig az államoknak elő kell terjeszteniük első jelentésüket

¹³³ A Biztonsági Tanács elismeri a nemzeti ellenőrzési listák hasznosságát, és felhívja az összes államot ilyen listák kidolgozására. 1540. sz. BT-határozat, para. 6.

¹³⁴ Lásd Bécsi Egyezmény 32. cikk.

¹³⁵ Lásd Wood: *i.m.* 103. o. Lásd még Stefan Talmon: *The Statements by the President of the Security Council, Chinese Journal of International Law*, 2 (2003) 438. o.

¹³⁶ A szó szerinti jegyzőkönyv mind a négy határozat esetében rögzíti, hogy a határozattervezet szövegét „a Tanács korábbi egyeztetései során készítették elő.”

¹³⁷ Lásd Wood: *i.m.* 94. o., 33. lábjegyzet.

a végrehajtást ellenőrző bizottságok előtt, nem végrehajtási határidők.¹³⁸ Miközben a szankcionáló határozatokat haladéktalanul kell végrehajtani, a törvényhozó határozatok végrehajtása nagyrészt az előírt kötelezettségek és az egyes államokban érvényesülő végrehajtási követelmények függvénye. Ebben az összefüggésben talán azt az egyetlen szabályt állapíthatjuk meg, hogy a határozatokat indokolatlan késedelem nélkül kell végrehajtani, vagyis amint a végrehajtás az egyedi körülmények fényében ésszerűen megvalósítható. Különösen ott állhat elő számottevő késedelem, ahol a kötelezettségek teljesítése összetett nemzeti törvényalkotást kíván meg. A törvényhozó határozatok elfogadásának folyamatába, nem úgy, mint a szerződések megalkotásának folyamatába, nem vonják be a nemzeti parlamenteket, ezért nincs biztosíték arra, hogy a nemzeti parlamentek végre fogják hajtani a Biztonsági Tanács által az államra rótt kötelezettségeket. A szankcionáló határozatokkal ellentétben, amelyek főleg az államok külső gazdasági és diplomáciai kapcsolatait szabályozzák, a törvényhozó határozatok olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek az államok belügyeit is érintik. Így az egész végrehajtási folyamat összeütközésbe kerülhet a nemzeti politikával. A nemzeti törvényhozók, a tárgy szempontjából nem releváns indokok alapján, könnyen felhígíthatják a Biztonsági Tanács által előírt szabályokat. A polgári szabadságjogokkal vagy a kérdéses szabályok és az alkotmányos rendelkezések közötti összhanggal kapcsolatos aggodalmak széles körű nyilvános ellenkezést válthatnak ki, amely megakadályozhatja, de legalábbis késleltetheti a végrehajtást.¹³⁹ Végül az is megeshet, hogy néhány állam egyszerűen híján van annak a technikai szakértelemnek vagy azoknak a pénzügyi forrásoknak, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy minden vonatkozásban végrehajtsák a törvényhozó határozatot. A Biztonsági Tanács által az 1373. sz. határozat végrehajtásának ellenőrzésére felállított Terrorizmusellenes Bizottság (*Counter-Terrorism Committee — CTC*)¹⁴⁰ úgy igyekezett kezelni ezt a kérdést, hogy minden egyes állam esetében azonosította a specifikus szükségleteket, és mindegyikhez hozzárendelt egy olyan másik államot, amely a szükséges segítséget képes biztosítani a számára. Több mint ötven állam juttatta kifejezésre az érdekelt-ségét az ilyen segítségnyújtásban, hogy így képessé váljon az 1373. sz. határozat megfelelő végrehajtására.¹⁴¹

A kérdéses négy határozatból kettő — az 1373. és az 1540. sz. határozat — törvényhozási és igazgatási kötelezettségeket írt elő az államokra nézve. Az utóbbi határozat esetében még túl korai lenne értékelni a végrehajtási gyakorlatot, de az

¹³⁸ Az 1373. sz. határozat 6. cikke kilencven napos határidőt ad a jelentés benyújtására. Minthogy több állam nehezményezte, hogy a kilencven nap túl kevés, az 1540. sz. határozat 4. cikke hat hónapos határidőt írt elő a jelentés benyújtására.

¹³⁹ Lásd ebben a vonatkozásban az indiai képviselő nyilatkozatát a Biztonsági Tanácsban: „India, tekintet nélkül a forrásukra, nem fog elfogadni kívülről előírt normákat és mércéket olyan kérdésekben, amelyek érintik parlamentjének hazai joghatóságát (a törvényhozást is beleértve), mint ahogy olyan szabályokat és intézkedéseket sem, amelyek nincsenek összhangban alkotmányos rendelkezéseivel...” UN Doc. S/PV.4950 (2004) 24. o.

¹⁴⁰ 1373. sz. BT-határozat, para. 6.

¹⁴¹ Lásd Eric Rosand: Security Council Resolution 1373, the Counter-Terrorism Committee, and the Fight Against Terrorism, *American Journal of International Law*, 97 (2003) 339. o. A CTC-ről általában lásd Nicholas Rostow: Before and After: The Changed UN Response to Terrorism Since 11th September, *Cornell International Law Journal*, 35 (2002) 482–486.

előbbi már három éve hatályban van.* Az 1373. sz. határozat 6. cikke értelmében, először nem több mint kilencven nappal az elfogadás napját követően, a későbbiekben pedig a CTC által ajánlott időrend szerint, minden államnak jelentést kell tennie a CTC-nek arról, hogy milyen lépéseket tett a határozat végrehajtása érdekében. Az, hogy a legtöbb állam, legalábbis kezdetben, gondosan eleget tett a jelentéstételi követelménynek, nem mond sokat a határozatban foglalt tartalmi kötelezettségek teljesítéséről.¹⁴² India képviselője 2004. áprilisában, a Biztonsági Tanács előtt felszólalva, kijelentette, hogy „noha az olyan határozatokat, mint az 1373 (2001) sz. határozat, egyhangúlag fogadták el, végrehajtásuk korlátai jelzik, hogy óvatosságnak kell lenni azzal, hogy a Biztonsági Tanácsot a nemzetközi konszenzus megteremtésének folyamatát lerövidítő útként kezeljük.”¹⁴³ Egy, a CTC-hez benyújtott jelentésekről szóló tanulmány igencsak kijózanító képet ad a helyzetről. 2004. június 30-ig hetvenegy állam lépte túl a CTC által meghatározott határidőt.¹⁴⁴ A jelentéstevéssel kapcsolatos kezdeti aktivitás lecsengésével az engedelmességbe való bizonyos fokú belefáradás jelei mutatkoztak az ENSZ tagállamai körében. A CTC negyvennyolc államot kért fel egy negyedik jelentés benyújtására (mindegyiket 2004-es határidővel), ami azt jelzi, hogy ezek az államok még mindig nem hajtották teljesen végre a határozatot. A szám valószínűleg sokkal magasabb lett volna, ha, a CTC kérésének megfelelően, az első határidőre minden állam benyújtotta volna második és harmadik jelentését.¹⁴⁵ Több olyan állam, amely 2004 során nyújtotta be a jelentését, kinyilvánította, hogy még mindig nem zárta le a törvényhozási folyamatot, amely az 1373. sz. határozat teljes végrehajtásához szükséges.¹⁴⁶ Amikor fontolóra vesszük az államok eddigi végrehajtási teljesítményét, nem szabad elfelejtenünk, hogy a CTC ellenőrzési funkciója három szakaszra tagolódik: az A szakaszban a CTC áttekinti, hogy az államoknak megvan-e az 1373. sz. határozat minden aspektusát átfogó törvényhozásuk; a B szakaszban a bizottság arra összpontosít, hogy az államok felállították-e a törvények érvényesítéséhez szükséges, hatékony végrehajtási mechanizmust; és csak a C szakaszban vizsgálja a törvények végrehajtását. Három évvel a megalakulása után a CTC-t még mindig többnyire az első szakasz foglalja le.

Az elvont fenyegetések gyorsan válhatnak konkrét fenyegetésekké. A törvényhozó határozatok végrehajtásának bármilyen késedelmének komoly következményei lehetnek, ahogy azt a következő példa is mutatja. Az 1373. sz. határozatban a Biztonsági Tanács megkövetelte minden államtól, hogy „biztosítsa, hogy bíróság elé kerüljön bármely személy, aki részt vesz terrorcselekmények finanszírozásában,

* A szöveg a 2005-ös állapotokat jellemzi. A szerk.

¹⁴² Lásd viszont Krisch: *i.m.* 885. o.

¹⁴³ UN Doc. S/PV.4950 (2004) 23. o.

¹⁴⁴ Lásd UN Doc. S/PRST/2004/26.

¹⁴⁵ 2004. július 20-én még mindig volt harminchárom állam, amely nem nyújtotta be második jelentését, és harmincnégy olyan, amelynek még be kellett nyújtania harmadik jelentését. A jelentések az interneten hozzáférhetőek a tagállami jelentések között:

http://www.un.org/Docs/sc/committees/1373/submitted_reports.html

¹⁴⁶ Lásd például UN Doc. S/2004/360, 3. o. (Andorra); UN Doc. S/2004/158, 3. o. (Jamaika); UN Doc. S/2004/374, 5. o. (Niger); UN Doc. S/2004/179, 4. o. (Katar); UN Doc. S/2004/127, 3. o. (Koreai Köztársaság); UN Doc. S/2004/170, 9. o. (Dél-Afrika); UN Doc. S/2004/429, 4-5. o. (Kelet-Timor).

tervezésében, előkészítésében vagy végrehajtásában, illetve terrorcselekmények támogatásában, és biztosítsa, hogy, a rájuk vonatkozó egyéb rendszabályokon túl, az ilyen terrorcselekményeket a hazai törvényekben és rendszabályokban minősítsék súlyos bűncselekményekké, és hogy a büntetés kellőképpen tükrözze az ilyen terrorcselekmények súlyosságát.”¹⁴⁷

Németországnak majdnem egy évébe telt, mire végrehajtotta ezt a rendelkezést. A német Büntető Törvénykönyvbe beiktattak egy új szakaszt, amely csak 2002. augusztus 30-án lépett hatályba.¹⁴⁸ Ugyanazon év április 11-én azonban az al-Kaida bombamerényletet hajtott végre a La Ghriba zsinagóga ellen a Tunéziához tartozó Djerba-szigeten, huszonegy ember, köztük tizennégy német turista halálát okozva. Röviddel a támadás megindítása előtt az öngyilkos merénylő telefonon felhívott egy német al-Kaida szimpatizánst. A kihallgatások során a vádlott beismerte, hogy közeli kapcsolatban áll az al-Kaidával. Ám nem lehetett vádat emelni ellene az al-Kaida támogatása miatt, mert a Német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a támadás idején az al-Kaidához hasonló külföldi terrorszervezetek támogatása a német jog szerint még nem számított bűncselekménynek.¹⁴⁹

VII. Következtetés

A biztonsági tanácsi törvényalkotás a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának erőteljes eszköze — legalábbis elméletben! Lehetővé teszi a Biztonsági Tanács számára, hogy kezdeményező vagy akár megelőző megközelítést alkalmazzon az Alapokmányból fakadó elsődleges kötelezettségének teljesítése érdekében. Végül is a béke veszélyeztetésének megelőzése a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának egyik alapvető eleme.¹⁵⁰ Amint bizonyos általános jelenséget, például a nemzetközi terrorizmust, a Biztonsági Tanács a béke veszélyeztetéseként azonosított, anélkül is tehet általános megelőző intézkedéseket, hogy kívárná a fenyegetés realizálódását. Ahelyett, hogy minden egyes terrorszervezettel akkor foglalkozna, amikor az felbukkan, a Biztonsági Tanács foglalkozhat a terrorszervezetekkel általában, és ez lehetővé teszi számára, hogy akkor foganatosítson rendszabályokat, amikor egy további terrorszervezet létrejön, vagy akár azt is, hogy megelőzze annak megalakítását.

A biztonsági tanácsi törvényalkotás azonban a gyakorlatban problémákkal terhes, amelyek közül a legsúlyosabb a törvényhozási aktusok egyértelműségének hiánya és a végrehajtás kérdése. Lehet, hogy a 'klasszikus, 41. cikk szerinti rendsza-

¹⁴⁷ 1373. sz. BT-határozat, para. 2(e).

¹⁴⁸ A vonatkozó rendelkezés a Német Büntető Törvénykönyv 129. szakasza, amely lehetővé teszi azoknak a személyeknek a büntetőeljárás alá vonását, akik külföldi székhelyű terrorszervezeteket támogatnak. Mielőtt ilyen értelemben változtatták volna meg a törvényt, egy független, németországi alszervezet létezése volt az a kritérium, aminek teljesülnie kellett ahhoz, hogy a bűncselekmény jogilag megalapozható legyen. A rendelkezés szövegéhez lásd a Büntető Törvénykönyv harmincnegyedik kiegészítéséről szóló törvényt, v. 22.8.2002 (Bundesgesetzblatt, Teil I S.3390).

¹⁴⁹ Német Legfelsőbb Bíróság, 2003. június 13-ai határozat, No. StB 6/03. Lásd a bíróság sajtónyilatkozatát, No. 73/2003 (2003. jún. 13.): <http://www.bundesgerichtshof.de>

¹⁵⁰ ENSZ Alapokmány 1. cikk (1) bekezdés.

bályok' ellenőrzése, amelyek gazdasági kapcsolatok és a kommunikációs csatornák befagyasztásában és a diplomáciai kapcsolatok megszakításában állnak, nem okoz különösebb problémát. De a leghatározottabban lehetetlennek látszik, hogy monitorozzák a komplex büntetőjogi, pénzügyi és egyéb törvények elfogadását, vagy, ami fontosabb, érvényesítését, illetve a külkereskedelem és szállítás ellenőrzését 191 ENSZ tagállam esetében. Ráadásul félreértés, ha a végrehajtást ellenőrző bizottságoknak címzett jelentések benyújtását egyenértékűnek tekintik a határozatok teljesítésével. Az 1373. és az 1540. sz. határozatok az európai közösségi jog irányelveire hasonlítanak. Céljaikat tekintve kötelezőek a tagállamokra nézve, de a tagállamokra hagyják azoknak a módoknak és eszközöknek a kiválasztását, amelyek révén elérik ezeket a célokat. Az Európai Bizottság, amely a huszonöt tagállamban ellenőrzi az ilyen irányelvek végrehajtását, megközelítőleg huszonnégyezer főnyi állandó személyzetet alkalmaz,¹⁵¹ miközben a CTC Értékelési és Technikai Támogatási Irodája (*Assessment and Technical Assistance Office*), amely az államoknak az 1373. sz. határozat végrehajtásáról szóló jelentéseit elemzi, mintegy húsz szakértőből áll.¹⁵² Ez az eltérés is bizonyítja, hogy a Biztonsági Tanács által végzett nemzetközi törvényalkotás csak a szélesebb ENSZ tagság teljes támogatásával és együttműködésével lehet hatékony. A Biztonsági Tanács jól teszi, ha csak addig vállalkozik törvényalkotásra, ameddig az a tagállamok általános akaratát tükrözi.

¹⁵¹ *European Commission, Serving the People of Europe: How the European Commission Works* (2002. július), 6. o.: http://europa.eu.int/comm/publications/booklets/move/34/txt_en.pdf

¹⁵² Lásd UN Doc. S/2004/642, para 14. A CTC ellenőrzési kapacitásával kapcsolatos agggodalmakról lásd még Rosand: *i.m.* 341. o.

Kontroll vagy támogatás

LIGETI KATALIN*

Kerecsi Klára: *Kontroll vagy támogatás. Az alternatív szankciók dilemmája napjaink büntetőpolitikájában*. Budapest: Complex Kiadó, 2006.

A bűnügyi tudományokkal foglalkozó hazai szakirodalom nem bővelkedik a büntetőjogi szankciókkal foglalkozó munkákban. Nagy Ferenc¹ és Györgyi Kálmán² monográfiáin kívül a hazai szerzők legfeljebb szakcikkek keretében írtak a szankciórendszer egyes aspektusairól.³ Kerecsi Klára könyvének⁴ ezért már önmagában értéke az, hogy több mint negyedszázad óta először magyar nyelvű monográfikus feldolgozást nyújtja a büntetőjogi jogkövetkezmények egyes kérdéseinek.

Szemben a büntetőjogászok hagyományos megközelítésével, amely a büntetőjogi szankciókkal való foglalkozást általában leszűkíti a szankciórendszer felépítésére, egyes szankciófajták meghatározására és a szankciók alkalmazására vonatkozó megállapításokra, Kerecsi Klára két új szempontot is bevisz a büntetőjogi szankciók vizsgálatába. Egyrészt a büntetőjogi szankciókkal kapcsolatos megállapításait a büntetőpolitika szélesebb kontextusából vezeti le, hangsúlyozva ezzel is, hogy a büntetőjogi szankciók formáinak, tartalmának kialakítása legalább annyira kriminológiai, mint dogmatikai kérdés. Kerecsi kiemeli, hogy a büntetőjogi büntetés céljának meghatározása az állam szerepéről alkotott felfogás szélesebb politikai kontextusába illeszkedik. A büntetésekben tehát tetten érhető az is, hogy adott politikai hatalom mit gondol az állam szerepéről, az individuum felelősségéről vagy az állam és az egyén viszonyáról (5).⁵ Kerecsi rámutat arra, hogy az elmúlt két évtizedben a büntető igazságszolgáltatás, illetve a szociálpolitika területén több olyan új jelenség

* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék, egyetemi docens; MTA Jogtudományi Intézete, tudományos munkatárs.

¹ Nagy Ferenc: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*, Budapest, KJK, 1986.

² Györgyi Kálmán: *Büntetések és intézkedések*, Budapest, KJK, 1984.

³ Így például Nagy Ferenc: A nyugatnémet és a magyar szankció- és büntetésvégrehajtási gyakorlat összehasonlítása, *Magyar Jog*, 37 (1990) 3; Gellér Balázs: A 'büntetés' fogalma az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény 7. cikkének 1. bekezdésében, *Magyar Jog*, 44 (1997) 2; Sajó András: A büntetés költségszámításának megközelítése, *Belügyi Szemle*, 51 (2003) 11-12.

⁴ Kerecsi Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája napjaink büntetőpolitikájában*, Budapest, Complex Kiadó, 2006.

⁵ A zárójelben lévő számok az ismertetett munka oldalszámaira, szerkezeti egységeire vonatkoznak.

is tapasztalható, amelyek hatással vannak a bűnözéskontroll eszközeire, és a büntető szankciók végrehajtásának kereteit, formáit és tartalmát is meghatározzák. Éppen ezért vigyáznunk kell, hogy a büntetőjogi szankciókkal kapcsolatos jogalkotás ne váljon a 'puszta jog' által meghatározottá. Kerezi kiemeli, hogy a büntetőjogi jogkövetkezmény a komplex társadalmi kontroll csak egyik formája, amely a társadalom egyéb kontroll-mechanismusaira épül (6). A büntetőjogi szankciók formáinak, tartalmának kialakítására vonatkozó elképzelések Kerezinél ezért nem szorítkoznak a tiszta jogi érvelésre, hanem az őket meghatározó büntetőpolitikai elgondolások szerves következményeként kerülnek bemutatásra.

Kerezi könyvének másik újdonsága a büntetőjogi szankciókkal kapcsolatos vizsgálódás szemszöge. A könyv címe is jelzi, Kerezi nem általában foglalkozik a büntetőjogi szankciókkal, hanem elemzését az alternatív szankciókra szűkíti. Választását azzal indokolja, hogy a szankciórendszernek éppen ez a szegmense az, amelyben a büntetőpolitikai szándékok, és a bűnözéskontroll választott eszközeinek változása igen jól nyomon követhető (5). Az alternatív szankciók szerepe mögötti elméleti és politikai ideológia, a kontroll és támogatás kettősségének prizmján keresztül azonban rápillant a szankciórendszer egészére és levon általános következtetéseket is. Miközben Kerezi megvizsgálja az amerikai büntetőpolitika változásának rugóit, valamint megkeresi és elemzi az azonosságokat és az eltéréseket az európai országok gyakorlatában, áttekinti a bűnözéskezelési irányok meghatározásának szélesebb összefüggéseit. A könyv ezért többet nyújt az olvasónak, mint amit a cím ígér: nemcsak az alternatív szankciókkal kapcsolatos dilemmákról olvashatunk, hanem a büntetőjogi szankciókra vonatkozó felfogások széleskörű kultúrtörténeti, politikai, társadalompolitikai és kriminológiai vonatkozásairól is.

A könyv Kerezi Klára sokéves kutatásainak eredményeit tartalmazza. Kerezi a 90-es évek óta foglalkozik az alternatív szankciók kérdésével, számos tanulmányt készített magyar és idegen nyelven e témában.⁶ Jártasságát mutatja nemcsak szakirodalmi munkássága, hanem az alternatív szankciók alkalmazásával kapcsolatban lefolytatott empirikus kutatásai is.⁷

⁶ A szerző gazdag szakirodalmi munkásságából említést érdemel: Szociális munkás-e a pártfogó felügyelő? in: *Az alternatív büntetési formák és a pártfogó felügyelet Angliában és Walesben*. (szerk.: Gönczöl Katalin), Kriminológiai Közlemények, Budapest, 1991; A pártfogás dilemmája: kontroll vagy segítő kapcsolat? in: *Deviancia, emberi jogok, garanciák* (szerk.: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára), Budapest, T-Twins, 1993; Konceptió a Büntető Törvénykönyv szankciórendszerének átalakításához, különös tekintettel a hazai pártfogó szolgálat működésére, in: *Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv*, Budapest, BM Könyvkiadó, 1996; Az alternatív büntetések és végrehajtásuk, in: Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – Bűnözéskontroll (szerk.: Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévy Miklós), Budapest, Corvina, 1996; Az alternatív szankciók szerepe a posztmodern társadalomban in: *Tanulmányok Szabó András 70-dik születésnapjára* (szerk.: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára), Budapest, 1998; The costs of alternative sanctions to imprisonment, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 6 (1998) 4; Alternative sanctions in Hungary, *CEP Bulletin* 7 (1998) June; Az alternatív szankciók helye és szerepe a büntetőjog rendszerében, *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2 (2001) 2; Probation and Probation Services in the EU accession countries: Hungary, in: *Probation and Probation Services in the EU accession countries* (szerk.: A. van Kalmthout – J. Roberts – S. Vinding), Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2003.

⁷ Gosztonyi, G. – Kerezi, K.: A családsegítő központ és a pártfogó szolgálat lehetséges szerepe a bűnmegelőzésben, in: *Kriminológiai Évkönyv*, Budapest, BM Könyvkiadó, 1994; Pártfogók 'pórázon', in: *A modern büntetőpolitika problémái Nagy-Britanniában. Kriminológiai Közlemények*, 51. kötet.

Kerecsi a könyvét kilenc fejezetben három nagy gondolati egység köré építi: az első gondolati egység a kriminológia és büntetőpolitika viszonyával, e két terület érintkezési pontjaival és kölcsönhatásával foglalkozik. E kölcsönhatás erőterében vázolja fel az alternatív szankciók elméletét és gyakorlatát (I. és II. fejezet). A második gondolati egységben a szerző az alternatív szankciók kereteinek és tartalmának jogösszehasonlító elemzését végzi el. Kerecsi az angolszász jogterületek felől indul és ezt követően tér rá az európai országok szabályozásaira (III-VI. fejezet). A jogösszehasonlító elemzést a harmadik gondolati egységben az alternatív szankciók funkcionális vizsgálata követi (VII-VIII. fejezet). A könyv a szerző összegző gondolataival zárul (IX. fejezet).

Az első gondolati egységben Kerecsi kísérletet tesz annak megválaszolására, hogy igaz-e az, hogy napjaink bűnözéskontrollja alkalmazhatatlannak találja azt a tudást, ami a bűnözés okairól az elmúlt kétszáz évben felhalmozódott, ezért kilép a bűnözés – bármilyen eredetű – oksági összefüggéseire reagálás kényszeréből, s nem a „miért”, hanem a „hogyan” kérdésre adott válaszokat preferálja (10). A kérdés megválaszolásához Kerecsi részletesen áttekinti kriminológia és büntetőpolitika viszonyát, valamint azokat a kapcsolódási pontokat is, amelyek a kriminológia tudományát más diszciplínákhoz kötik. Meglátása szerint a kriminológia tudománya és a büntetőpolitika közötti kapcsolat meghatározottságát adott kor társadalomképében kell keresnünk. Adott korban ugyanis – nem kis mértékben a tudományos mérőeszközök fejlettségi szintjének köszönhetően – a bűnözés/bűnelkövetés tudományos elemzéséhez rendelkezésre álló eszközök eltérőek. Ebből következően a bűnözés/bűnelkövetés jelenségének elemzése csak meghatározott vizsgálati szinten lehetséges, ez a vizsgálati szint viszont jelentősen meghatározza a tudomány oldaláról érkező javaslatok természetét. A tudománytörténeti tapasztalatok szerint a kriminológiai magyarázatok általában az elemzés egy szintjéhez kötődnek, ugyanakkor az sem tagadható, hogy az adott korra jellemző társadalomkép befolyásolja a bűnözéssel kapcsolatos elemzési szinteket is. Ez a magyarázata annak, hogy a társadalompolitikában teret nyerő konzervatív vagy liberális megközelítés – éppen azért, mert jellemzően másként látja a társadalom működését, azaz más társadalomképre épül – más-más elemzési szinttel kapcsolatos teóriát preferál a bűnözéskontroll érvényesítésére (42). Mindezek alapján Kerecsi szerint a XX-XXI. század fordulójának büntetőpolitikáját alapvetően három új vonás jellemzi: 1. a re-

Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 1995; Konceptió a Büntető Törvénykönyv szankciórendszerének átalakításához, különös tekintettel a hazai pártfogó szolgálat működésére, in: *Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv*, Budapest, BM Könyvkiadó, 1996; Kerecsi, Klára – Dér Mária: Az alternatív szankciók költségösszefüggései, *Magyar Jog*, 45 (1998) 5; Virtuális elkövetők és valódi börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program?, *Magyar Jog*, 47 (2000) 9; A hazai pártfogó szolgálat átalakítása. *Belügyi Szemle*, 49 (2002) 2-3; Csökkentsük-e a börtönnépességet, s ha nem, miért igen? in: *A büntetés-végrehajtás helyzete Magyarországon* (szerk: Kubovicsné dr. Borbély, A. – dr. Baneth, A.), Budapest, Az Országgyűlés Alkotmány és Igazságügyi Bizottsága, 2003; Vélemények a bűnről és a büntetésről – egy lakossági additív vizsgálat tapasztalatai, in: *Kriminológiai Tanulmányok* 43.k. (szerk.: Kerecsi Klára – Kó József), Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 2006; Kerecsi, Klára – Kó József: *A pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályai*, Budapest, IM Országos Bűnmegelőzési Bizottság Titkársága, 2006; A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról, in: *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében* (szerk.: Tamási E.), Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont, 2006.

habilitáció visszaszorulása és a menedzsmentszemlélet kibontakozása, 2. a populizmus térhódítása, amely újraélesztette az erkölcsi megbélyegzést és a megszégyenítést, és 3. a régi büntetéstani fogalmak (pl. 'veszélyes bűnöző') újra felfedezése (44). Ezeknek a vonásoknak a megjelenését Kerezi arra vezeti vissza, hogy a kriminológia az 1970-es éveket követő két évtizedben nem volt képes új válaszokat adni a felgyorsult társadalmi fejlődés és a bűnözés új kihívásaira, s ezzel maga is hozzájárult a politika 'önjáróvá' válásához a bűnözéskontroll eszközeinek meghatározásában (47). A büntetőpolitikának a kriminológiától való fokozatos eltávolodása visszahat magára a kriminológiára is: Az eltávolodás következtében a kriminológus egyre inkább 'bűnözéskezelési segédmunkássá' válik, akinek a szak tudásából csak a technikai szintűekre tart igényt a politikai hatalom. Napjaink konzervatív büntetőpolitikai megközelítése – jegyzi meg a szerző – arra kárhoztatja a kriminológiát, hogy ne a problémák tematizálásában, csupán a megoldási mechanizmusban vegyen részt (48).

Noha az első gondolati egység következtetései kriminológia és büntetőpolitika összeéréséről és szétválásáról, valamint e két terület kölcsönhatásáról általános érvényűek, Kerezi mindvégig az amerikai fejlődést vázolja. Választását azzal indokolja, hogy napjaink globalizálódó világában erős az amerikai bűnözéskezelési minta hatása. Kerezi utal arra, hogy „igen óvatosan kell bánni az amerikai elméletek és az amerikai bűnözéskezelési gyakorlat kritikátlan átvételével” (179). Felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy ha átültetni nem is, de fontos, hogy megtanuljuk áthangolni ezeket a módszereket és technikákat, és hogy tisztában legyünk azzal a különleges társadalmi, politikai és kulturális közeggel, amely az egyes országok közötti bűnözési különbségeket magyarázza.

A könyv második gondolati egysége tartalmazza Kerezi jogösszehasonlító munkáját. Az alternatív szankciókkal és a végrehajtásukat biztosító pártfogó szolgálattal kapcsolatban Kerezi megfogalmazza, hogy a közösségi büntetések jelenlegi változásait az Egyesült Államokban a büntető igazságszolgáltatási kontroll társadalmi kiterjedéseként lehet értelmezni. A pártfogó szolgálat ugyanis az a szereplő, amely a büntető igazságszolgáltatási kontroll szétterítésében segít. Ennek a szerepnek a betöltésére az új büntetőpolitikai megközelítés készíti a pártfogói szervezetet, amely egyre határozottabban a sértettet és a közösséget definiálja klienseiként. A 'jog és törvényes rend' Egyesült Államokbeli politikája nyitottabbá tette a társadalmat a kisebb súlyú jogsértések, aszociális magatartások punitívabb kezelését jelentő zéró tolerancia elfogadására. Kerezi rámutat, hogy az életminőséget rontó magatartásokkal kapcsolatosan megfogalmazódó zéró tolerancia adja tehát a kontroll transzformálásának környezetét. Ez az a kapu, amelyen keresztül a 'közösségi igazságszolgáltatás' elvét érvényesítő, és a büntetőjogi szankciók végrehajtásáért felelős szervezetek (elsődlegesen a pártfogó szolgálatok) szétválaszthatatlanul összefonódnak a zéró tolerancia elvét megvalósító helyi kontrollszervezetekkel, például a rendőrséggel (140).

Annak ellenére, hogy az USA és az Egyesült Királyság gyakorlatában a kontroll növelésének szándéka hasonló, az Egyesült Királyságban a pártfogó szolgálatnak, illetve eszközrendszerének átalakítása inkább szakmai köntösbe bújt. A folyamatban az egyedi bűnelkövetőt az eseti ügykezelés körében segítő-támogató pártfogó

szolgálat a bűncselekmény súlyát és veszélyességét értékelő, a szabadságkorlátozásokat végrehajtó, a közösség védelme érdekében a büntető kontrollt gyakorló szervezetté alakult át. Kerezsi bemutatja, hogyan hidalta át az angol büntetőpolitika a 'büntető' börtön és a 'gondozó' pártfogás között meglévő szakadékot a 'büntetőbb' jellegű pártfogó gyakorlat megteremtésével (111-114).

Az USA és az Egyesült Királyság gyakorlatát összehasonlítva Kerezsi megállapítja, hogy a 90-es évek végén mindkét országban erősödött a büntető igazságszolgáltatás erejébe vetett hit a bűnözés kontrollálására, és az alternatív szankciókkal kapcsolatosan is kifejezettebbé vált a tettarányosság érvényesítésének követelménye. Ebből következően a pártfogó szervezetek átalakulásában számos hasonlóság található: i) mindkét pártfogó szolgálat a büntetés-végrehajtási rendszer fogalmi keretében helyeződött el, ii) mindkét országban egy 'új nyelv' elsajátítását várták tőlük, és annak az intézményi filozófiának – legalább részben – átértékelését, amely majd egy évszázadig jellemezte a szervezetet. Ezen kívül iii) mindkét országban megfogalmazódott a pártfogó szolgálatoknak a bűnmegelőzésben, vagy a közösségi biztonságban betöltött szerepe, és iv) mindkét országban feladattá vált az elkövető személyi veszélyességének értékelése, és e veszély csökkentésének gyakorlati megvalósítása (126-127).

A két ország gyakorlatában azonban jelentősebbek azok a tartalmi különbségek, amelyek az átalakulást kísérték. Kerezsi hangsúlyozza, hogy alapvető különbség a két ország büntetőpolitikájában a szabadságelvonással nem járó szankciók számára rendelkezésre álló értelmezési keret: Az USA-ban a 'folyamatosság' elve szerint a szankciók közös eleme a szabadságkorlátozás, amely kérdéssé teszi a szabadságvesztés és az alternatív szankciók lényegi tartalma közötti megkülönböztetést, valamint eltérő büntetőpolitikai célok megfogalmazását a két szankciócsoporttal kapcsolatosan. Ezzel szemben az Egyesült Királyságban (és az európai országokban) érvényesülő 'bifurkáció' vagy kettős nyomtávú megközelítés elválasztja egymástól a szokásos, kis súlyú bűncselekményt elkövető személyek, és a valóban súlyos bűnöket elkövetők kezelőrendszerét. Ezzel lehetővé teszi eltérő büntetőpolitikai célok megfogalmazását a szabadságvesztés és a közösségi szankciókkal kapcsolatosan (208-209).

Kerezsi úgy véli, mindkét megoldás modellértékű lehet az európai országok számára. Utal arra, hogy a közösségi szankciók alkalmazásának európai fejlődése még nem zárult le (129). Az európai országok szankciórendszereiben a büntetéseket és az intézkedéseket Kerezsi alapvetően négy csoportba sorolja: (1.) a pénzbüntetés, (2.) a szabadságelvonással nem járó szankciók, (3.) a felfüggesztett szabadságvesztés és (4.) a végrehajtandó szabadságvesztés. Megállapítja, hogy a szankciók különböző típusainak tartalma országról országra változik (164). Kevés országnak van azonos alternatív szankciókészlete, és a helyzetet bonyolítja, hogy néhány országban ezek a szabadságvesztés végrehajtása során is alkalmazhatók.

Az alternatív szankciók sikerét értékelő jogösszehasonlító vizsgálódásokat azzal összegzi Kerezsi, hogy Európa bűnözéskontrolljának jövője azon múlik, hogy mennyire lesz képes azoknak a feltételeknek a kialakítására, amelyek az egyéb társadalompolitikai területeken megfogalmazott stratégiák és politikák hatékonyan végrehajtásához szükségesek. Véleménye szerint az európai adatok és tendenciák alap-

ján valószínűsíthető, hogy a következő évtizedben az európai országok büntetőpolitikáit három probléma: a migráció (és a kisebbségi kérdés), a drogprobléma, illetve a terrorizmussal kapcsolatos félelmek sikeres vagy sikertelen kezelése fogja meghatározni (179). Kerezi szerint, amennyiben a három európai kulcsprobléma hatékonyan kezelhető, úgy az alternatív szankciók végrehajtását Európában a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök széles körű használata fogja jellemezni. Amennyiben viszont ezeket a kulcsproblémákat nem sikerül megoldani, akkor Európában is a szabadságvesztésre ítélték jelentős növekedésének, a kontrollra épített alternatív szankciók elterjedésének, és a zéró tolerancia megerősödésének leszünk tanúi (181).

Kerezi azon megállapításainak hitelességét, melyek a bűnözéskontroll amerikai és európai eszközeit vetik össze, alátámasztja az a nagymennyiségű empirikus anyag, amelyet a vonatkozó fejezetekben feldolgoz. Külön érdeme a szerzőnek, hogy az alternatív szankciókkal kapcsolatban önálló kutatásai eredményeket is felmutat. Az empirikus adatokat szemléltető esztétikus és igényes ábrák jelentősen segítik az olvasót abban, hogy megértse és kövesse a szerző megállapításait.

A könyv harmadik gondolati egysége az alternatív szankciók kereteinek és tartalmának funkcionális elemzését végzi el. Az alternatív szankciók meghatározásával kapcsolatban Kerezi kifejti, hogy mind a szakirodalom szóhasználatában, mind a gyakorlatban folyamatosan keveredik három fogalom: az alternatív, a szabadságelvonással nem járó, illetve a közösségi szankcióké. E fogalmaknak a különböző büntetőpolitikai megközelítésekben határozottan más a tartalmuk. A szabadságelvonással nem járó szankciók fogalma, a leginkább neutrális kifejezésként, nem jelent egyebet, mint azt, hogy a szankciót nem zárt intézményben hajtják végre. Amikor a büntetőpolitikai dokumentumok az alternatív szankciók fogalmát használják, legtöbbször e szankciók börtönnépeség-csökkentő hatására építenek. A közösségi szankciók fogalma pedig azt jelzi, hogy a büntetőpolitika alakítója nem csupán büntető igazságszolgáltatási, de közösségi forrásokra is épít a szankció végrehajtása során (205). A három fogalom tartalmát és érintkezési pontjait Kerezi ábrával szemlélteti (216) és a továbbiakban az egyes szankciófajtákat részletezi.

A közösségi szankciók körének meghatározásánál Kerezi a tartalmi elemekre helyezi a hangsúlyt, és azokat sorolja a szabadságelvonással nem járó szankciók köréből a közösségi szankciók közé, amelyeknél az alábbi három feltétel együttesen fennáll: 1. a szabadságvesztés alternatívájaként szolgálnak, tehát végrehajtásuk a helyi közösségben zajlik, 2. szabadságkorlátozó és támogató elemet egyaránt tartalmaznak (bár ezek mértéke eltérő lehet), 3. a végrehajtás tartama alatt folyamatos és aktív (személyes) kapcsolat van a pártfogó szolgálattal (mint az ilyen szankciók végrehajtását végző hagyományos szervezettel), vagy a hagyományostól eltérő szereplőkkel (pl. a mediációs szolgálat).

Kerezi szerint a közösségi szankciók *malum* eleme a szabadságkorlátozás, a munkavégzés és a felügyelet, a speciális prevenciót célzó hatásuk pedig a közösség reintegráló erején alapul. Ennek megfelelően a közösségi szankciók is a társadalom védelmét szolgálják, és céljuk az újabb bűnelkövetés megelőzése: ennek érdekében a bíróság által meghatározott körben és tartamban a pártfogó szolgálat közreműködik abban, hogy az elítélt reintegrációja megvalósuljon.

Kerecsi úgy látja, hogy a jog viszonya nem egyértelmű az alternatív szankciókhoz, legtöbbször nem tudják világos és egyértelmű céljukat meghatározni, és a különböző racionalitások aláássák e szankciók hitelességét és alkalmazását. Ez különösen abból a szempontból probléma, hogy a büntetéskiszabásnál az egyes szankciók választásával a bíró nem büntetési filozófiák között választ, hanem a gyakorlati ügyekhez igazítja azokat a korlátozásokat, amelyeket az egyes szankciók alkalmazása felkínál. Kétségtelen, hogy a szankciók megfogalmazása többféle büntetési filozófia feltételeinek is megfelel, így lehetővé teszi, hogy a jogalkalmazó a saját szándékai szerinti tartalmat tulajdoníthasson nekik. Azaz a jogalkalmazó egyaránt tulajdoníthat az adott szankciónak olyan tartalmat, hogy az megelőz valamit, visszatart, vagy megfoszt valamitől. Mivel e szankciók immanens eleme a felügyelet és a támogatás egyidejű érvényesítése, így megfogalmazhatók közösségben végrehajtott kezelésként, támogatásként, de közösségben végrehajtott büntetésként is. A probléma központi részét az a belső filozófiai ellentmondás képezi, amely az ellenőrző és a szociális-támogató funkció között feszül, s amelynek hol az egyik, hol a másik elemét hangsúlyozza az éppen aktuális büntetőpolitikai irányzat.

Kerecsi bemutatja, hogy a közösségi büntetések továbbfejlődése ennek megfelelően két irányban is lehetséges: 1. A társadalomba jól integrálódó csoportok tagjai jogsértésének kezelésére szolgálnak, míg a kevésbé vagy egyáltalán nem integrált társadalmi csoportok tagjai által elkövetett bűncselekmények kezelésére elfogadottá válik a szabadságvesztés szélesebb körű alkalmazása. 2. A megfelelően integrált társadalmi csoportok tagjainak bűnelkövető magatartására azok a szankciók szolgálnak majd, amelyek a szankció-végrehajtás során nem igénylik a büntető igazságszolgáltatás szervezeteinek formális közreműködését (pl. a pénzbüntetés), illetve a kevésbé vagy rosszul integrálódott személyeknél a bűnelkövetés kezelése a kontroll-elemekkel megerősített közösségi büntetések, és a szabadságvesztés feladatává válik.

A könyv olvasását és a témában való eligazodást megkönnyíti a könyv logikus és jól áttekinthető szerkezete, a szerző világos, pontos stílusa, gondolatainak kohéziója. Külön említést érdemelnek a könyv beszédes fejezetcímei, amelyek egyszerre elgondolkodtatják az olvasót és felkeltik az érdeklődését.

Kerecsi az egyes témakörök tárgyalásánál bemutatja mind a hazai mind a külföldi szakirodalmi álláspontokat, amelyek – túlmutatva a kriminológusi szakmán – számos esetben széleskörű szociológiai és szociális munkási szempontokat és ismereteket is tartalmaznak. A szerző nem korlátozza az alternatív szankciók vizsgálatát a büntető anyagi jogra, hanem behatóan elemzi annak büntető eljárásjogi megvalósulási lehetőségeit is.

A könyv külön érdeme, hogy a hazai irodalomban először ismerteti átfogóan az angolszász bűnözéskontrollal kapcsolatos teóriákat és kriminálpolitikai fejlődési irányokat. Teszi ezt a vonatkozó amerikai és angol szakirodalom beható ismerete és krikai értékelése alapján. A könyv szakmai színvonalát emeli – a téma kimerítő és szakszerű feldolgozása mellett – a pontos lábjegyzetelés, amely tartalmazza az idézett mű részletes bibliográfiai adatait. A könyvben való még egyszerűbb tájékozódás elősegítésére érdemes lett volna tárgymutatót is készíteni.

Figyelemmel a hazánkban jelenleg folyamatban lévő büntetőjogi reformra, a magyar büntetőjogász számára is elengedhetetlen, hogy ismerje az alternatív szankciók büntetőpolitikai hátterét, alkalmazásuk lehetőségeit és feltételeit. A könyv ebben nyújt segítséget a hazai szakemberek számára.
